

T.C.
Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

MUHAMMED TEVFİK SİDKÎ'NİN HADİS VE SÜNNET ANLAYIŞI

Halil İbrahim YILDIZ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Kadir GÜRLER

ÇORUM 2018

MUHAMMED TEVFİK SİDKÎ'NİN HADİS VE SÜNNET ANLAYIŞI

Halil İbrahim YILDIZ

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Kadir GÜRLER

ÇORUM 2018

KABUL VE ONAY

Halil İbrahim YILDIZ tarafından hazırlanan "Muhammed Tevfik Sıdkî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı" başlıklı bu çalışma, 21/06/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans/ doktora/ sanatta yeterlilik tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Mahmut Kavaklıoğlu

(Başkan)

İmza

Prof. Dr. Kemal Gürler

(Danışman)

İmza

Doç. Dr. Salih KESGİN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak; çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (21 / 06 / 2018)

Halil İbrahim YILDIZ

ÖZET

YILDIZ, Halil İbrahim, *Muhammed Tefvik Sıdkî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2018.

XIX. asırda İslâm dünyasında hadis ilmiyle ilgili çalışma ve tartışmaların önemli bölgelerinden biri Mısır'dır. Tefvik Sıdkî'nin zihniyetinin şekillenmesinde önemli etkisi olan Batı'nın Mısır'daki siyasi ve ilmi yapıda oynadığı etken rol İslam dininin kaynakları hakkında hususen hadis-sünnet tartışmalarında gelinen noktayı göstermektedir. Bu amaçla biz de tez konumuzu Mısırlı Tabib Muhammed Tefvik Sıdkî'nin hadis ve sünnet anlayışı çerçevesinde belirledik.

Tezimiz giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde; çalışmanın konusu, önemi, amacı ve metodu belirlendi. Çalışmada izlenen yöntem ve başvurulan kaynaklar hakkında bilgi verildi. Birinci bölümde; Muhammed Tefvik Sıdkî'nin hayatı, yaşadığı dönemin ilmi ve siyasi yapısı, etkilendiği şahsiyetler, düşünce yapısı, peygamber ve sahabe anlayışı, Kur'an'da nesh meselesine bakışı ve eserleri hakkında bilgi verildi. İkinci bölümde ise Tefvik Sıdkî'nin hadis ve sünnet anlayışı üzerinden Kur'an-sünnet ilişkisi, akıl-sünnet ilişkisi, sünnetin bağlayıcılığı, hadis ve sünnet anlayışının fikhî yorumlarına etkisi konularına değindik. Sonuç bölümüyle de tezimizi tamamlamış olduk.

Anahtar Sözcükler: Sünnet, Hadis, Mısır, Muhammed Tefvik Sıdkî.

ABSTRACT

YILDIZ, Halil İbrahim. *Mohammed Tawfiq Sidqi's Hadith and Sunnah Approach*, Master, Çorum, 2018.

In the 19th century, Egypt was one of the important regions on studies and discussions about hadith in the Islamic world. The west having a considerable influence on the formation of Tawfiq Sidqi's mind had an active role in the political and scientific structure of Egypt. That role shows the level especially in the hadith-sunnah debates about the sources of Islamic religion. For this purpose, we have determined our thesis topic about Egyptian doctor Mohammed Tawfiq Sidqi's hadith and sunnah approach.

Our thesis consists of introduction, two chapters and a conclusion part. In the introduction part, the topic, significance, purpose and method of the study were determined. The method and sources in the study was mentioned. In the first chapter; the information was given about Mohammed Tawfik Sidqi's life, the scientific and political situation of his time, people having influence on him, his way of thought, his viewpoints about the prophet and the companions, issue of abrogation in the Qur'an, and the other works of Tawfik Sidqi. In the second part, via Tawfik Sidqi's comprehension of hadith and sunnah, we have mentioned topics like Qur'an-sunnah relationship, the relation of mind and sunnah, the binding of sunnah, influence of his view of hadith and sunnah on his fiqh interpretations. In the conclusion, we have completed our thesis by making a general evaluation of these subjects.

Key Words: Sunnah, Hadiths, Egypt, Mohammad Tawfiq Sidqi.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1
A. Tezin Konusu ve Amacı	1
B. Tezin Kaynakları ve Yöntemi	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
MUHAMMED TEVFİK SİDKÎ'NİN HAYATI VE DÜŞÜNCE YAPISI.....	3
A. Muhammed Tevfik Sıdkî'nin Hayatı	3
1. Yaşadığı Coğrafya ve Döneme Genel Bir Bakış	3
a. Yaşadığı Coğrafya ve Dönemin Siyasal Yapısı.....	3
b. Yaşadığı Coğrafya ve Dönemin Kültürel-İlmî Durumu	4
2. Muhammed Tevfik Sıdkî'nin Hayatı.....	6
B. Muhammed Tevfik Sıdkî'nin Düşünce Yapısı	10
1. Peygamber Anlayışı.....	15
2. Sahabe Anlayışı	20
3. Nesh Meselesine Bakışı.....	22
C. Muhammed Tevfik Sıdkî'nin Etkilendiği Şahsiyetler	26
1. Muhammed Abduh	26
2. Reşîd Rızâ	30
D. Muhammed Tevfik Sıdkî'nin Eserleri	32
1. Kitapları	32
2. Makaleleri	32
İKİNCİ BÖLÜM	34
MUHAMMED TEVFİK SİDKÎ'NİN HADİS VE SÜNNETE BAKIŞI	34
A. Hadis ve Sünnete İlişkin Konulara Genel Yaklaşımı	34
1. Hadis ve Sünnet Kavramları	34
2. Kur'an - Sünnet İlişkisi.....	36
3. Akıl - Sünnet İlişkisi	41

4. Mütevâtir ve Âhâd Haber Ayrımı.....	42
a. Mütevâtir Haber.....	42
b. Âhâd Haber.....	46
5. Sünnetin Bağlayıcılığı.....	49
6. Hadis Tenkit Gerekçeleri ve Hadis Reddinin Sebepleri.....	51
7. Sadece Kur'an'la Yetinme Düşüncesi.....	55
B. Muhammed Tefvîk Sıdkî'in İtirafı ve Sonrasındaki Değişim.....	59
1. Reşid Rızâ'nın Cevapları ve Muhammed Tefvîk'in İtirafı.....	60
2. İtiraf Sonrasında Değişen Söylemin Somut Örnekleri.....	67
2. 1. Zina Edenlerin Recmedilmesi.....	67
2. 2. Mürtedin Öldürülmesi.....	70
2. 3. Evcil Eşeklerin Etlerinin Yenilmemesi.....	72
2. 4. Erkeklerin İpekli Giyimlerinin Yasaklanması.....	72
2. 5. Bir Kadının Teyze ve Halasıyla Aynı Nikah Altında Olması.....	72
2. 6. Ümmü Veleidin Satılmasının Yasak Olması.....	73
SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA.....	79

KISALTMALAR

- a.s. : Aleyhisselâm.
b. : Bin, İbn.
Bkz. : Bakınız.
C. : Cilt.
c.c : Celle celâluhu.
çev. : Çeviri.
DİA. : Diyanet İslâm Ansiklopedisi.
Dr. : Doktor.
h. : Hicri
Hz. : Hazreti.
KMÜ. : Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
m. : Miladi
ö. : Ölümü
r.a. : Radiyallâhu anh.
r.h. : Rahmetullâhi aleyh.
S. : Sayı.
s. : Sayfa.
s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve selem.
thk. : Tahkik.
Ts. : Tarihsiz.
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı.
v.b. : Ve benzeri.

ÖNSÖZ

İslam dünyasında XIX. asırda yoğunluk kazanmaya başlayan modernleşme düşüncesiyle birlikte İslam âlemi tarafından dinin ikinci kaynağı kabul edilen hadisin dindeki yeri ve huciiyeti olma bakımından ilgili tartışmalar önce Hindistan'da Sir Seyyid Ahmed Han'la, daha sonra Abdullah Çekrâlevî ile gündeme gelmiş ve ardından da Kur'âniyyûn grubunun hadis inkarcılığı ile uç noktasına varmıştır. Aynı dönemde XIX. asrın sonları ile XX. asrın başlarından itibaren Mısır'da da hadisin dinin temel kaynaklarından olamayacağı, sünnetin güvenilirmez olduğu ve bize geliş yollarının sıhhati konusunda şüpheler ortaya atan Mirza Bakır, Muhammed Tefvik Sıdkî gibi araştırmacı-yazarlar bir dizi iddiayı ihtiva eden görüşlerini makale ve kitaplarında işlemişlerdir. Belli ölçüde müsteşriklerin görüş ve düşüncelerinden izler de taşıyan bu makale ve eserler, yayımlandığı tarihten itibaren Mısır'da büyük tepkilere yol açmış ve birçok reddiye yazılmasına sebep olmuştur. İşte biz de, İslam dininin kaynakları hakkında ve özellikle de hadis-sünnet tartışmalarında Mısır'da gelinen noktayı göstermek amacıyla, Muhammed Tefvik Sıdkî özelinde bir tez araştırması yaparak bu konuyu ele almaya çalıştık.

Bu çalışmanın her safhasında yardım ve katkılarını hiç esirgemeyen, bilgi ve deneyimlerini bizimle paylaşan, yoğun mesaisine rağmen bizi kırmayıp sabırla dinleyen ve kılavuzluk eden danışman hocam saygıdeğer Prof. Dr. Kadir Gürler'e en içten duygularıyla teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez konusunun belirlenmesinde rehberlik eden kıymetli hocam Prof. Dr. Kaşif Hamdi Okur'a, çalışmaya başladığım günden itibaren her konuda bana yardımcı olan Ali Bağcı hocama, teknik konularda yardımcı olan araştırma görevlisi Osman Aydın beye; ayrıca diğer hocalarıma ve manen desteklerini her zaman yanımda hissettiğim aileme de şükranlarımı sunmayı borç bilirim.

GİRİŞ

A. Tezin Konusu ve Amacı

Muhammed Tefvik Sıdkî XIX. yüzyılın sonlarında yaşamış, İslam âleminin geri kalış sebepleri üzerinde durmuş, İslam dünyasındaki -özellikle kendi bölgesindeki- problemleri tespit etmeye çalışmış, bu problemlere yönelik çözüm önerileri sunmuş ve ortaya koyduğu fikirlerle modernist düşüncenin oluşumunda büyük katkı sağlamış Mısırlı bir tabiptir. Muhammed Tefvik Sıdkî sadece Mısır'da değil, ortaya koyduğu fikirlerle, modern yönleri baskın makale ve eserleriyle Reşîd Rızâ'yla olan yakın ilişkisi ve birçok özelliği dolayısıyla çağdaş İslam dünyasında da adından söz ettirmiştir. Muhammed Tefvik Sıdkî, İslam dünyasındaki problemleri ele alırken özellikle taklidin yaygınlaşmasını ve içtihat ruhunun yok olmasını büyük bir problem olarak görerek buna karşı çıkmıştır. Her Müslüman'ın Kur'ân'ı esas alarak yeni fikirler üretebileceğini belirtmiştir. Kendi fikirlerini ortaya koyarken de Kur'ân'ı esas alan Tefvik Sıdkî, çoğu zaman geleneksel İslam düşüncesini de eleştirme yoluna giderek farklı düşünce ve yorumlar da yapmıştır. Bundan dolayı kimileri tarafından övülürken kimileri tarafından da Ehl-i Sünnet'ten uzaklaşmış "hadis inkarcısı" bir kişi olarak görülmüştür.

Çağdaş İslam düşüncesinin savunucularından olan Muhammed Tefvik Sıdkî'nin İslam'ın ikinci kaynağı olan hadis ve sünnete bakış açısını açık bir şekilde gösteren müstakil herhangi bir akademik çalışma bulunmaması, bizi bu konuyu ele almaya sevk etmiştir. Bu çalışmada, Tefvik Sıdkî'nin hadis ve sünnete bakış açısını, ilgili konudaki görüşlerini belirtmeye çalışacağız. İslam dininin ikinci kaynağı olan sünnetin, özellikle XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Batılı araştırmacıların öncülük ettiği, daha sonra bazı Müslümanların da kısmen sürdürdüğü tenkit faaliyetleri sebebiyle, tarih boyunca yanlış anlaşılmış olduğu gündeme getirilerek güncel durumlara cevap verecek şekilde yeniden yorumlanması savunulmuştur.

B. Tezin Kaynakları ve Yöntemi

"Muhammed Tefvik Sıdkî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı" adlı çalışmamızda, onun hadise ve sünnete yüklediği anlamları, Hz. Peygamber'in hadislerini nasıl anlayıp yorumladığı, günümüz problemlerini çözümlemede hadis ve sünnete yaklaşımını, Kur'ân-sünnet, Peygamber ve sahabe anlayışı gibi konuları inceleyerek görüşlerini tespit etmeye çalışacağız. Bunun yanı sıra Tefvik Sıdkî'nin hayatı, yazmış olduğu eserleri ve

İslam dini ile ilgili genel düşünceleri hakkında bilgiler vererek çalışmamıza alt zemin oluşturmaya gayret edeceğiz.

Bu çalışmamızda Tefvik Sıdkî'nin özellikle hadis ve sünnete dair görüşlerini “Dînullâhi fî Kütübi Enbiyaihi” adlı kitabına, müstakil bir makalesi olan “el-İslâm hüve'l-Kur'an Vahdeh” ve “Kelimâtun fi'n-Nesh ve't-Tevâtür ve Ahbâru'l-Âhâd ve's-Sünnet” başlıklı makaleleri ile muhtelif eserlerine ve Hişâm Abdülaziz'in “Hıvar Havle: el-İslâmi hüve-l Kur'ân Vahdeh” kitabına başvurarak, Tefvik Sıdkî'nin açıkça ifade ettiği hususların dışında yeri geldikçe istidlal yoluyla hadis ve sünnetle ilgili görüşlerini de tespit etmeye çalışacağız.

Muhammed Tefvik Sıdkî eserlerinde İslam dünyasının karşı karşıya kaldığı problemler ve bunların çözüm yolları gibi meseleleri entelektüel bakış açısı ve tahlil yeteneği ile ele almış; bu arada da Muhammed Abduh, Reşid Rıza ve Cemâleddin Afganî gibi düşünürlerin ortaya koyduğu fikirlerden oldukça etkilenmiştir. İşte bizim bu çalışmayı yapmaktaki amacımız, zihin dünyası söz konusu çerçevede şekillenen Sıdkî'nin, dinin ikinci kaynağı olan hadis ve sünnete yönelik yaklaşımlarını ele alıp onları nasıl değerlendirdiğini tespit etmektir.

Bu çalışmamızda, Muhammed Tefvik Sıdkî'nin ilmî duruşunu tespit açısından eserlerinin incelenmesi sadedinde, kütüphane incelemelerinin yanı sıra, bilgisayar ve online programlar da çalışmamızın şekillenmesine yardımcı olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED TEVFİK SİDKÎ'NİN HAYATI VE DÜŞÜNCE YAPISI

A. Muhammed Tefvik Sıdkî'nin Hayatı

1. Yaşadığı Coğrafya ve Döneme Genel Bir Bakış

a. Yaşadığı Coğrafya ve Dönemin Siyasal Yapısı

Osmanlı gücünün zayıflamasından mütevellit, Fransız ve İngiliz işgali sonrasında XIX. yüzyıldan itibaren Mısır'da önemli ölçüde siyasî ve toplumsal olaylar, etkisini göstermeye başlamış; bu minvalde işgalden önce siyaset, sanat, edebiyat ve hukuk gibi birçok alanı gözetimi altında bulunduran âlimler de Batılı fikirlerin yaygın hâle gelmesiyle değişik alanlarda kontrolü kaybetmişlerdir. XX. yüzyılın başlarında siyasi hiziplerin kurulması ve pek çok aydının bunlar etrafında toplanması Mısır fikir hayatı açısından önemli bir gelişme olmuştur. Bu sırada sudûr eden siyasi görüşlerin ortak noktası, İngilizlerin Mısır'ı terk etmesi ve Osmanlı Hilafetinin Müslümanların ittihadını sağlamada önemli bir kurum olduğu hususudur.¹

Devlet'in İngiliz sömürgesinden kurtulması için çalışma yürüten yayın organı el-Livâ'nın yazarları, kaleme aldıkları kitap ve yazılarında İttihâd-ı İslâm fikri çerçevesinde kalarak Osmanlılara bağlı bir Mısır vatanseverliğini savundular. Mısır'daki Osmanlılık vurgusu, özellikle İtalyanların Trablus'a saldırmaları ve Balkan harpleri esnasında en üst düzeye ulaşmıştır. Başka bir yayın organı olan el-Cerîde etrafında toplanan düşünürler ise Avrupa medeniyetine ve bunun değerlerine yönelik, özellikle de hümanizmi destekleyen kitaplar ve makaleler yazıyorlardı. 1920'li yıllarda el-Cerîde grubundan bazı düşünürler, eski Mısır dönemi örf ve kültürünü vurgulayan çalışmalar içerisine girdiler. Diğer taraftan, yine Batılı fikirlerin etkisiyle sosyalist düşünce ortaya çıktı ve daha sonra Arapçılığı da içinde barındıran bir sosyalizm anlayışına dönüştü. Bazı sosyalist aydınlar ise toplumun laikleşerek Batılılaşma süreci içine girmesi gerektiğini savunuyorlardı.²

¹ Hilal Güngör, "Mısır", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 578.

² Güngör, "Mısır", *DİA*, XXIX, 578.

b. Yaşadığı Coğrafya ve Dönemin Kültürel-İlmî Durumu

1882 yılında İngiliz işgali altında kalan Mısır'da Hindistan'da olduğu gibi tecdid ve Kur'an'la yetinme fikirlerinin hâkim olduğunu görüyoruz. Kendi kültürünün değerlerini yeterince öğrenememiş, etrafındaki gerçeklerden haberi olmayan gençlerin ilk olarak, bir "hayranlık" duygusu içinde Batı kültürünü öğrenip kendi vatanlarına dönmesi, XX. yüzyılın ortalarından itibaren bu fikirlerin yeni bir anlatma tarzı ile İslâm toplumlarında da görülmesine yol açtı.³ Özellikle Mehmed Ali Paşa, yapmış olduğu yenileşme faaliyetleri arasına az bir süre içerisinde eğitim alanını da ele aldı. Geleneksel talim tarzı tamamen göz önünden kaldırılarak, oluşturulacak yeni sisteme Batı örnek alındı. Mehmed Ali Paşa zamanında askerî ve teknik alanlarda yüzlerce talebe Batı'da öğrenim gördü.⁴

Mehmed Ali Paşa'nın öncülüğünde yenileşme faaliyetleri, dinî eğitim alanlarından daha çok, onun açtığı Batı tarzı eğitim kurumlarını öne çıkarıyordu. Ayrıca iltizam sisteminin yok edilmesi, dinî kurumları ayakta tutan vakıflara el konulması ve medeni hukuk haricinde kalan bütün alanların Batı hukukuna göre tanzim edilmesi dinî düşüncenin pratikte tesirini yitirmesine yol açmıştır.⁵

Mehmed Ali Paşa, Avrupalı tarzı okullarını örnek alarak tıp eğitimi ve hendese başta olmak üzere ilkokuldan üniversiteye kadar farklı alanlarda birçok mektep açtı.⁶ Mehmed Ali Paşa'nın açmış olduğu okullara, halk, ilk olarak çocuklarını göndermek istemiyordu; çocuklar ailelerinden zorla alınıp yatılı mekteplere yerleştiriliyor ve uzun süre kendi çevreleriyle bağları kesiliyordu. Buna karşılık talebelerin her türlü yiyecek, giyecek vb. ihtiyacı da karşılanıyordu.⁷

Bu dönemde eğitimde ikili bir sistem ortaya çıktı. Bir tarafta Batılı sisteme göre açılan yeni okullar, diğer tarafta ise geleneksel tarzda eğitim veren okullar ve medreseler yer alıyordu. Yeni açılan yüksekokullarda dışarıdan istek üzerine gelen muallimler ders verirken, ilk ve orta dereceli okullar için öğretmen sıkıntısı yaşanıyordu. Bu durum, Ezher mezunlarından faydalanılmasını kaçınılmaz kılıyordu;

³ İbrahim Hatiboğlu, *İslâm Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni*, Hadisevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 118.

⁴ Gökhan Bozbaş, "Ortadoğu'da Bölgesel Milliyetçilikler: Mısır Örneği", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* Konya 2016 C. 18, S. 31, s. 110.

⁵ Hatiboğlu, *İslâm Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni*, s. 116-117.

⁶ Hatiboğlu, *İslâm Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni*, s. 116.

⁷ Güngör, "Mısır", *DİA*, XXIX, 580.

dolayısıyla yeni sistemin içinde geleneksel eğitimin kısmen de olsa tesirini sürdürmekteydi.⁸

1883-1907 yılları arasında Mısır'ı idare eden Sir Evelyn Baring (Lord Cromer), geniş çaplı bir halk eğitimini değil de kendilerinin menfaatlerini muhafaza edecek şekilde ve ancak gerekli olan adet sayısınınca memur ihtiyacını giderecek bir eğitim politikası izledi. Mekteplerde Arapçanın yerini İngilizce almaya başladı ve 1905 yılındaki bitirme sınavları sadece İngilizce olarak yapıldı. Fakat zaman içerisinde Arapça tekrar öğrenim lisanı haline getirildi. Sadece İngiltere'ye olmak üzere yurt dışına öğrenci gönderilmesine devam edildi. İngiliz işgali sırasında yabancıların ve yerli gayrimüslimlerin açtığı mektepler büyük sayılara ulaştı.⁹

1920 yılında Kahire'de Amerikan Üniversitesi açıldı. Bu üniversite, hâlihazırda İslâm âlemine yönelik faaliyetleri ile sadece Amerika Birleşik Devletleri için değil, Avrupalılar için de önemli bir merkez durumundadır. Dinî eğitimin kalesi olan Ezher'de de çeşitli idarî yeniliklere gidildi. Dinî düşüncenin ve dindarlığın önemli unsurları arasında yer alan Ezher gibi eğitim kurumlarının genel ihtiyaç doğrultusunda yeniden tanzimine gidilmiştir. Bu tarzda gelişen modern düşünce üzerinde, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mısır'a göç eden değişik mezheplere mensub Araplar'dan oluşan Hıristiyanların etkisi vardır.¹⁰

Mısır'daki fikir akımlarının bir cenahını, misyoner mekteplerinde yetişen ve çoğunlukla Hıristiyan olan Arap düşünürlerinin işgalci İngilizler tarafından desteklenen laik düşünceler teşkil eder. Laik düşüncenin hem en büyük muhatabı hem de en büyük muarızı, geleneksel kurumlarda eğitim ve öğretimi sürdürülen ikinci kanat klasik düşüncedir. Bunların yanında, hâssaten XIX. yüzyılın son çeyreğinde her ikisiyle de bağlantısı olan ve aralarını birleştirmeye çalışan ayrı bir fikir akımı doğmaya başlamıştır. Laik düşünce, kendini daha çok basın ve yayın faaliyeti içinde ortaya koyarken, klasik düşünce başta Ezher olmak üzere geleneksel eğitim kurumlarında ve aynı zamanda bir hayat tarzı şeklinde etkinliğini sürdürmüştür. Yenilikçi ve belirli ölçüde modernist denilebilecek üçüncü fikir akım ise, her iki yolu da kullanmakla

⁸ Güngör, "Mısır", *DİA*, XXIX, 581.

⁹ Erol Ayyıldız, "Mısır'da İngiliz İşgalinin Arap Dili Üzerine Tesirleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 1986, C.1, S. 1. s. 70.

¹⁰ Hatiboğlu, *İslâm Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni*, s. 117-118.

birlikte, daha çok yönetimle irtibatlı biçimde ve onun ihtiyaçlarını dikkate alarak eğitim kurumlarında yapılacak düzenlemeler üzerinde etkili olmaya çalışmıştır.¹¹

Dinî düşüncede düzenleme ve yenileme gerekliliği fikri, Cemâleddîn-i Afgânî'nin Mısır'a gelmesiyle birlikte açık bir şekilde dile getirilmeye başlandı. Bu düşüncenin en önemli mümessillerinden olan Muhammed Abduh da büyük ölçüde, Batı ilim ve yönetim anlayışıyla bağdaştırılıp yeniden tanımlanacak aklın önemine vurguda bulunarak, modern bilimlerle İslam'ın irtibatlandırılabilceği fikrini savundu. Cemaleddin Afgânî'nin Mısır'da başlattığı bu faaliyet, talebesi olan Muhammed Abduh'la birlikte, Müslümanları ana kaynaklara, uyanışa, bid'at ve hurafelerden temizlenmeye ve sömürgeci kurtulmaya çağırdı. Hocası Afgânî'nin aksine Abduh ıslah ve reformu siyasî sâhâda değil, eğitim sahasında görmüş ve o yolda çalışmıştır.¹²

2. Muhammed Tefvik Sıdkî'nin Hayatı

Muhammed Tefvik Sıdkî, 27 Şevval 1298 (19 Eylül 1881) Mısır'da doğmuştur. 1900 yılında liseden, 1904 yılında ise tıp fakültesinden mezun olmuştur. 1904 yılında mezun olduktan sonra el-Kasru'l-Aynî hastanesine tayin edilmiştir. Kendi akranları içerisinde öne çıkan birisi olması hasebiyle, Maarif Bakanlığı 1904 yılında kendisine çalışkanlığı ve gayretlerinden dolayı teşekkür belgesi vermiştir. 1905 – 1914 yılları arasında Turra Cezaevinde doktor olarak görev yapmıştır. 1914 yılında Mısır Cezaevi doktorluğuna, daha sonra da ıslah cezaevi doktorluğuna geçmiştir.¹³

Muhammed Tefvik Sıdkî Efendi, Hadiviyye Medresesi'nde öğrenci iken ilmî ve dinî konularda Muhammed Abduh ve Reşid Rızâ'nın ilim meclisi derslerine giriyor ve el-Menâr Dergisi'ni okuyordu. Yirmi küsur yaşında Kur'ân'ı ezberlemiştir. Mezun olduktan sonra kendini doyuracak, olgunlaştıracak, kalbî ve aklî yönden zenginleştirecek ilmî konulara yönelmiştir. Çeşitli sahalarda yazıları olup kendini Kur'ân'ı ve İslam'ı anlamaya, anlatmaya vermiştir. Tefvik Sıdkî makalelerini yazarken el-Kasru'l-Aynî Hastanesi'nde doktorluk yapıyordu. Dinî konuları araştırma hususunda ne kadar mahir, tecrübeli ve marifetli birisi ise, aynı şekilde, tıp sahasında da o kadar

¹¹ Güngör, “Mısır”, *DİA*, XXIX, 581.

¹² Fatma Tuğut Karaduman, *Peygamberi Dışlayan Bir İslâm Anlayışının Yaşanabilirliği*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2011, s. 80.

¹³ Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî”, *Hıvâr havle el-İslâmi huve'l-Kur'ân vahdeh*, thk. Hişam Abdulazîz, Cedâvil, Beyrut 2011, s. 28. Bu makalenin bir başka baskısı için el-Menâr Dergisinde bakılabilir. Bkz. Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî”, *el-Menâr*, Matba'atu mektebeti'l-Menâr, Mısır 1338, C.21, s. 485.

maharetli ve tecrübeliydi. 1911 yılında doktorlukta birinci seviyeye yükselmiş ve 1913 yılında şeref madalyasına layık görülmüştür. Mısır'da doktorlar cemiyetinin kurmuş olduğu bir derginin sorumluluğuna görevlendirilmiştir. Kırk yıl gibi kısa bir ömrün çoğunu, İslam dininin akidesini açıklayan, diğer dinlerin de akidelerine yönelik eleştirel makaleler ve kitaplar yazarak geçirmiştir. Tevfik Sıdkî, 21 Nisan 1920'de sıtma hastalığına yakalanmış ve şiddetli ağrılarından dolayı vefat etmiştir.¹⁴

Muhammed Tevfik Sıdkî için söylenilecek sözlerin ve vasıfların en güzelini M. Reşid Rızâ söylemiştir:

“Mısır'da kadere iman etmiş, İslam'ın hükümlerini hayatına tatbik etmiş ve kendini Kur'ân'ın muradını anlamaya vermiştir. Tevfik Sıdkî vatanına ve milletine karşı sevgi, saygı duyan, edep ve ahlakında salih bir kimse idi”.¹⁵

Burada Tevfik Sıdkî'nin şu ifadelerine de yer vermek isteriz:

“Uzun yıllar bir hastalığa yakalandım. Sol ayağımda amansız ve devasız bir hastalığa yakalanmıştım. Tasavvur edilmesi mümkün olmayan acılar içerisindeydim. Sanki ölümü tadıyor gibi bütün lezzetlerden kesilmiş ve acı içerisindeydim. Mısırlı ve yabancıardan en meşhur doktorlardan yirmiye yakın cerrah tedavimle özel ilgileniyordu. Üç defa cerrahi ameliyat geçirdim. Doktorlar durumun vahametini anlattılar ve bütün başarı ümitlerinin hepsinin kesildiğini söylediler. Şiddetli acıları çektikten sonra Allah Teâlâ bana şifa lütfetti. Doktorlar farklı din ve farklı ırklardan olmalarına rağmen, Allah'ın bana şifa vermesinin en büyük sebebinin içki içmediğim için olduğunu söylediler. Eğer içki içmiş olsaymışım, kesinlikle şifa bulamayacağımı söylediler. Allah ne takdir etmişse onun olacağına inanıyordum”.¹⁶

M. Reşid Rızâ, onun ölüm haberini aldığı zaman, Suriye'de âlimler birliği toplantısına katılması ve ayrıca Şam'da Emevî Camisi'nde dersler vermesi sebebiyle Mısır'a gidememiştir. El-Menâr Dergisi'nde taziye mesajı âdet olmamasına rağmen M. Reşid Rızâ, Tevfik Sıdkî için şu taziye mesajını yayımlamıştır:¹⁷

“Şaban ayının içerisinde İslam âlemi, takva ve dinî bakımdan en faziletli insanlarından birini kaybetti. İslam'a en büyük hizmet edenlerden halis niyetli, vefakâr,

¹⁴ Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî”, s. 28; Tevfik Sıdkî, *Nazratun fi kütübi'l-ahdi'l-cedîd ve akâidi'n-Nasrâniyye*, thk. Halid Muhammed Abduh, Mektebetü'n-Nâfize, Mısır ts, s. 14.

¹⁵ Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî”, s. 30.

¹⁶ Tevfik Sıdkî, *Nazratun fi kütübi'l-ahdi'l-cedîd ve akâidi'n-Nasrâniyye*, s. 14.

¹⁷ Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî”, s. 21-22; Reşid Rızâ, “Ruz'ü İslâmî azîm vefatu ed-Doktor Sıdkî”, *el-Menâr*, Matba'atu mektebeti'l-Menâr, Mısır 1338, C.21, s. 447- 448.

samimi dostumuz, aile doktorumuz, yazmış olduğu makaleler vasıtasıyla el-Menâr Dergisi'nin okuyucularının ve aynı zamanda Doğu ve Batı'nın tanıdığı Muhammed Tefvik Sıdkî'yi İslam âlemi kaybetmiştir. Allah ona rahmet etsin. Toplumsal ve dinî ıslahlar hususunda hizmeti geçen, Araplara ve Mısırlı Müslümanlara çok faydası dokunan, samimi dostum Muhammed Tefvik Sıdkî, dünyevi makamlara hiçbir zaman göz dikmemiş, insanların içerisindeki en hayırlı tabakadan olan, faziletli ve İslam'a hizmeti hususunda ender kimselerdendi. Mısır'da ve Mısır dışında onun gibi ne bir dostum ne de bir öğrencim oldu. el-Menâr Dergisi'nin yayımlanmasında maddi yardımları dokunmuş olmasına rağmen, el-Menâr Dergisi'nin kendisi üzerindeki emeğini teşekkür ederek ifade eden bir zat idi. Ama biz bugün itiraf ediyoruz ki onun bizim üzerimizdeki minneti daha büyüktür. Menâr Dergisi'ne kalemi ile yapmış olduğu yardımları, sadakati ve üstün ahlakından dolayı Üstad Tefvik Sıdkî'nin bize, ailemize ve çocuklarımıza minneti çok fazladır. Allah ona en güzel faziletleri ile rahmet etsin".¹⁸

Mütercim ve araştırmacı Tefvik Sıdkî, Hıristiyanların İslam dinine şüphe ve şaibeler katmak, üniversite öğrencilerinin inançlarını zayıflatmak ve İslam dininden döndürmek için yapmış oldukları propagandalarından rahatsız olmuştur. Bu vesileyle İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin temel kaynaklarına yönelmiş; bu dinler hakkında yazılan Arapça kitapları okuyup dinler arasında mukayeseler yapmıştır. Ayrıca Fransızca ve İngilizce yazılmış birçok kitabı okuyarak kendini hazırlayıp onların yazmış olduğu konulara vâkıf olmuştur.¹⁹ Nihayetinde onlara karşı İslam'ı müdafaa etmek için birçok reddiyeler yapmıştır. Bu araştırmaları neticesinde şüpheden yakîn olana ulaşmış ve hatta okul arkadaşı olan sadık dostu, kıymetli arkadaşı Abduh İbrahim, burhanî delillerle İslam'la şereflenmiştir.²⁰

Muhammed Tefvik Sıdkî'nin Hristiyan propagandacılarına yazmış olduğu makaleleri, reddiye olarak yazılan kitaplardan az değildir. Örneğin; "Dînullahi fi Kutubi Enbiyaihi" kitabının bir kısmı, el-Menâr Dergisi'nde yayımlanmış, diğer kısmı da kitap olarak basılmıştır. Propagandacılara karşı en kuvvetli ve en detaylı makaleler el-Menâr Dergisi'nin 15. ve 16. ciltlerinde yayımlanmıştır. "*el-Karâbîn ve 'd-dahâyâ fi 'l-İslâm*", "*ed-Dînu küllühu mine 'l-Kur'ân*" ve "*Beşâiru İsa ve Muhammed fi 'l-ahdeyn*" isimli

¹⁸ Reşid Rızâ, "Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî", s. 30, 50.

¹⁹ Reşid Rızâ, "Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî", s. 30; Reşid Rızâ, "Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî", *el-Menâr*, C.21, s. 486.

²⁰ Reşid Rızâ, "Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî", s. 46.

makaleleri 15. ciltte, “*Nazariyyetü fi Kıssati Sulbi'l-Mesih ve Kıyâmetih*” adlı risalesi de 16. ciltte yayımlanmıştır.²¹

Propagandacıların M. Tevfik Sıdkî'nin Hıristiyan ve diğer dinler hakkındaki yazdığı kitaplar ve makaleleri İngiliz Lordu Cromer'e ulaştırması sebebiyle, el-Menâr Dergisi'nin Mısır Hükûmeti tarafından kapatılması ve yasaklanması üzerine baskılar kurulmuştur. Baskılar Reşid Rızâ'nın ve Muhammed Tevfik Sıdkî'nin mahkemeye verilmesi neticesine kadar ulaşmıştır. Milletvekili Abdulhalık Servet Paşa, bu türde makalelerin bundan sonra yayımlanmaması için Reşid Rızâ ile konuşmuştur. Zamanın Başbakanı Mehmed Sait Paşa dahi Hıristiyanlar tarafından tepki oluşmasına sebep olan bu tür makalelerin bir daha yazılmaması için Reşid Rızâ ve Tevfik Sıdkî'yi, reddiyelerde kullandığı yöntemi değiştirmesi hususunda uyarılmış ve yasaklamalar getirmiştir.²²

Bunun üzerine ed-Dâru'd-Da'vet ve'l-İrşad Medresesini açtılar. Burada kainatın düzeni ve sağlıklı yaşam dersleri anlatılacak; dersler doğa ve tıp ilimleri ağırlıklı olacaktır. İnsanlar bunu okuyunca, böyle bir zamanda Mısır'da, medrese müfredatına uygun bir şekilde bu dersleri Tevfik Sıdkî'den başka tabip ve âlim bir kimsenin yapamayacağına inandıklarını söylediler. Tevfik Sıdkî de bu görevi Allah'tan hayır ve sevap umarak kabul etti.²³ Sıdkî'nin yazmış olduğu makaleleri ve derslerin bir kısmını bazı talebeleri gözden geçirip düzeltmeler yaparak el-Menâr dergisi'nde yayımladılar. Diğer bir kısmı da iki cüz halinde kitap olarak basıldı.²⁴

Reşid Rızâ, Tevfik Sıdkî'nin bu makalelerini yazmasını şöyle açıklar:

“Tıp Fakültesinde öğrenci iken dinî konularda kendisinde şüpheler meydana geliyordu. Bu şüphelerin iki temel kaynağı vardı: Birincisi yeni sistemdeki eğitim, ikincisi ise üniversitelerde Müslüman öğrencilere Hıristiyanlık propagandası yapılmasıydı. Öğrencilere birtakım sorular yöneltip onların zihinlerinde İslam dini hakkında şüpheler yerleştirilmekteydi.”²⁵ İşte Tevfik Sıdkî kendisi gibi şüphe içine girmiş kimselere yardımcı olmak ve İslâmı savunmak için el-Menâr gibi ilmî dergilerde

²¹ Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî”, s. 46-47; Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî”, *el-Menâr*, C. 21, s. 495.

²² Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî”, s. 47-48.

²³ Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî”, s. 48.

²⁴ Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî”, s. 48-49.

²⁵ Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî”, s. 30; Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî”, *el-Menâr*, C. 21, s. 486.

bazen de el-Müeyyede, el-Liva, eş-Şa'b, el-İlm gibi diğer önemli dergi ve günlük gazetelerde makaleler yazmıştır.²⁶

Reşid Rızâ, onu, İslam davetinin yayılmasında gayretkâr, halis ve çalışkan biri olarak vasıflamış ve ona sahip çıkmıştır.²⁷

B. Muhammed Tefvik Sıdkî'nin Düşünce Yapısı

Tefvik Sıdkî öğrencilik yıllarında İslam dinini öğrenme hususunda şüpheli yaklaşım yöntemini tercih ederek bir inancın taklit, örf ve âdetlerle olmasına şiddetle itiraz etmiştir.²⁸

Reşid Rızâ Muhammed Tefvik Sıdkî'nin bu durumu hakkında şunları söyler:

“Onu uzun senelerden beri tanıyorum. Ruh meselesi gibi şüphe ettiği bazı konularda bize gelirdi. Allah'ın, peygamberler gönderme sebebi ve bunun dışında bazı sorular sorardı. İnanıyorum ki Mısır'da dinî ilimleri gerçekten anlamaya çalışan ve mutmain olmak için öğrenme arzusunda olan Tefvik Sıdkî gibi öğrenciler yoktur. Öncelikle itikadî meseleleri öğreniyor, sonra bu konuları en ince ayrıntısına kadar araştırıyor ve doğru olana ulaşma hususundaki münazaralarında insafli davranıyordu. Tıp Fakültesinden mezun olduğunda dinî hususlardaki şüphelerinden kurtulmuş, tam bir basiret sahibi ve dinin hükümlerini delilleriyle anlayan bir kimse olarak okulunu bitirmiştir. Bu yazdığı makaleler, aslında onun itikadî ve şüphelendiği konuları uzun bir araştırma neticesinde delilleriyle ispat ettiği meselelerden oluşmaktadır. Her zaman şüphe ettiği veya anlaşılmasında problem gördüğü konuları Reşid Rızâ'ya sormuştur. Ayrıca âlimlerin kitaplarına müracaat ederek şüphelerini gidermeye çalışmıştır. Bu konuları öğrenirken kesinlikle taklit yolunu seçmeyip araştırma yolunu tercih etmiş ve ikna edici delillerle anlamaya çalışmıştır”.²⁹

Tefvik Sıdkî'nin zihninde bir takım şüpheler meydana gelmiş, fakat o bu şüpheleri inkâr etmemiş, yalanlamamış veya bu şüphelerin olmadığını söylememiştir. Ancak bu şüpheler, onu doğruyu bulmak için araştırmaya sevk etmiştir. O kendisine,

²⁶ Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî”, s. 27.

²⁷ Tefvik Sıdkî, *Nazratun fi kütübi'l-ahdi'l-cedîd ve akâidi'n-Nasrâniyye*, s. 8; Ayrıca Bkz. Saffet Sancaklı, *Hadis İnkarcılığı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2017, s. 34-35.

²⁸ Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî”, s. 32.

²⁹ Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî”, s. 31-32; Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî”, *el-Menâr*, C.21, s. 487.

İmam Gazali'nin "şüphe etmeyen araştırma yapamaz" ilkesini şiar edinmiştir.³⁰ Şu bir gerçektir ki şüphe eden ve bazı konularda şüphe içerisinde kalan kimse araştırır ve ince detaylarına kadar öğrenmeye çalışır. Araştıran kimse ise bütün şüphelerinden kurtulur, doğruyu öğrenir ve kesin bilgiye sahip olur. İşte bu özellikler sağlam fitratı olan kimselerin özelliğidir.³¹

Muhammed Tefvik Sıdkî, Tıp Fakültesindeki nice arkadaşlarının birtakım şüphe içerisinde olup kendi hallerinden razı olduklarını, araştırmayı ve irdelemeyi terk ettiklerini; nihayetinde ise onların bu tutumlarının kendilerini tembelleğe sevk ettiğini şu cümleleri ile dile getirmiştir: "Onlar bir ilmin içerisinde olduklarını zannediyorlar; hâlbuki cahilliğin içerisinde yok olup gitmişlerdir". Bu yaklaşımıyla Sıdkî, taklitçiliğe karşı olduğunu da ifade etmeye çalışmıştır.³²

Dinin temel meseleleri olan ulûhiyet, risalet ve ölümden sonra diriliş konularında kendisinde meydana gelen şüpheleri araştırmaya başlayan Sıdkî, önce bir yaratıcının varlığını, birliğini ve bu yaratıcıda olması gereken kemal sıfatları araştırmıştır. Bu konuları inceleme esnasında bazı kelimelerine müracaat etmiş, özellikle bazı kelimelerin anlaşılması hususunda, Fahreddin Razi'nin tefsirine ve Reşid Rızâ'nın el-Menâr dergisi'nde yazdığı makalelere başvurmuştur. Araştırmalarında konuyu en ince ayrıntısına kadar irdemesi, onu, Allah'ın varlığı ve birliğine, kemal sıfatlar taşıması hususunda yakinî imana ulaştırmış; Allah Teâlâ'yı her türlü noksan sıfatlardan tenzih etmeye yöneltmiştir. Bundan sonra da Allah Teâlâ'nın peygamber göndermesi hususu üzerine deliller bulmaya çalışmış; uzun bir zaman sonra da en son peygamberin Hz. Muhammed (a.s), Kur'ân'ın kelâmullah olduğunu, öldükten sonra dirilmenin, ceza ve mükâfatın varlığını kabul etmiştir.³³

Allah'a, ahirete, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere kâmil bir imandan sonra, Kur'ân'da bazı ayetlerin anlaşılmasında sorunlar yaşamıştır. Bunun sebebi de bazı ayetlerle ilmî ve tarihî araştırmalar arasında uyumsuzluk olmasıydı. Fakat Allah'ın yardımıyla bu şüpheler de tedrici olarak yok olmuştur.³⁴

³⁰ Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, Mizânu'l-amel, thk. Doktor Süleyman Dünya, Dâru'l-maâ'rif, Mısır 1964, I, 409.

³¹ Reşid Rızâ, "Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî", s. 33.

³² Reşid Rızâ, "Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî", s. 33.

³³ Reşid Rızâ, "Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî", s. 33.

³⁴ Reşid Rızâ, "Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî", s. 34.

Akaid konularında belli bir seviyeye geldikten sonra İslam dininin kaynaklarına yönelmiş, “*Kelimâtun fi'n-Nesh ve't-Tevâtur ve Ahbaru'l-Âhâd ve's-Sünnet*” başlıklı makalesinde mütevâtir ve âhâd haber, sünnet, nesh gibi konulardaki görüşlerini el-Menâr dergisi'nde yayımlamıştır.³⁵

Bu makalesinde geçmiş âlimlerin kitaplarındaki metinlere ve onların düşüncelerine bağlı kalmayı uygun görmeyen Sıdkî, aynı zamanda, insanların Hz. Peygamber'den bize gelen her şeyi peygamberin sünneti olarak kabul etmelerini, Kur'ân'ın sarf ve nahiv gibi zahiri manalarıyla ilgilenip asıl muradından uzaklaşmalarını tasvip etmemiştir.³⁶ Tevfik Sıdkî dinî reformlar ve araştırmalarda akli temel kaynak kabul etmekle insanın yüksek fikirler üretebileceğine inanmıştır.³⁷

Böyle bir dönemde Muhammed Sıdkî, ayrıca Hıristiyanlaştırma ve misyonerlik faaliyetlerine karşı durmuş, onların yalanlarını ilmî delillerle çürütüp Müslümanların dine güvenlerini sağlamlaştırmaya çalışmıştır.³⁸ Onun yaşadığı asırda selefilik propagandası da vardı; fakat selefilik düşüncesi donuk bir hâldeydi. İnsanlara gerçek İslam'ı anlatmak için bu donuk fikirlerin içerisinde köklerini salmış karanlık bulutları yok etmeyi ve dağıtmayı istemiştir.³⁹

Muhammed Tevfik Sıdkî, sünnetin dinin aslî kaynaklarından olmadığına dair delillerini M. Reşid Rızâ'ya sunar. Reşid Rızâ, İslam beldelerinde sünnetin dinin kaynağı olmadığına dair görüşlerin bir hayli yayılmaya başladığına vakıf olması sebebiyle, böyle önemli bir konuda doğruya ulaşılabilmenin, iyi bir münazara ve detaylı bir araştırma ile gerçekleşeceğine inanmış ve uzun bir müddet Muhammed Tevfik Sıdkî ile bu konuları konuşmuştur. Reşid Rızâ, ona birtakım itirazlar getirerek uzun bir zaman bu konu hakkında araştırma ile meşgul olmasını sağlamıştır.⁴⁰

Reşid Rızâ, Tevfik Sıdkî'nin sünnetin dinin aslî kaynağı olmadığına dair görüşlerini “el-Menâr” dergisinde yazarak, Mısır ve diğer İslam beldelerindeki âlimlere sunmasını ister. Böylece kendisi için icmali konumda olan ilmî bir meselenin tafsilatlı bir konuma gelmesi ve sünnetin asliyeti hususunda itiraz ettiği konuların açıklanması niyeti ile Tevfik Sıdkî'nin “*el-İslâmu hüve'l-Kur'ân'u vahdeh*” makalesini yazmasını

³⁵ Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî”, s. 44.

³⁶ Tevfik Sıdkî, *Nazratun fi kütübi'l-ahdi'l-cedîd ve akâidi'n-Nasrâniyye*, s. 13.

³⁷ Tevfik Sıdkî, *Nazratun fi kütübi'l-ahdi'l-cedîd ve akâidi'n-Nasrâniyye*, s. 8.

³⁸ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, Matba'atu mektebeti'l-menâr, Mısır 1912, s. 220.

³⁹ Tevfik Sıdkî, *Nazratun fi kütübi'l-ahdi'l-cedîd ve akâidi'n-Nasrâniyye*, s. 9.

⁴⁰ Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî”, s. 42.

istemmiştir.⁴¹ Reşid Rızâ bu makale üzerine veciz bir ta'lik yapmış ve bu ta'likinde "Mirza Bakır" gibi bazı araştırmacıların Tevfik Sıdkî'den önce bu konuya değindiklerini söylemiştir.⁴² Reşid Rızâ, Mısır'da sünnet olmaksızın İslâm dininin yaşanacağı sloganını yapan ilk kişinin Mirza Bakır olduğunu söylemiştir.⁴³

Ayrıca Tevfik Sıdkî bu konuyu Reşid Rızâ ile önceden müzakere yaptıklarını, asıl muratlarının ise böyle önem arz eden bir konuyu İslam âlimlerine ve araştırmacılarına sunmak olduğunu söylemiştir.⁴⁴

Reşid Rızâ Ezher Üniversitesi'ndeki âlimleri ve diğer İslam beldesindeki âlim ve araştırmacıları bu konuda doğru olanı delilleriyle ispat etmeye davet etmiş; böylece Tevfik Sıdkî'de meydana gelen şüpheleri de gidermiş olacaklarını söylemiştir.⁴⁵ Çünkü böyle bir asırda Yunan felsefesinin ortaya attığı şüpheleri araştırmakla, onların delillerini çürütmekle veya bazı İslamî grupların anormal görüşleriyle meşgul olmakla dini muhafaza etmenin yeterli ve mümkün olmayacağını belirtmiştir. Dinin muhafazasının en kolay yolunun, İslam'ı ehil olan kimselerden öğrenmiş âlimlerin, Tevfik Sıdkî gibi zihniyete sahip olan kimselerde usul ve fer'i konularda meydana gelen şüpheleri düzeltip ikna etmekle gerçekleşebileceğini savunmuştur.⁴⁶

Zaten Tevfik Sıdkî makalesinin sonunda "Bunlar benim görüşlerim, ben bu görüşlerimi ilim ve akıl sahiplerine sunuyorum. Bu konuda hatada olduğumu düşünen âlimlerin beni doğru yola, hak olana ulaştırmasını istiyorum. Ancak hata içerisinde olduğumu bildikleri hâlde bunu yapmazlarsa, Allah katında vebalde olacaklardır" demiştir.⁴⁷ Buradan anlaşılıyor ki Sıdkî'nin makalesi hakikatin ne olduğunu arzu

⁴¹ Reşid Rızâ, "Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî", s. 42.

⁴² Mirza Bakır, Cemâleddin Afgâni ve Muhammed Abduh'un Pariste yayımladıkları *Urvetu'l-Vuskâ* dergisinin sekreteridir. Fransa ve Avrupa'da yazılan kitapların *Urvetu'l-Vuskâ* dergisinde tercemelerini yapan, ayrıca Fransa ve Avrupalı yetkililerle *Urvetu'l-Vuskâ* dergisinin arasında ilişkilerden sorumlu kimsedir. Mirza Bakır, kendisi önceleri Hıristiyanlığın protestan mezhebinin davetçisi ve savunucusu idi. Daha sonra Yahudi mezheplerini araştırmıştır. Nihayetinde ciddi bir araştırma ve çalışma ile İslam dinini kabul etmiştir. Gayret ve azimle İngiltere'de İslam'ı savunmaya başlamış, İslam dininin Kur'an'dan ibaret olduğu görüşünü, hadislerin İslam'ın kaynağı olamayacağını ve namazların farziyetinin iki rekat olduğunu savunmuştur. Bkz. Hişâm Abdülaziz, *Hivâr havle el-İslâmi hüve'l- Kur'ân-u vahde*, Cedâvil, Beyrut 2011, s. 85-86, dipnot: 2.

⁴³ Bkz. Hişâm Abdülaziz, *Hivâr havle el-İslâmi hüve'l- Kur'ân-u vahde*, s. 85. Ayrıca Bkz. Mustafa Dönmez, "İslâm Dünyasında Hadis İnkârcıları ve Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı Semineri*, Bursa 1999-2000, s. 5.

⁴⁴ Hişâm Abdülaziz, *Hivâr havle el-İslâmi hüve'l- Kur'ân-u vahde*, s. 86

⁴⁵ Reşid Rızâ, "Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî", s. 41.

⁴⁶ Tevfik Sıdkî, *Nazratun fi kütübi'l-ahdi'l-cedîd ve akâidi'n-Nasrâniyye*, s. 9.

⁴⁷ Reşid Rızâ, "Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî", s. 43.

etmekten başka bir şey değildir. Böylelikle kendisi, İslam metodundan uzaklaşmış bir düşünce yapısına da sahip değildir.⁴⁸

Muhammed Tefvik kendisine itiraz eden kimseleri münazaraya davet etmiş; ancak ikisi arasındaki hakemin kat'î/kesin delillerin olmasını şart koşmuştur. Bu kesin delillerin Kur'ân, mütevâtir sünnet ve akıldan başka bir şey olmaması gerektiğini söylemiştir. Çünkü o, tartışılan konunun itikadî bir mesele olması ve bu kadar mühim bir meselenin âhâd haberlerle, babalarımızı ve atalarımızı taklit etmekle çözülmesini mümkün görmemektedir.⁴⁹

Ezher âlimlerinin çoğu, Tefvik Sıdkî'nin bu görüşlerini benimsememiş ve ona reddiyeler yazmışlardır.⁵⁰ İlk reddiye yazan Ezher Üniversitesi'nin âlimlerinden Tâhâ Büşra'dır. “*ed-Dinu ve'l-akl*” başlıklı makalesi reddiye olarak el-Menar dergisinde yayımlanmıştır. İkinci olarak tafsilatlı reddiye yapan, Hindistan Haydarabad'da ikamet eden ve Yemen âlimlerinden olan Şeyh Salih el-Yâfi' dir. “*es-Sünenü ve'l-Ehâdisü'n-Nebeviyye*” isimli yazmış olduğu makale el-Menâr dergisinde neşredilmiştir. Buna karşılık da Muhammed Tefvik Sıdkî'nin üç konu içeren “*Kelimâtun fi'n-neshi ve't-tevâturi ve ahbaru'l-Âhâd ve's-sünnet*” makalesi reddiye olarak el-Menâr dergisinde yayımlanmıştır.⁵¹

Âlimlerin ve Tefvik Sıdkî'nin birbirilerine olan münazaraları dört yıl sürmüştür.⁵² Tefvik Sıdkî'nin gayreti, tamamen Kur'an merkezlidir. Onun nazarında, haberlerin Buhâri ve Müslim'in sahihlerinde veya diğer muteber hadis mecmualarında oluşu bir kıymet ifade etmemektedir. Tefvik Sıdkî'ye göre Kur'an metni tektir; ancak hadisler Hz. Peygamber'in vefatından sonra yazılmıştır. Dolayısıyla hadislerin arasına onlardan olmayan malzeme pek tabi karışabilir.⁵³ Ona göre müctehidler de hadislerin çoğuna mevzu demişler; ancak kendi görüşlerini desteklemek için bir kısmını alıp bir kısmını atmak zorunda kalmışlardır. Bu durumda yapılacak en doğru iş, Kur'an'a

⁴⁸ Tefvik Sıdkî, *Nazratun fi kütübi'l-ahdi'l-cedîd ve akâidi'n-Nasrâniyye*, s. 9. (Muhakkik bir değerlendirmesidir.)

⁴⁹ Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî”, s. 32.

⁵⁰ Tefvik Sıdkî'nin bazı görüşlerine reddiye yapan Muhammed Zâhid el-Kevserî ve Mustafa es-Sibâî'dir. Bkz. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *el-Akîdetu ve i'lmü'l-keîlâm*, thk. el-İmâm Muhammed Zâhid el-Kevserî, Dâru'l-kütübi'l-i'lmiyye, Berut 2009, s. 85-86. Ayrıca bkz. Mustafa b. Hüsnî es-Sibâî, *es-Sünnetü ve mekânetuhâ fi't-teşri'i'l-İslâmî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Dimeşk 1402, s. 153-166.

⁵¹ Tefvik Sıdkî, *Nazratun fi kütübi'l-ahdi'l-cedîd ve akâidi'n-Nasrâniyye*, s. 10; Reşid Rızâ, Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî”, s. 44- 45.

⁵² Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî”, s. 45.

⁵³ Enbiya Yıldırım, “Sünnet veya Rivâyet Karşısı Söylemlerin Tarihi ”, *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu, TDV*, Ankara 2003, s. 182.

yönelmektir. Tefvik Sıdkî bu konuyla ilgili olarak “sadece Allah’ın kitabı ile yetinmeliyiz; sünnete gelince, Kur’an’a yeni bir şey ilave etmiş ise onu ister alır, ister bırakırız.” der.⁵⁴ Tefvik Sıdkî’ye göre âhad hadisler, zanni olduklarından dinî meselelerde hüccet olamazlar.⁵⁵

Tefvik Sıdkî’yi aşırı rasyonalist çizgiden biraz daha selef çizgisine yaklaştıran hocası Muhammed Reşid Rızâ’nın ta’liki olmuştur. Reşid Rızâ, Tefvik Sıdkî’nin İslam toplumunun risalet, ulûhiyet gibi konulardaki görüşlerine mutabık, selim akide sahibi ve şer’i delilleri hüccet olarak kabul eden iyi bir mümin olduğunu söyler. Tefvik Sıdkî’nin sünnetin hücciyeti hususundaki görüşleri taassup ehli mukallit âlimlerin görüşlerine ters düşmesi sebebiyle ona buğziyet içerisinde olunmuştur. Ancak onu tanıyan insaf ehli mütevazı kimseler, onun bu mesele hakkında bazı görüşlerini özürülü olarak görmüşler ve müsamahakâr davranmışlardır.⁵⁶

Burada, Muhammed Tefvik Sıdkî’nin islâmî ilimlere yönelik düşünce yapısını biraz daha netleştirmek amacıyla “seçme” birkaç konu üzerinden somut örneklendirme yapmanın anlamlı olacağı kanaatindeyiz. Bu seçme konular; *peygamber anlayışı*, *sahâbe anlayışı* ve *nesh meselesidir*. Sıdkî’nin hadis ve sünnete ilişkin düşüncelerini müstakil bir bölümde ele alacağımız için burada sadece bu üç mesele ile yetinmek durumunda kaldık.

1. Peygamber Anlayışı

Muhammed Tefvik Sıdkî’nin iddia ettiği şey, Hz. Peygamber kendi kavminin dili üzerine gönderilmiş ve onların anlamadıkları ayetleri tefsir etmekle görevlendirilmiş olduğudur.⁵⁷ Ayrıca Hz. Resulullah’ın (a.s) yapmış olduğu tüm ameller veya tüm sözleri, vahiy ve ilham olarak değerlendirmek mümkün değildir. Peygamberin davranışları ve bazı sözleri kendi içtihadı ile olmuştur; kesinlikle vahiy veya ilham değildir. Bazı söz ve fiillerinden dolayı Hz. Peygamber bizzat Allah tarafından

⁵⁴ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve’l-Kur’ân vahdeh ârâun ve efkârün”, *el-Menâr*, C. 9, s. 522.

⁵⁵ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 190. Ayrıca bkz. Yıldırım, “Sünnet veya Rivâyet Karşıtı Söylemlerin Tarihi”, s. 182.

⁵⁶ Reşid Rızâ, “Tercümetü’t-tabîb Muhammed Tefvik Sıdkî”, s. 32. Ayrıca bkz. Muhittin Düzenli, “Hadise Yönelik Rasyonalist Yaklaşımlar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 2012, S. 33, s. 103.

⁵⁷ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve’l-Kur’ân vahdeh raddun liraddin”, s. 139.

uyarılmış ve kınanmıştır. Çünkü Allah, peygamberinin yaptığı bazı şeyleri doğru olarak ve kemal derecesinde kabul etmemiştir.⁵⁸

Tevfik Sıdkî bu meseleyi anlatırken birtakım ayet ve hadisleri örnek olarak vererek konuyu işlemiştir. Şöyle ki:

*"Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz; hâlbuki Allah, ahireti kazanmanızı istiyor. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir"*⁵⁹ ve *"Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup yalancılara bilinceye kadar beklemeden niçin onlara izin verdin?"*⁶⁰ Bunun gibi birçok kınayıcı ayetler Hz. Peygamber'e indirilince peygamberimiz şiddetli bir şekilde ağlamıştır.⁶¹

Hadisçilerin sahih kabul ettiği bir rivâyete göre Hz. Peygamber hurma aşılması yapan bir topluluğa uğrar ve onlara "siz bunu yapmasanız da hurmalar yine iyi olur!" tarzında bir ifade kullanır. O sene aşılama yapmayanların hurma verimi düşük olur. Hz. Peygamber bir müddet sonra onlara tekrar uğrar ve "hurmalarınız ne durumdadır?" diye sorar. Onlar da "biz sizin dediğiniz gibi yaparak hurmaları aşlamadık ve işte sonuç da böyle oldu." derler. Bunun üzerine Rasûlullah da: *"Siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz"* der.⁶²

Muhammed Tevfik Sıdkî yukarıda geçen ayeti ve sözü edilen bu hadisi peygamberin sözleri ve davranışlarının vahiy ve ilham olmadığına dair delil olarak ileri sürmüştür.

Tevfik Sıdkî hadisçilerin Hz. Peygamber'in Kur'an'ı teybin etme ve helal-haram hükümleri vaz' etme yetkisinin olduğuna dair delil olarak getirdikleri ayetleri ise şöyle yorumlar:

1. *"Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın. Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*⁶³ Ayet'in manası, Peygamber'in Allah'ın kendisine vahyetmiş olduğu her şeyi, onların dili ile anlayacakları şekilde tebliğ etmesi ve açıklamasıdır. Hz. Peygamberin anlaşılmayan bir

⁵⁸ Tevfik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 143.

⁵⁹ Enfâl 8/67.

⁶⁰ Tevbe 9/43.

⁶¹ Tevfik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 143.

⁶² Müslim b. Haccâc Ebu'l- Hüseyin el- Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, I- IV, Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrut ts, Fedâil 54. (2363)

⁶³ İbrahim 14/4.

Kur'ân ile gönderilmesi, sonra “farklı ibareler ile açıklayıp tefsir etmeye gayret etti” diye bir mana anlaşılması mümkün değildir.⁶⁴

2. “Nitekim kendi aranızdan size ayetlerimizi okuyan, sizi her türlü kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir Peygamber gönderdik”.⁶⁵ Ayette anlaşılması gereken mana, insanlara Kur'ân'ı öğretmek ve onu anlamalarına yardımcı olmaktır. Kur'ân'dan istifade edebilmeleri, tefekkür ve tedebbür etmeleri için onları eğitmesidir. Onları ayetlere, delillere, ibretli konulara ve hikmetlere çevirmesi, Kur'ân'ı tasavvur ve idrak etmeye teşvik etmesidir.⁶⁶ Hadisçiler ise burada hikmet kelimesinden ibadet manasını alarak Peygamberin hükümler vaz' edeceğini söylemişlerdir. Fakat ayette geçen “hikmet” kelimesinden kastedilen ibadetler değildir. Hikmet, Hz. Peygamber'in ümmetine öğretmek istediği ve onları cehalet karanlığından ilim nuruna çıkardığı nâsihatler, faziletli konular, edep ve kültürdür.⁶⁷

3. “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de itaat edin. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir”.⁶⁸ Bu ayetten anlaşılması gereken ise “Resulullah (a.s) kendi zamanında yaşayan kimselere bir şey emretmişse o kimselerin bunu yapması gerekir” manası kastedilir.⁶⁹

Tevfik Sıdkî bu ayet hakkındaki görüşlerini desteklemek için bazı sorular sorar: “Hz. Peygamber'in kavli sünnet şeklindeki emirleri kendi zamanına mı hastır, yoksa bütün zamanları mı kapsar? Kur'an'ın tam ve eksiksiz olarak indirilmiş olmasına rağmen Hz. Peygamber'in kendi asrında yaşamamış kimseler üzerine Kur'an'ın farzları dışında başka bir şeyler emredip farz kılması mümkün müdür? Başka ifade ile Allah'ın kitabının dışında başka farzlar da var mıdır?”. Tevfik Sıdkî kendisini ve bu düşüncede olan kimseleri “Kur'âniyyûn” olarak isimlendirerek sorularının cevaplarını şöyle açıklar:⁷⁰

⁶⁴ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 139.

⁶⁵ Bakara 2/151.

⁶⁶ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 139.

⁶⁷ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 141.

⁶⁸ Nisa 4/59.

⁶⁹ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 143.

⁷⁰ Dönmez, “İslâm Dünyasında Hadis İnkârcıları ve Görüşleri”, s. 5.

Peygamber, insanlar içerisinde Kur'an'ı en iyi uygulayan ve mutlak hükümlerini mukayyet yapabildir.⁷¹ Biz Kur'âniyyûn, Peygamber'e itaat etme hususunda herhangi bir tartışmanın olmadığını kabul ederiz. Ancak, tartışılacak mesele şudur: Allah'ın farz kılmadığı bir şeyi Peygamber farz kılabilir mi? Eğer Peygamber bir şeyi farz kılabilirse, o zaman devlet başkanları da Müslümanlara beş vakit olan namazı yedi vakit olarak farz kılabilirler mi veya bir aylık Ramazan orucunu iki ay olarak farz kılabilirler mi? Çünkü Müslümanlar Peygambere itaatle emrolunduğu gibi devlet başkanlarına da itaat etmekle emrolunmuşlardır.⁷² Ona göre Hz. Peygamber devlet başkanı olması hasebiyle, kendi asrında yaşayan kimselerin dinî ve dünyevi menfaatleri için uygun gördüğü şeylerden dolayı onlara emredebilir. Binaenaleyh sadece Peygamber zamanında yaşayan kişilerin peygambere itaat etmesi gereklidir.⁷³

Başka bir ifade ile Hz. Peygamber'in hangi topluluğu neye davet ettiyse o topluluğun bu emre ittiba' etmesi gereklidir. Hz. Peygamber Arapları Kur'an ve sünnete davet etmiştir. Diğer toplumları da sadece Kur'an'a davet etmiştir. Binaenaleyh Arapların Kur'an ve sünnete tâbi olması gereklidir. Şayet Hz. Peygamber'in daveti sonraki zamanda yaşayan kimselere yönelik olsaydı, bizim de peygambere itaat etmemiz gerekli olurdu. Fakat Hz. Peygamber ve Allah Teâlâ böyle bir şey emretmemiştir.⁷⁴

Bu bağlamda Muhammed Tefkî Sıdkî "*Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider.*"⁷⁵ ayetini de "eğer Hz. Peygamber bizim zamanımızda yaşamış olsaydı, biz de Peygamber'in yanında sesimizi yükseltmezdik" diyerek kendi görüşlerini desteklemek için getirmiştir.⁷⁶

Yine Tefkî Sıdkî'ye göre tartışılacak konu, Peygamber'den tevâtür yoluyla gelen fiiller ve emrettiği şeyler Kur'ân'da geçmemiş olsa bile her zaman ve her koşulda tüm İslam âlemi için vacip midir? Ona göre tevâtür yoluyla gelen her şey, Kur'ân'da geçmemişse vacip-farz olması gerekmez. Çünkü Peygamber'in yapmış olduğu nice

⁷¹ Tefkî Sıdkî, "Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele", *el-Menâr*, C. 9, s. 909.

⁷² Tefkî Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârün", *el-Menâr*, C. 9, s. 517; Hacı Musa Bağcı, "Modern Dünyada Peygamber Algısı", *Eskiyeni Dergisi*, Diyarbakır 2010, S. 17, s. 83

⁷³ Bağcı, "Modern Dünyada Peygamber Algısı", s. 83

⁷⁴ Tefkî Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 141.

⁷⁵ Hucurat 49/2.

⁷⁶ Tefkî Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 141.

fiiller vardır ki kendisi için kuvvetli menduptur.⁷⁷ Ayrıca Hz. Peygamber'in emrettiği şeyler araştırıldığında ya kendi zamanına has olan emirler vermiş ya da çok az topluluğa (insanlara) emretmiştir. Bunun da insanların hepsini kapsayacak şekilde anlaşılması mümkün değildir.⁷⁸

4. *“Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resule, o ümmi peygambere uyan kimselerdir. Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”*⁷⁹ ayetini de şöyle yorumlamaktadır: Ona göre bu ayette Peygamber'in emredici, yasaklayıcı, helal veya haram kılan yani Kur'an'da olmayan bir şeyi emretmesi hususuna delalet edecek bir karine kesinlikle yoktur. Burada anlaşılması gereken, her kim Kur'an'a itaat etmiş ve tabi olmuşsa peygambere de itaat etmiş hükmünde olacaktır.⁸⁰

5. *“Allah'ın (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın Peygamber'ine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir.). Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir.”*⁸¹ Her ne kadar bu ayette peygamberin helal ve haram kılıp yasaklama yetkisinin olduğu gözükse de ancak ayetin konusu arazi mallarıdır. “Peygamber arazi mallarından size ne veriyorsa onu alın; size ne vermiyorsa, yasaklıyorsa onu da almayın ve ondan uzak durun” manasını ifade etmektedir.⁸²

Hadisçiler burada *وما أتاكم الرسول فخذوه و ما نهاكم عنه فانتهوا* ibaresinin umumi mana taşıdığını, ayetin sadece nüzul sebebine bakılmayacağını söyledikleri için yanlış yapıyorlar. Asıl doğru olan ve yapılması gereken, ayetteki bağlama bakmaktır. Burada lafızın umumi mana taşıdığını, yani peygamberin helal ve haram kılma yasaklama

⁷⁷ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 517.

⁷⁸ Dönmez, “İslâm Dünyasında Hadis İnkârcıları ve Görüşleri”, s. 5.

⁷⁹ Araf 7/157.

⁸⁰ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 141.

⁸¹ Haşır 59/6-7.

⁸² Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 141.

yetkisinin olduğunu kabul etsek dahi yine de bu emrin Araplar için geçerliği olacağını, tüm Müslümanlar için geçerli olmadığını söyleriz, diyerek ayetle görüşünü destekler.⁸³

“(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram’a doğru çevir. (Ey mü’minler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram’a doğru çevirin ki zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız.”⁸⁴ Eğer burada cümlenin bağlamına itibar edilmezse o zaman tüm Müslümanların herhangi bir ibadet yapmak istediklerinde, devamlı Kâbe’ye yönelmeleri üzerlerine vacip olacaktı. Ama kelamın akışından Kâbe’ye yönelme işleminin namaz için geçerli olduğu ve diğer ibadetlerde şart olmadığı anlaşılmaktadır.⁸⁵

6. "O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir."⁸⁶ âyetinden hareketle “Hz. Peygamber’in söylemiş olduğu veya yapmış olduğu her şey Allah’ın Peygambere ilhamıdır, ya da sema’dan gelen vahiydir” gibi cümleler sarf etmek kesinlikle doğru değildir. Anlaşılması gereken şey, “Hz. Peygambere vahiy edilen Kur’an’ı tebliğ hususunda mutlak surette hata yapması mümkün olamayacağıdır.”⁸⁷

2. Sahabe Anlayışı

Ehl-i sünnet göre sahabenin, dinî konularda derin bir sorumluluk duygusu ve ilmî titizlik içerisinde olmaları hasebiyle hadis rivâyetinde udûl (dürüst) kabul edilerek tenkit dışı tutulmaları gerekir.⁸⁸ Ancak Tefvik Sıdkî’nin sahabe anlayışı ehl-i sünnetten çok farklıdır.

Tefvik Sıdkî sahabeye bakışını şöyle açıklar:

Hz. Peygamber bazı arkadaşlarını başka bölgelere şeriatî öğretmek ve onlar arasında meydana gelen meselelerde hüküm vermeleri için göndermiştir. Hz. Peygamber’in kendilerine dini öğretmek için görevlendirdiği bu sahabilerin peygamberden duydukları hadis ve haberleri insanlara bildirdiklerinde, insanların

⁸³ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve’l-Kur’ân vahdeh raddun liraddin”, s. 142.

⁸⁴ Bakara 2/144.

⁸⁵ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve’l-Kur’ân vahdeh raddun liraddin”, s. 141-142.

⁸⁶ Necm Suresi, 53/3-4.

⁸⁷ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve’l-Kur’ân vahdeh raddun liraddin”, s. 144.

⁸⁸ Osman b. Abdurrahman Ebû Amr Takiyu’d-dîn, Mukaddemetu ibn Salah, thk. Nûreddin Itr, Dâru’l-fikr, Beyrut 1406, s. 56; İsmail Lütfi Çakan, Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü, İfav Yayınları, İstanbul 2015, s. 76. Ayrıca bkz. Ahmet Yücel, Hadis Usûlü, İFAV, İstanbul 2014, s. 119.

bunlara inanması şart değildir. Zira sahabe insandır; hata edebilirler veya eksik bilgi vermeleri de mümkündür. Diğer bölgelerdeki insanların ise kendilerine gönderilen kimse hakkında Peygamberin görevlendirdiğine dair delil bulana kadar itaat etmeleri gerekmez. Delil buldukları zaman Peygamber'in görevlendirdiği kimselere itaat etmeleri gereklidir. Yani bu görevli kimseler, insanlara “Peygamber böyle buyurdu.” dediklerinde, insanların bu sözü sanki peygamber demiş gibi kabul etmeleri ve bununla amel etmeleri gerekir. Görevlilerin yalan söylediklerini bilene kadar sözlerini terk etmeleri câiz değildir. Şayet görevlinin (yani sahabenin) yalan söylediğini bilirse, durumu peygambere ilettilerinde, peygamber onu görevden alacaktır.⁸⁹

Hz. Peygamber vefat ettikten sonra âhâd hadisler konusunda tamamen farklı bir durum söz konusudur. Çünkü peygamberden sonra hadis rivâyet eden sahabilerin çoğu görevli değildiler. Yani devlet başkanlığı gibi bir vasıf taşımadıkları için onların rivâyetleri ile amel etmek zorunluluğu yoktur. Eğer herhangi bir hüküm veya olayda hataya düşseler, bu olayın peygambere ne insanlar ne de vahiy yoluyla ulaşması mümkündür.⁹⁰

Yine Tevfik Sıdkî'ye göre ayetlerin tefsiri hususunda sahabeden gelen hadis rivâyetlerinin çoğunun mevzu' olması hasebiyle, sahabenin Kur'an'ı tefsir anlayışı müslümanlar için delil olamaz. Zira müfessirlerin bile ihtilaf ettiği birçok ayette sahabenin görüşünü yakîn olarak bilmek mümkün değildir. Çünkü sahabe dahi tefsir konusunda birçok meselede kendi arasında ihtilaf etmiştir. Nice hüküm ve olaylar vardır ki sahabe anlayışının dışında gerçekleşmiştir.⁹¹

Mesela; “*Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler. Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah yapmıştır. Şüphesiz O, yaptıklarımızdan hakkıyla haberdardır.*”⁹² Sahabenin tefsir anlayışını öğrenmek için bu ayet sahabeye sorulsaydı, onlar bu olayın kıyamet gününde gerçekleşeceğini söylerlerdi. Biz de “*Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler*” sahabe anlayışına muhalif olan bu

⁸⁹ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 188.

⁹⁰ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 177.

⁹¹ Muhammed Tevfik Sıdkî, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, Matba'atu mektebeti'l-menâr, Mısır 1326, C.11, s. 597.

⁹² Neml Suresi,27/88.

olayın dünyada gerçekleşebileceğini kabul edecek ve öyle de anlayacaktık. Zira zamanımızdaki âlimler bu olayın dünyada gerçekleşebileceğini söylemişlerdir.⁹³

Yine varsayım üzerine, İslam'ın ilk zamanlarında hadis rivâyet eden bir kimse “Hz. Peygamber sahabeye dünyanın döndüğünü haber verdi” şeklinde bir hadis rivâyet etseydi, tüm insanlar bu hadisi yalanlayacak ve kabul etmeyeceklerdi.⁹⁴

Tevfik Sıdkî nasıl ki sahabenin tefsir anlayışı Müslümanlar için bağlayıcı değilse, aynı şekilde sahabenin Kur'an'da bazı ayetlerin nesh edildiğine dair söylemlerinin de bağlayıcı olmadığını belirtir.⁹⁵ Başka bir ifade ile sahabeden bazılarının ayetlerin hükmünün mutlak olarak nesh edildiği veya hükmünün kaldırıldığına dair söylemleri Müslümanlar için bağlayıcı değildir. Aynı şekilde sahabenin Kur'an'da nesh edilen ayetlerin olduğunu, bu ayetlerin okunmaması ve bunlarla amel edilmemesi gerektiğini söylemeleri de kendilerini bağlayıcıdır. Netice olarak Müslümanların herhangi bir sahabenin neshi anladığı şekilde onları taklit etmesi zorunlu değildir.⁹⁶

3. Nesh Meselesine Bakışı

Muhammed Tevfik Sıdkî'ya göre Kur'an'da neshin var olduğu veya olmadığı ile alakalı söylemler akaid konusu ile ilgili değildir. Bilakis bunlar birinci asırda tefsir ilminin içerisinde meydana gelmiş görüşlerdir. Şayet nesh meselesi itikadi olsaydı, mütekaddim ve müteahhir âlimlerin bazıları neshi inkâr etmezlerdi.⁹⁷

Tevfik Sıdkî nesh tanımını iki şekilde ele alır: *Birincisi* selef âlimlerin nesh tanımı, *ikincisi* ise müteahhir âlimlerin nesh tanımıdır. Tevfik Sıdkî her iki görüşün nesh tanımını ve delillerini getirir; sonrasında da kendi tercihinin selefî yapmış olduğu nesh tanımı olduğunu belirtir.⁹⁸

1. *Selef âlimlerine* göre neshten kastedilen âmın tahsisi, mücmelin tebyini ve mutlakın takyididir. Ayrıca selefîye göre, diğer dinlerin şariatlarının nesh edilmesi câiz olduğu gibi İslam şariatında insanların durumuna ve zamanın farklı olmasına binaen de nesh câiz olabilir.⁹⁹

⁹³ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 160.

⁹⁴ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 161.

⁹⁵ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 150.

⁹⁶ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 178.

⁹⁷ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 150-151.

⁹⁸ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 173.

⁹⁹ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 173.

Selefe göre nesh iki kısma ayrılır.¹⁰⁰

- Önceki peygamberin getirmiş olduğu şeriatın sonra gelen peygamberle değişmesi.
- Şeriatın içindeki bir hükmün başka bir hükümle değişmesi.

Kur'an'da neshin ancak geçmiş şeriatların hükümlerinde gerçekleşebileceğinin örneği şu ayetlerdir:

“De ki: “Bana vahyolunan Kur’an’da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o şüphesiz necistir- ya da Allah’tan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Fakat istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın kim bunlardan yeme zorunda kalırsa yiyebilir.” Şüphesiz Rabbin çok bağışlayandır, çok merhametlidir.” “Yahudilere turnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar dışındaki içyağlarını (yine) onlara haram kıldık. İşte böyle, azgınlıkları sebebiyle onları cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz.”¹⁰¹

Bu âyetler nâzil olunca Yahudiler “Muhammed, Musa’nın şeriatının haram kıldığı yiyecekleri helal kılıyor” dediler. Fakat Allah Teâlâ Peygamberini tasdik etmek için şu ayeti inzal etti: *“Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah’ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”*¹⁰² Netice olarak bu ayet geçmiş şeriatların hükmünü kaldırmak için gelmiştir.¹⁰³

Şeriatın içindeki bir hükmün başka bir hükümle değişmesinin örneği ise şudur:

*“(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, (namazda) Mescid-i Haram’a doğru dön. Bu, elbette Rabbinden gelen gerçek bir emirdir. Allah, sizin işlediklerinizden asla habersiz değildir.”*¹⁰⁴ Allah Teâlâ bu ayetle, Hz. Peygamberin ve Müslümanların namazlarda Mescidi Aksa’ya dönmeleri hükmünü değiştirmiş; bundan sonra Peygamberin ve Müslümanların namazda yönünü kabeye çevirmesini emretmiştir.

¹⁰⁰ Tefik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 172.

¹⁰¹ En’am 6/145-146.

¹⁰² Bakara 2/106.

¹⁰³ Tefik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 175.

¹⁰⁴ Bakara 2/149.

İslam şeriatinde hükümler iki şekilde olur:¹⁰⁵

a. Temhîdi hükümler: Bunun örneği; teheccüd namazı ve namaz kılariken kibleye yönelmedir. Temhîdi hükümler en çok peygamberin hadislerinde görülür. Örneğin; Hz. Peygamber'in bir şeyi yasaklama veya izin verirken daha sonra bu görüşünden farklı bir hüküm vermesidir. Tefvik Sıdkî'ye göre temhîdi hükümlerde nesh mümkündür.

b. Sabit hükümler: Bunun örneğini ise Kur'an'ın birçok yerinde görmek mümkündür.¹⁰⁶

2. *Müteahhir âlimlere* göre ise nesh, bedel olsun veya olmasın hükmün iptal edilmesidir. Müteahhir âlimler neshi üç kısma ayırmışlardır:¹⁰⁷

- Lafzı ve hükmü nesh edilen
- Lafzı nesh edilen
- Hükmü nesh edilen

Tefvik Sıdkî'ye göre müteahhir âlimler ve hadisçiler, bu üç kısımdan her birine kendi tasarladıkları rivâyetlerle delil getirmişlerdir. Fakat Kur'an'ı detaylı olarak inceleyen kimse görecektir ki onların getirdikleri delillerin hiç biri Kur'an'ın uslubuna ve belagatine uygun değildir.¹⁰⁸ Örneğin; lafzı nesh edilen ayet olarak getirdikleri hadislerde geçen “*Âdemoğlunun bir vadi dolusu altını olsa bir vadi daha ister, onun ağzını topraktan başka bir şey doldurmaz. Şu kadar var ki, Allah tevbe edenin tevbesini kabul buyurur.*”¹⁰⁹ rivâyeti Kur'an'ın uslubuna ve belagatine uygun değildir.¹¹⁰

Nesh meselesi İslam'ın ilk zamanlarından bugüne kadar devam etmiştir. Ancak mutlak olarak ayetlerin hükmünün nesh edilmesi, Kur'an'dan sarih olarak zikredilmemiştir. Hz. Peygamberden nâsîh ve mensûh meselesi üzerine isnad edilecek müttefekun aleyh veya mütevâtir hadis gelmemiştir.¹¹¹

Sahabeden bazı ayetlerin hükmünün nesh edildiği veya hükmünün kaldırıldığına dair gelen rivâyetlerin Müslümanlar için bir bağlayıcılığı yoktur. Aynı şekilde sahabeden nesh edilen ayetlerin okunmaması ve bunlarla amel edilmemesi gerektiğini

¹⁰⁵ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 173; Tefvik Sıdkî, “en-Neshu fi’ş-şerâi’i’l-ilâhiyyeti”, *el-Menâr*, C. 10, s. 683.

¹⁰⁶ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 173.

¹⁰⁷ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 151; Tefvik Sıdkî, “en-Nâsîh ve’l-mensûh”, *el-Menâr*, Matba'atu mektebeti'l-menâr, Mısır 1324, C. 9, s. 111.

¹⁰⁸ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 152.

¹⁰⁹ Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah el-Buhârî el-Cu’fî, *el-Câmi’u’s-sahîhi’l-muhtasar*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, I-VI, Dâru İbni Kesîr, Beyrut 1987, Rikâk 10.

¹¹⁰ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 152.

¹¹¹ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 175.

ifade eden rivâyetler de Müslümanlar için bağlayıcı değildir. Kur'an tefsiri veya nesh konusu hakkında varid olan hadislere de itibar edilmez. Çünkü Hz. Peygamberden ve sahabeden nakledilen Kur'an'ı tefsir mahiyetinde olan hadislerin çoğunun senedi sahih değildir. Zira ayetlerin tefsiri için sahabeden gelen hadislerin çoğu da mevzudur. Bundan dolayı Ahmed b. Hanbel “*Üç ilim dalının aslı yoktur: Tefsir, Magazi, Melahim*” demiştir.¹¹² Çünkü sahabe bile Kur'an'ın tefsirinde birçok meselede kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Binaenaleyh sahabenin Kur'an'ı tefsir anlayışı bizim için delil olamaz. Ayrıca Müslümanların herhangi bir sahabenin neshi anladığı şekilde onları taklit etmesi zorunlu değildir. Çünkü sahabe arasında birçok ayette nesh hususunda ihtilaf olması sebebiyle, sahabenin görüşünü yakîn olarak bilmemiz mümkün değildir.¹¹³

Kur'an'ın bazı ayetlerinin kaybolduğu veya lafızlarının nesh edildiğine dair rivâyetler selef ve müteahhir âlimler tarafından kesinlikle kabul edilmemiştir. Bunlar, mü'minlerin dinleri hususunda kalplerine şüphe koymak ve müminleri aldatmak için münafıkların hazırladıkları tuzaklardır.¹¹⁴ Bazı sapık İslâmî fırkalar, kendi batıl davalarını Kur'an'da ispat edecek deliller bulamayınca rivâyetler uydurarak Kur'an'da geçtiğini, daha sonra da bu lafızların nesh edildiğini iddia etmişlerdir. Bazen de nesh meselesinin ihtilafı olmasının menşei, râvînin hata yapması veya hadisin hakikatini anlayamaması ve nihayetinde de Peygambere vahy edilen her şeyin Kur'an olduğunu ve Kur'an'da bulamayınca ayetin nesh edildiğini zannetmesidir.¹¹⁵ Neticede birtakım kimselerin (râvîlerin) vehmine veya anlayışına göre Kur'an'dan herhangi bir ameli terk etmek helal değildir.¹¹⁶

Tevfik Sıdkî, Kur'an'da ayetlerin birbirini nesh ettiğini iddia edenlerin kendi görüşlerini destekleyecek bir delilleri olmadığını, zira Kur'an hiçbir yerinde “bu ayet nâsîh ve mensûhtur” dememiştir. Mensûh ayetin önce geldiğine, nâsîh ayetin sonra geldiğine dair kat'î delilleri de yoktur. Hatta mensûh olduğunu iddia ettikleri bazı ayetler, nâsîh olduğunu söyledikleri ayetten sonra gelmiştir. Bazı ayetlerin mensûh olduğunu söyleyip, nâsîh eden ayeti söylemiyorlar. Bir başka ifadeyle; Kur'an nâsîh ve

¹¹² el- Hafız Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa dîb el-Buğâ, I-II, Dâru ibni kesîr, Dimeşk 2000, II, 1202.

¹¹³ Tevfik Sıdkî, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 11, s. 597.

¹¹⁴ Tevfik Sıdkî, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 11, s. 597.

¹¹⁵ Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 179-180.

¹¹⁶ Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 150.

mensûh ayetleri bildirmemesine rağmen hangisi ile amel etmenin gerekliliğini ve hangisi ile amel edilmeyeceğini nereden anlayacaklar?¹¹⁷

Kur'an' da nâsih ve mensûh kesinlikle yoktur. Şayet Kur'an'da nesh varsa, Allah Teâlâ mensûh ayetlerin yerine daha hayırlısını getirmişse, neden birçok ayet sünnetle nesh edilmeye çalışılıyor?¹¹⁸ Örneğin "Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı."¹¹⁹âyeti, "Allah Teâlâ Hazretleri her hak sahibine hakkını verdi. Bu sebeple varislerden biri lehine vasiyet yoktur."¹²⁰ hadisi ile nesh edilmek yerine neden başka bir ayetle nesh edilmemiştir?¹²¹

Daha sonra Tefvik Sıdkî görüşlerini şu şekilde desteklemektedir:¹²²

1. Kur'ân'ın sünnet ile nesh edilmesini, İmam Şafi ve birçok âlim kabul etmez.
2. Zanni delille kat'î delilin nesh edilemeyeceği ehl-i hadisin görüşüdür.
3. Müteahhirûn âlimler haricinde hiç kimse mensûh ayetlerin olduğunu kabul etmemiştir.

Tefvik Sıdkî'ye göre Kur'an'ın sünneti nesh etmesi veya sünnetin sünneti nesh etmesi mümkündür. Ancak sünnetin Kur'an'ı veya Kur'an'ın ayetlerinin birbirini nesh etmesi mümkün değildir.¹²³

C. Muhammed Tefvik Sıdkî'nin Etkilendiği Şahsiyetler

Muhammed Tefvik Sıdkî'nin etkilendiği iki şahsiyet vardır: Birisi Muhammed Abduh, diğeri de Reşid Rızâ'dır. Sıdkî'nin düşünce yapısını tanımaya yardımcı olacağından kısaca bu iki isimden de söz etmek isteriz.

1. Muhammed Abduh

Muhammed Abduh'un hayatı, düşüncesi ve faaliyetleri hakkında çeşitli kitap ve makale tarzında birtakım yayınlar mevcuttur. Ancak Abduh'un biyografisi hakkında en

¹¹⁷ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 151.

¹¹⁸ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 182.

¹¹⁹ Bakara 2/180.

¹²⁰ Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman en-Nesâî, *Sünenü Nesâî*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, I- VIII, Mektebu'l- matbûati'l- İslâmiyye, Halep 1986, VI, 247.

¹²¹ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 182.

¹²² Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 176; Tefvik Sıdkî, "en-Neshu fi'ş-şerâi'l-ilâhiyyeti", *el-Menâr*, C.10, s. 687.

¹²³ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 173; Tefvik Sıdkî, "en-Neshu fi'ş-şerâi'l-ilâhiyyeti", *el-Menâr*, C.10, s. 684.

önemli kaynak, ünlü öğrencisi Reşid Rızâ'dır. Reşid Rızâ hocası Abduh hakkında "Siretu'l-Ustazi'l-İmam" isimli bir biyografi hazırlamıştır.¹²⁴

İslam düşüncesinin yeniden canlanması üzerinde önemli katkılarda bulunan Mısır'ın tanınmış âlimlerinden olan Muhammed Abduh, 1849 yılında Mısır'ın Buhayre'ye bağlı Mahalletun-nasir Köyü'nde doğmuştur. Asıl adı Muhammed Abduh b. Hasan Hayrillah et-Türkmani el-Mısırî'dir.¹²⁵

Abduh'un hayatı 1871'de Afgâni'nin (ö.1897) Mısır'a gelişiyle değişir. Bir vesile ile Abduh, Afgâni ile tanışınca, artık onun meclislerinin müdavimlerinden olur. Yaşadığı dönemde müslümanların acıklı halini ve Müslüman ülkelerin geri kalmışlığını üzümlere seyretniş ve kendi çapında bu kötü gidişi durdurmanın yollarını aramış, Müslümanların bilinçlenip uyanmasına, İslam düşünce hayatının canlanıp gelişmesine gücü ölçüsünde katkıda bulunmuştur. Abduh'un, üstadı Afgâni gibi düşüncelerinin temeli, İslam dünyasının fikrî, kültürel, sosyal vb. alanlardaki donukluğu, çöküşü ve bunların nedenlerine dayanır. Ona göre İslam ümmeti derin bir hastalığa yakalanmıştır. Hastalıktan kurtulmak için o hastalığın çıkış noktasını, seyrini, kısacası bütün mahiyetini bilmek lazımdır.¹²⁶ Bu nedenle O, İslam tarihinin çeşitli safhaları üzerinde tahliller yaparak hastalığın tüm boyutlarıyla teşhis edilmesini ve bundan sonra da tedavi edilmesini öngörür. Böylece ümmetin durumunu tahlil eden Abduh, kurtuluş çarelerini tespit etmeye çalışmış ve bir ıslah programı hazırlamıştır. İslah faaliyetlerini dinin ve dilin ıslahı, toplumsal ıslah ve siyasî ıslah olmak üzere üç alana yaymıştır.¹²⁷

Abduh, İslam âleminde gerçekleştirmeye çalıştığı düzenlemelerden bahsederken şunları söyler:

"Şu iki hususu gerçekleştirmek ve insanları ona çağırarak için bütün gücümle çalıştım: Bunlardan *birisi* düşüncüyü taklit zincirinden kurtarmak, dini ilk Müslümanların anladıkları şekilde anlamak ve onu aklın aşırılıklarından korumaktır. *İkincisi* ise Arapçayı ıslah etmektir".¹²⁸

İslam'ın en mükemmel şeklinin selef döneminde yaşandığını belirten Abduh'un selef dönemine eğilmesi, bu devrin, İslam'ın ilk ve en saf yaşandığı bir dönem olması ve

¹²⁴ Hayrettin Karaman, *Gerçek İslâm'da Birlik*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 90.

¹²⁵ M. Sait Özervarlı, "Muhammed Abduh", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 482.

¹²⁶ Sümeyra Tutcu, *Muhammed Abduh'un Hadisçiliği*, (Yüksek Lisans tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2010, s. 28.

¹²⁷ Tutcu, *Muhammed Abduh'un Hadisçiliği*, s. 29.

¹²⁸ Tutcu, *Muhammed Abduh'un Hadisçiliği*, s. 29.

her şeyin iki kaynağa, Kur'ân ve sünnete dayandırılmış olmasıdır.¹²⁹ Abduh'da selef dönüş, Kur'ân'a dönüşü ve ilk kaynaklara yönelmeyi ifade eder. Bu yüzden ona göre Müslümanların başarılı olmasının, İslam'ın selef dönemindeki gibi izzet ve şerefli konumuna yükselmesinin sırrı Kur'ân'dır. Abduh'un dinin ıslahı konusundaki en temel çağrısı, Müslümanların yüzyıllar boyunca Kur'ân üzerinde oluşmuş tortuları temizlemesi ve böylece Allah'ın kelamı ile muhatap olabilmesidir. Abduh'un en büyük arzusu, Müslümanların dinî ve dünyevî durumlarını düzeltmek ve dolayısıyla onları İslam'ın yüceliğine döndürmektir. Bunu gerçekleştirecek en güçlü ve geçerli aracın ise eğitim ve öğretim olduğu kanaatindeydi. Bu sebeple özellikle, din eğitimi ve öğretimi alanında ıslahat yapmak istiyordu.¹³⁰

Abduh, Müslüman gençliği İslam ahlâkına göre eğitmek, halkı ıslah etmek, davetçi ve araştırmacı yetiştirmek amacıyla, İslam toplumlarında uygulanacak millî eğitim için yeni metotlar geliştirilmesi, özellikle eğitim kurumlarında reform yapılması gerektiğini savundu. Bu maksatla Ezher Üniversitesi'nde birçok reforma önderlik yaptı. Bu Üniversitenin tedrisat sistemini değiştirerek pek çok yeni metodu uygulamaya koydu.¹³¹ Eğitimde yapılacak akılcı ve Avrupa etkili bir reformla Ezher'i, İslam dünyasının entelektüel bir eğitim merkezi haline getirmek isteyen Abduh, bu faaliyetleriyle Müslümanları şuurlandırarak Batı karşısında yükselmelerini hedefliyordu. Batı'nın ilim ve hikmetinin zaman kaybedilmeden alınmasını isteyen Abduh, bunda çekinilecek herhangi bir durum bulunmadığını söyler.¹³²

Diğer taraftan; Ona göre Batı'nın keşfettiği şeyler aslında İslâm'da da bulunmaktadır. Mesela; Batı'daki "*parlamentar demokrasi*" İslam'daki "*şûrâ*" kavramının benzeridir. "*Yararlılık*" esasları da fakihlerin ortaya koyduğu "*maslahat*" esasının benzeridir. Abduh bu görüşleriyle İslâm'ın, modern Batı düşüncesiyle uyum sağlayabileceğini ifade etmeye çalışmaktadır. Böyle bir din anlayışı ile Abduh, dinin her

¹²⁹ Hatiboğlu, *İslâm Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni*, s. 126.

¹³⁰ Osman Keskiöğlu, "Muhammed Abduh", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1970, C. 18, s. 120.

¹³¹ Ira M. Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi*, Çev. Yasin Aktay - Mevlüde Ayyıldızoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, C. II, s. 107.

¹³² Karaman, *Gerçek İslâm'da Birlik*, s. 119-122.

türlü bid'at ve hurafeden temizlenmesini, yanlış anlaşılıp uygulanmasını önlemeyi amaçlamıştır.¹³³

Abduh, XIX. yüzyılın ortalarında Mısır'da kurtuluşun iç dinamiklerinin İslam'da olduğunu keşfeden güçlü bir İslam kültürü oluşturma gayreti içerisinde olmuş bir şahsiyettir. Onun ortaya koyduğu fikirlerin XX. yüzyılda oluşmaya başlayan “Çağdaş İslam Düşüncesi”ne büyük katkılar sağladığı inkâr edilemez bir gerçektir. Abduh, İslam âleminin ihtiyacı olan geleneksel kültürel mirası yeniden ihya ederek çağdaş sorunların çözümlenebileceği bir seviyeye çıkarılması gerektiği inancını devamlı surette taşımış bulunmaktadır. Abduh'un bu şuur ve düşünce içerisinde İslamî yapılanmanın temel taşı olacak ve geleceğe ışık tutacak bir takım fikirlerini eserlerinde görmemiz mümkündür. Abduh'un Çağdaş İslam Düşüncesinin oluşumuna katkıları büyük olmuştur. Çağdaş İslam Düşüncesi ile kastedilen, XIX. ve XX. yüzyılda ortaya çıkan ve büyük ölçüde yeni bir İslam yorumuyla neticelenen harekettir. Bu düşünce hareketi, bir taraftan İslam dünyasının karşı karşıya kaldığı durumu tespit ve sebeplerini araştırırken, diğer taraftan da İslam düşüncesinin modern Avrupa'nın genel temayüllerine göre anlaşılması ve şerh edilmesini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu dönemde, fiilen ve fikren İslam dünyasını sömürgeleştirme sürecindeki Batı dünyasının siyasî, fikrî ve iktisadî alandaki hâkimiyetine karşı Müslümanlar, kendi geleneklerinden ve kültürlerinden hareketle çeşitli alternatifler geliştirmeye başlamışlardır.¹³⁴

Muhammed Abduh, Müslümanların fikrî yapılarını taklid bağından kurtarması ve dönemin aydınlanma dünyasının bir ürünü olan rasyonalizmden de nasibini alması icabettiğini açık yüreklilikle belirten, ayrıca Müslümanları birtakım ilmî düşünce hareketiyle uyandırmaya uğraşan, aynı zamanda fikrî-siyasî ve içtimaî yeniliklere adapte olmaya gayret gösteren ve bunun gerçekleşmesi için uğraş veren şahsiyetlerden biridir.¹³⁵ Tefvik Sıdkî de Abduh'un tefsir derslerine katılmış, ondan etkilenmiş ve kendisine rehber edindiği kişilerden birisinin M. Abduh olduğunu söylemiştir.¹³⁶

¹³³ Mustafa Sönmez, “İslâm Modernizminin Doğuşu ve İki Önemli Temsilcisi: Afgânî ve Abduh'un Modernist Yönlerine Kısa Bir Bakış”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2002, S. 18, s. 175-176.

¹³⁴ Mehmet Zeki İşcan, “Muhammed Abduh'un Nübüvvet Görüşü ve Çağdaş İslam Düşüncesine Etkileri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2006, S. 26, s. 28.

¹³⁵ Halil Taşpınar, “Muhammed Abduh Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2003, C. 7, s. 263.

¹³⁶ Tefvik Sıdkî, *Dînullâhi fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 192. Ayrıca bkz. Sancaklı, *Hadis İnkârcılığı*, s. 34.

2. Reşîd Rızâ

Muhammed Reşîd Rızâ, 27 Cemâziyelevvel 1282 (18 Ekim 1865) tarihinde bugünkü Lübnan sınırları içinde yer alan Trablusşam yakınlarındaki Kalemûn'da doğmuştur. Babası Ali Rızâ, Irak asıllı olup Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği için "Seyyid" veya "Hüseyinî" olarak bilinen saygın bir aileye mensuptur.¹³⁷

Reşîd Rıza'nın Cemâleddîn Afgânî ve Muhammed Abduh'un sürgünde iken çıkardıkları el-Urvetü'l-Vüskâ Dergisi ile karşılaşması fikir hayatında bir dönüm noktası olmuştur.¹³⁸ Dergideki yazılar, kendi ifadesiyle onu "elektrik gibi" çarpmış ve aydınlatmıştı. Afgânî ile görüşme fırsatı bulamadıysa da Abduh'la ilk Lübnan sürgününde (1882) tanışmıştı. Daha sonra onun Paris dönüşünde 1889'a kadar yerleştiği Beyrut'taki derslerine katılmış ve yakın öğrencisi olmuştur. Abduh'un tesiriyle ıslahat düşüncesini benimseyen Rızâ, onun izinde ilim ve yayın faaliyetlerine katılmak üzere 1898 yılının başında Mısır'a gitmiştir.¹³⁹

Kahire'deki ilk faaliyeti ise hocasını güçlkle ikna ederek el-Menâr Dergisi'ni çıkarmak olmuştur. Muhammed Abduh, dergilerde daha çok siyasî meselelere itibar edildiğini, ayrıca Mısır'da yayımlanan el-Mü'eyyed, el-Mukattam, el-Ehrâm gibi güçlü dergiler karşısında bunun tutunamayacağını söylediysede, Reşîd Rızâ ıslahat çizgisinde bir dergiye olan ihtiyaç konusundaki ısrarını sürdürmüş ve neticede "taraf tutmama", "polemiğe girmeme" ve "resmî zevata hizmet etmeme" şartıyla hocasından onay almıştır.¹⁴⁰

Reşîd Rızâ dergide Abduh'un konuşma ve ders notlarını onun tasvibinden geçirdikten sonra yayımlıyor, kendisi de birçok konuda yazılar kaleme alıyordu. el-Menâr bundan sonra Reşîd Rızâ ile özdeşleşti ve o da ömrünün sonuna kadar bu dergiyi çıkarmaya devam etti. Derginin ilk döneminde, Abduh'un tercihi doğrultusunda daha çok Müslümanların eğitimi, toplumun ıslahı, dinin doğru anlaşılması gibi siyaset dışı konulara ağırlık verdi.¹⁴¹ Ancak o, üstatlarından farklı olarak selefi düşüncüyü bu hareket içinde ön plana çıkarmış ve bu yüzden "neo-selefiyeci" olarak anılmıştır.¹⁴²

¹³⁷ Hişâm Abdülaziz, *Hıvar havle el-İslâmi hüve-l Kur'ânu vahdeh*, s. 51.

¹³⁸ Macit Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, İklim Yayınları, İstanbul 1987, s. 274.

¹³⁹ M. Sait Özervarlı, "Reşîd Rızâ", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 14.

¹⁴⁰ Karaman, *Gerçek İslâm'da Birlik*, s. 151.

¹⁴¹ Özervarlı, "Reşîd Rızâ", XXXV, 14.

¹⁴² Mustafa Öztürk, "Neo-Selefilik- Reşîd Rızâ'nın Kur'an ve Yorum Anlayışı Üzerine", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana 2004, C. 4, S. 2, s. 80.

Bununla birlikte Reşid Rıza, Kur'an'ın her şeyden önce bir hidayet mesajı olduğu, geleneksel tefsir anlayışının Kur'an mesajını insanlara iletmede hemen hiçbir katkı sağlamadığı, tefsirin akademik bir faaliyet değil, ilim ve ehliyet sahibi her Müslüman birey için ifası zorunlu bir dinî vazife olduğu gibi görüşlerinde hocası Abduh'un izini takip etmiştir.¹⁴³

Reşid Rızâ, XIX. asrın sonları ve XX. asrın başlarında Arap reformu yapan nesillerin içerisindeki en meşhur kişilerden biri olarak tanınmıştır. İçtimaî ve ferdî düzenlemeler hususunda kendi görüşlerini ifade etmek ve bunların yaygınlaşması için el-Menâr Dergisi'ni kurdu. Böylece şariat konularında kendi asrının birtakım yeni meselelerinde yazma hususunda fetva referansı hâline geldi. Hicri 1326 senesinde Osmanlı kanunları ilan edilince, Şam'da (Dimeşk şehrinde) Emevi Camisi'nde hutbe okurken, ıslah hareketine karşı olanlardan birisi ona itirazda bulundu ve bu itiraz bir fitne çıkmasına yol açtı. Bunun üzerine o da tekrar Mısır'a döndü. Mısır'da Muhammed Tefvik Sıdkî ile beraber Daru'd-Davet ve'l-İrşad Medresesi'ni kurdu. Müslümanları bugünkü durumundan kurtaracak olanın, ancak İslami inanç ve değerlere zarar vermeyecek bir modernleşmenin gerekliliği olduğu hususunu bütün hayatı boyunca savundu.¹⁴⁴

Fert ve toplum hayatının geliştirilmesinin temeli olarak gördüğü dinî ve ahlâkî prensiplerin insanlar arasında yerleşmesi için en önemli vasıtanın eğitim ve kurumlaşma olduğunu düşünen Reşid Rızâ'ya göre, Müslüman toplum içtihat ruhunu ve dolayısıyla dinamizmini kaybettiği için mezhepler arası ihtilâflara büyük önem atfedilmiş; ulema da bütün enerjisini dinen önemsiz olan ayrıntılara ve iç tartışmalara harcamıştır.¹⁴⁵ Bu yapının süratle değişmesi, Gazâlî ve İbn Teymiyye gibi İslam düşüncesine yön veren müceddidlerin yetişmesi, böylece Müslümanların medeniyet yarışında tekrar söz sahibi olması gerekir. Bunun için geleneğe saplanıp kalmayan, Batı hayranlığına da kapılmayan ve toplumun menfaatlerini gözetten seçkin âlimlere ihtiyaç vardır.¹⁴⁶

Reşid Rızâ, taklitçi ulemayı Müslümanları mezhep görüşleri etrafında kamplara ayırmak ve despot yöneticilerin yanında yer alarak toplumdaki katılım ruhunun körelmesine yol açmakla; Batı yanlısı kimseleri de herhangi bir sorgulama ve

¹⁴³ Öztürk, "Neo-Selefilik- Reşid Rızâ'nın Kur'an ve Yorum Anlayışı Üzerine", s. 91.

¹⁴⁴ Hişâm Abdülaziz, *Hıvar havle el-İslâmi hüve-l Kur'ânu vahdeh*, s. 51.

¹⁴⁵ Karaman, *Gerçek İslâm'da Birlik*, s. 194.

¹⁴⁶ Özervarlı, "Reşid Rızâ" XXXV, 16.

değerlendirme yapmadan Avrupalılara körü körüne bağlanmak ve onların düşüncesinin derinliklerini araştırmak yerine yüzeysel kültürlerine ilgi duymakla itham eder. Ayrıca bunların aşağılık kompleksi sebebiyle kişilik zaafına uğradıklarını ve Batılılar karşısında kendilerini küçük düşürdüklerini de ileri sürer.¹⁴⁷

Reşid Rıza 1920 senesine kadar Fransızların Suriye'yi işgal etmesi sebebiyle Suriye'den ayrıldı ve ikinci vatanı olan Mısır'da bir müddet ikamet ettikten sonra Hindistan, Hicaz ve Avrupa'ya ziyaretlerde bulundu. Daha sonra tekrar Mısır'a döndü ve ilmî faaliyetlerine burada devam etti. Süveyş bölgesinden Kahire'ye giderken bir araba kazası sonucu vefat etti (h.1354/m.1935) ve Kahire'ye defnedildi.¹⁴⁸

En meşhur eserlerinden bir tanesi 34 cilt olan el-Menâr dergisi ve bunun içinde 12 cilt olan (fakat bunu tamamlayamamış) “Tefsiru'l- Kur'ân-ı Kerim”dir. Bir diğer kitabı da “Dinde Taklitçilik ve Reformist Hakkındaki Muhavereler” dir. Emir Şekip Arslan onun hayatını anlattığı “Seyyid Reşid Rıza ve Kırk Yıllık Kardeşlik” adlı bir kitap yazmıştır.¹⁴⁹

D. Muhammed Tefik Sıdkî'nin Eserleri

1. Kitapları

1. Din'ullahi fi kütübi enbiyaihi
2. Risâletü'l-Hülâsatu'l-burhâniyyetu alâ sıhhati'd-diyâneti'l-islâmiyyeti
3. el-Cüz'ül evveli ve's-sâni min Durûsi süneni'l-kâinât
4. Beşâiru İsa ve Muhammed fi'l-ahdi'l-kadim ve'l-ahdi'l-cedid
5. Nazariyyetü fi kıssati sulbi'l- Mesih ve kıyâmetihi mine'l-embvât
6. Nazratun fi kütübi'l-ahdi'l-cedîdi ve akâidi'n-Nasrâniyyeti¹⁵⁰

2. Makaleleri

1. Tahrimu'l-hinzîri ve necaseti'l-kerbi
2. en-Nâsîh ve'l-mensûh
3. el-İslâmu hüve'l- Kur'ân'u vahdeh
4. Târîhu'l-masâhîf

¹⁴⁷ Özervarlı, “Reşid Rızâ” XXXV, 16.

¹⁴⁸ Hişâm Abdülaziz, *Hıvar havle el-İslâmi hüve-l Kur'ânu vahdeh*, s. 52.

¹⁴⁹ Hişâm Abdülaziz, *Hıvar havle el-İslâmi hüve-l Kur'ânu vahdeh*, s. 52.

¹⁵⁰ Reşid Rızâ, “Tercümetü't-tabîb Muhammed Tefik Sıdkî”, s. 28; Ayrıca Bkz. Tefik Sıdkî, *Nazratun fi kütübi'l-ahdi'l-cedîd ve akâidi'n-Nasrâniyye*, s. 11-12.

5. Kelimetün fi'r-rakki fi'l-İslâm
6. Mâu'n-nil ve Muzârrihi
7. er-Riba ve Re'yî fihi
8. et-Talâku fi'l-İslâm
9. Bahsun fi teaddudi'z-zevcât
10. el-Maddiyûn ve'l-elhiyûn felsefetün sahîhatun
11. el-İslâhu'l-İslâmî fi cümletin makâlâtun
12. el-Kur'ân'u ve'l-ilmu
13. Havâriku'l-â'dât fi'l-İslâm
14. Hicâbu'l-mer'eti fi'l-İslâm
15. Nazratun fi's-semâvâti ve'l-arz
16. el-Karâbîn ve'd-dahâyâ
17. Sinnu'z-zevac bi'l-feteyât
18. ed-Dînu fi nazari'l-akli's-sahîh
19. Usûlu'l-İslâm Kelimetü insâf ve'l-i'tirâf
20. Kelimâtun fi'n-neshi ve't-tevâturi ve ahbaru'l-Âhâd ve's-sünnet
21. en-Neshu fi'ş-şerâii'l-ilâhiyyeti
22. Keyfe hulika'l-insan
23. ed-Dînu küllühu mine'l- Kur'an¹⁵¹

¹⁵¹ Reşid Rızâ, "Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî", s. 28; Ayrıca bkz. Tevfik Sıdkî, *Nazratun fi kütübi'l-ahdi'l-cedîd ve akâidi'n-Nasrâniyye*, s. 11.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED TEVFİK SİDKÎ'NİN HADİS VE SÜNNETE BAKIŞI

A. Hadis ve Sünnete İlişkin Konulara Genel Yaklaşımı

1. Hadis ve Sünnet Kavramları

Tevfik Sıdkî'ye göre Sünnet, lügatte ve selevin ıstılahında tarz ve tabi olunan bir yoldur. Sünnet, Peygamber'in düzenli olarak yaptığı ve Sahabe'nin kendisine uyduğu amellerdir. Sahabilerin ve kendisine iman eden tüm müminlerin "Peygamber'in metodu, tavrı ve izlediği yöntem" manasına gelen amelî sünnetine uymaları gerekir.¹⁵²

Ona göre, hadislere mutlak olarak "sünnet" denilmesi müteahhir âlimlerin ıstılahıdır. Hadis konusunu araştıran herkesin hataya düşmemesi için sünnet ile hadis arasındaki farkı çok iyi anlaması gerekir.¹⁵³ Bu farkı idrak edenlerden biri İmam Malik'tir. Medine amelini, hadislere tercih etmiştir. Medine ameline ters düşen hadisleri, senetleri sağlam bile olsa kabul etmemiştir. Eğer bu ıstılah olmasaydı, sünnet denildiğinde Hz. Peygamber'in davranışları (amelî sünnet) anlaşılırdı. Kavli olanları da kendisi ile daimi olarak amel edilmesi gereken bir kaynak olarak anlaşılmaz ve onlara sünnet denilmezdi. Bu, mütekaddimûn ve selev âlimlerinin sünnet anlayışı olurdu.¹⁵⁴

Tevfik Sıdkî, Hz. Peygamber'in kavli sünnetine (hadislere) sahabe ve müminlerin tabi olmasının gerekli olmadığını söyler. Konu hakkındaki görüşünü de şöyle açıklar:

"Hz. Peygamberin sözleri, bütün zaman ve zemine şâmil gelen bir din değildir. Bilakis onun zamanında yaşayan insanlar için gereklidir. Hz. Peygamberin hadisleri (sözleri) irşad etmek veya mendup olan hükümleri beyan etmek içindir. Farz veya vacip hükmü vermek için değildir. Şayet âhâd hadislere tabi olmak gerekli olsaydı, ilk asırdan zamanımıza kadar bütün insanlar bunu bilirler ve buna göre amel ederlerdi. Bize de âhâd hadislerle amel etmenin gerekliliği Mütevâtir olarak ulaşırdı."¹⁵⁵

Tevfik Sıdkî bu bağlamda "*Size Allah'tan korkmanızı ve başınızdaki idareci Habeşli bir köle de olsa ona itaat etmenizi tavsiye ediyorum. Benden sonra hayatta*

¹⁵² Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 191.

¹⁵³ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 191.

¹⁵⁴ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 192.

¹⁵⁵ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 192; Tevfik Sıdkî, "Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele", *el-Menâr*, Matba'atu mektebeti'l-menâr, Mısır 1326, C.11, s. 774.

*kalanlarınız birçok ihtilâflar görecek. O zaman benim sünnetime ve hidayet üzere olan Râşid halifelerin sünnetine sarılın. Aman ha, bu esaslara sıkı sıkıya, iyice yapışın. Dinde aslı esası olmayan, sonradan çıkma işlerden sakının! Bu şekilde sonradan ortaya atılan her şey bid'attır. Her bid'at ise sapıklıktır"*¹⁵⁶ hadisini de şöyle değerlendirir:

“Peygamberin sünnetine tabi olmak demek; onun yöntemine yönelmek, usulüne, kaynaklarına ve yoluna uymak demektir. Yoksa Peygamberin her kelamına (hadislerine) tabi olmak ve kabul etmek demek değildir”.¹⁵⁷

Başka bir ifade ile Muhammed Tevfik'e göre sünnet, Hz. Peygamber'in her sözüne körü körüne tabi olmak ve kabul etmek demek değildir. Keza Hz. Peygamber'in dünyevi işlerle alakalı sözlerini, içtihatlarını ve zamanımıza uymayan maslahatları terk etmek, O'nun sünnetinden yüz çevirmek demek değildir. Çünkü peygamberimizin sünneti, doğruyu araştırmak, zarardan uzak durmak ve maslahata riayet etmektir. Akıl sahibi Müslümanlar da Hz. Peygamber'in yoluna bu şekilde tabi oldular. O'nun yöntemi ise şeriatın kaynağına tabi olmak ve kendisine vahyedilene itaat etmektir. İctihatla ve O'nun görüşleriyle doğruyu bulmaya çalışmaktır. Binaenaleyh Hz. Peygamber'den farklı düşünen, O'nun yolundan ayrılmış olmaz. Çünkü O'nun yolu istişare, tefekkür, adaleti oluşturma ve kulların maslahatıdır. Hz. Peygamber'e tabi olmak demek, O'nun metodunda gitmektir. Sahabilerin de birçok meselede Hz. Peygamber'den farklı davrandıkları olmuştur. Bazen Hz. Peygamber, kendi görüşünden dönüp onların görüşünü kabul etmiş ve onlara istişareyi emretmiştir. Nitekim ashab ve selefın anladığı sünnet de budur.¹⁵⁸

Tevfik Sıdkî, kendisinin “Kur'ân'ın tefsiri hususunda Muhammed Abduh'un yoluna tabi olduğunu, ancak onun bazı görüşlerini farklı görmesinin onun yolundan çıktığını göstermeyeceğini”, çünkü “Abduh'un yöntemi, taklidi terk etmek, akıllı kullanmak, doğruyu araştırmak ve Kur'ân'da veya sünnette neshin var olduğuna dair görüşleri kabul etmemektir” der.¹⁵⁹

Yine Muhammed Tevfik Sıdkî'ye göre, mütevâtir bir şekilde gelmeyen bütün amelî sünnetlerin Müslümanlar arasında tartışılması mümkündür. Yine bu anlamda

¹⁵⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behrâm b. Abdussamed ed-Dârimî et-Teymîmî es- Semerkandî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, I-IV, Dâru'l-muğnî, Suud 2000, I, 228.

¹⁵⁷ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 192.

¹⁵⁸ Tevfik Sıdkî, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 11, s. 774.

¹⁵⁹ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 192.

amelî sünnetle tasdiklenmeyen âhâd haberlerin de Müslümanlar arasında tartışılması imkan dâhilindedir.¹⁶⁰

2. Kur'an - Sünnet İlişkisi

Muhammed Tefvik Sıdkî'ye göre her müslümanın Allah'ın kitabını iyice mütalaa etmesi, anlamaya çalışması, tefekkür edip bu tefekkür neticesinde de öğrenilenler ile amel etmesi, kendisi için gerekli olan dinî veya dünyevi ahlak, ibadet, inanç ve muamelat konularında Allah'ın kitabından hükümler çıkarılabilmesi gereklidir.¹⁶¹ Çünkü Allah'ın kitabı dünya ve ahiret saadetidir. Her kim Kur'ân-ı Kerim'le yetinmeyi bilirse, birçok hükmün İslam dininde olmadığı halde İslam'ın içerisine girdiğini ve İslam'ın bunlarla bağdaşmadığını görecektir.¹⁶²

Sıdkî Sünnetin Kur'an'ı açıklayıcı veya tefsir ediciliği ile alakalı görüşlerini ise şöyle ifade eder:

Sünnetin teybin ediciliğinden maksat, Kur'ân'da mücmel ve müşkil olanı tafsil ve tefsir eden olarak düşünüldüğünde, tafsil ve tefsir dışında vârid olan hadislere ne denilecek? Örneğin, abdesti bozan hadisler, mürtedin öldürülmesi, erkeklerin altını takı olarak kulanması ve ipek elbise giymelerinin haram olması bunun gibi Kur'ân'ın işaret etmediği birçok mesele sünnet ve hadis kitaplarında geçmektedir. Fazla olan bu hadisler neyi tefsir ve tafsil edecek?¹⁶³

Tefvik Sıdkî, hadisçilerin sünnet ve hadislerin İslam dininde bir kaynak olduğuna ve Kur'ân'ı tafsil ve teybin ettiğine dair getirdikleri ayetlere yine Kur'ân'dan ayetlerle delil getirerek cevap verir. Örneğin; “(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da üzerinde düşünceleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik”¹⁶⁴ ayeti bunlardan biridir. Bu ayetin manasında mücmel olanı tafsil etme ve müşkil olanlarını da tefsir etme hususunda sünnetin Kur'an'ı açıklama görevi kesinlikle yoktur. Hadis kitaplarında geçen sünnetler

¹⁶⁰ Tefvik Sıdkî, *Dinullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 193.

¹⁶¹ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, Matba'atu mektebeti'l-menâr, Mısır 1324, C.9, s. 524.

¹⁶² Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 524; Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *Hivâr havle el-İslâmi huve'l-Kur'ân vahdeh*, s. 84.

¹⁶³ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, *Hivâr havle el-İslâmi huve'l-Kur'ân vahdeh*, s. 138; Tefvik Sıdkî, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, Matba'atu mektebeti'l-menâr, Mısır 1324, C. 9, s. 907-908.

¹⁶⁴ en-Nahl 16/44.

ve hadislerin hepsi Kur'ân'ı beyan etmek için olsalar, o zaman Kur'ân ciddi anlamda icmal olacaktır.¹⁶⁵

Yine Muhammed Tefvik, “*Senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.*”¹⁶⁶ “*Böylece biz Kur'an'ı apaçık âyetler hâlinde indirdik; şüphesiz ki Allah dilediğini doğru yola iletir.*”¹⁶⁷ “*Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'an olarak âyetleri genişçe açıklanmış bir kitaptır.*”¹⁶⁸ “*Size kitabı hak olarak indiren O iken, ben Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım? de! Kendilerine kitap verdiklerimiz de onun, Rabbin katından hak olarak indirilmiş olduğunu bilirler. O hâlde sakın şüphe edenlerden olma!*”¹⁶⁹ “*Bu Kur'an âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi olan ve her şeyden hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmış, sonra da Allah'tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır.*”¹⁷⁰ âyetleri bağlamında şunları söylemektedir:

“Birçok ayette Allah Teâlâ Kur'ân'ın açıklayıcı ve tafsilatlı olduğunu söylerken, hem de Kur'ân'ın belagat hususunda mucize olmasına rağmen ciltler hâlindeki hadis kitaplarıyla açıklanmaya ihtiyaç duyularak tefsir edilmesi ve Hz. Peygamber tefsir etmediği zaman anlaşılmayan birçok konusunun olması nasıl açıklanacak?” Yine ona göre “mesela bir kimsenin insanların faydalanması için bir kitap yazması, insanların bu kitabı anlayabilmesinin ancak o kimsenin tefsir etmesiyle mümkün olması nasıl ki hoş karşılanmayacaksa, aynı şekilde Kur'ân-ı mübîne mücmel denilmesi sünnetin tefsir etmesine ihtiyaç duyması hoş bir şey değildir.”¹⁷¹

Tefvik Sıdkî, insanoğlunun kendi durum ve şartlarına uygun bir yol izlemesi için Kur'an'da bazı hükümlerin mutlak bırakıldığını, bunun ise Kur'ân'ın icmali olduğuna kesinlikle delalet etmeyeceğini söylemektedir. Örneğin “*Allah pis olanları haram kıldı.*” hükmü açıklanmak istendiğinde “Allah domuz etini ve içki içmeyi haram kılmıştır” denilerek mukayyed edilir.¹⁷²

¹⁶⁵ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 136.

¹⁶⁶ Şuara 26/195.

¹⁶⁷ Hac 22/16.

¹⁶⁸ Fussilet 41/ 3.

¹⁶⁹ En'âm 6/114.

¹⁷⁰ Hud 11/1.

¹⁷¹ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 136-137.

¹⁷² Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 137; Tefvik Sıdkî, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 9, s. 907.

Ona göre Kur'ân kendisinde mücmel olan ve bizim açıklanmasına ihtiyaç duyduğumuz hiçbir şey barındırmamaktadır. Kur'ân, insanoğlunun ihtiyaç duyduğu kadarını açıklamıştır. Ancak Kur'ân'da devlet başkanlarının zamanın, zeminin ve halkının ahvaline göre mukayyet yapabileceği “mutlak” hükümler mevcuttur. Fakat sünnetin Kur'ân'ın mutlak hükümlerini mukayyet yapmasına itibar edilmez. Başka bir ifade ile sünnetin mukayyet özelliğinin olduğuna itibar edilmez. Çünkü Hz. Peygamber, kıyamete kadar gelecek insanların durumunu bilemez. Eğer Allah Teâlâ peygamberine bunu bildirmiş olsaydı, o zaman “neden Kur'ân'daki mutlak hükümlerin hepsini Kur'ân'la mukayyet yapmamış, sadece bazı mutlak hükümleri mukayyet etmiştir?” gibi sorular akla gelebilecektir.¹⁷³

Allah Teâlâ Kur'ân'ın birçok yerinde, Kur'ân'ın tüm insanların ihtiyacını yerine getirecek şekilde kendisinden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymaksızın açıklayıcı olduğunu beyan etmiştir. Fakat Kur'ân'ın hiçbir yerinde Kur'an'ı “icmâlî” olarak vasıflandırmamıştır.¹⁷⁴ Hadisçiler ise sünnetin açıklayıcı özelliğinin olduğuna dair ayeti örnek olarak getirmiştir: “(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamaları ve onların da üzerinde düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik.”¹⁷⁵

Tevfik Sıdkî ise hadisçilerin Hz. Peygamber'in sünnetinin Kur'ân'ı açıklayıcı vasfının olduğuna dair getirdikleri ayetin şöyle anlaşılması gerektiğini söyler:¹⁷⁶

Bu âyetler Hz. Peygamber'in kendisine vahiy edileni tebliğ ettiği ve hiçbir şeyi gizlemediği olarak anlaşılmalıdır. Bu bağlamda Tevfik Sıdkî “*Hani Allah kendilerine kitap verilenlerden, ‘Onu (kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz.’ diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar verdikleri sözü arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştiler. Yaptıkları bu alışveriş ne kadar kötüdür!*”¹⁷⁷ “*Ey kitap ehli! Artık size elçimiz (Muhammed) gelmiştir. O, kitabınızdan gizleyip durduğunuz gerçeklerden birçoğunu sizlere açıklıyor, birçoğunu da affediyor. İşte size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap (Kur'an) gelmiştir.*”¹⁷⁸ “*İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lânet*

¹⁷³ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 137.

¹⁷⁴ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 136.

¹⁷⁵ Nahl 16/ 44.

¹⁷⁶ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 138.

¹⁷⁷ Ali İmran 3/187.

¹⁷⁸ Maide 5/15.

eder, hem de bütün lânet etme konumunda olanlar lânet eder." ¹⁷⁹ ayetlerini de kendisini destekleyen deliller olarak göstermiştir. Ayrıca yukarıda sözü edilen ilgili ayetin sünnetin açıklayıcılığına delil olsa bile burada amelî sünnettın kast edileceğini şöyle belirtir: Kur'an'ın açıklanması, ancak amelî açıklama olabilir. Çünkü amelî izahlar kavli izahlardan daha üstündür ve daha açıklayıcıdır.

Kur'an, belagatte en nihai konuma gelmiştir. Kur'an'ın açıklanmaya ihtiyaç duyması demek, onu açıklayacak kişinin en üst seviyede izah edici olması demektir. Yani, kavli sünnettın Kur'an'dan daha iyi açıklayıcı bir özelliğe sahip olması gerekecektir. Binaenaleyh hadis ehli, Hz. Peygamber'in kavli sünnettının Kur'an'ı açıklayıcı özelliğe sahip olduğunu iddia etmektedirler. Hâlbuki Hz. Peygamber'in amelî sünnettı kavli sünnettından daha açıklayıcı özelliğe sahiptir. ¹⁸⁰

"(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara kendilerine indirileni açıklaman ve onların da üzerinde düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik." ¹⁸¹ Tefvik Sıdkî bu ayeti, Hz. Peygamber'in Kur'an'ı açıklayıcı özelliğinin sadece amelî sünnettında olduğuna, kavli sünnettının açıklayıcı olmadığına dair delil olarak getirmiştir. ¹⁸² Ancak Tefvik Sıdkî' ye göre, amelî sünnettın Kur'an'ı açıklayıcı olması ve hükümlerini bilfiil tasvir etmesi de yeterli değildir. Çünkü amelî sünnettın Kur'an'da var olan manaların tümünü açıklayıcılık veya fazladan hüküm verme özelliğine sahip değildir. Amelî sünnettın hüküm verme özelliğine sahip olması, ancak Kur'an'da bir konuda amelî sünnettına delalet edecek deliller varsa gerçekleşebilir. Kur'an'ın delalet etmediği veya zikretmediği amelî sünnettınla amel etmek gerekli değildir. Başka bir ifadeyle, "sünnettın insanlar üzerine bir hükmü vacip kılmasının" anlamı Allah'ın kitabından çıkarılmaz. Bilakis Allah'ın kitabının buna delalet etmesi gerekir. ¹⁸³

Tefvik Sıdkî, amelî sünnettın ile kavli sünnettın arasındaki farkı şöyle ifade eder: Sayıları çok az olan bazı şer'i konular mutlak hükümler taşıyabilir; bunların amelî sünnettınla mukayyed edilerek açıklanması, kavli sünnettınla açıklanmasından daha iyidir. ¹⁸⁴

¹⁷⁹ Bakara 2/159.

¹⁸⁰ Tefvik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 169.

¹⁸¹ en-Nahl Suresi, 16/44.

¹⁸² Tefvik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 169; Tefvik Sıdkî, "Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele", *el-Menâr*, C. 9, s. 924.

¹⁸³ Tefvik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 170.

¹⁸⁴ Tefvik Sıdkî, "ed-Dînu küllühu mine'l-Kur'ân", *el-Menâr*, Matba'atu mektebeti'l-menâr, Mısır 1330, C. 15, s. 220.

Amelî sünnetin mukayyid özelliğinin olduğuna dair “zekat ve namaz” meseleleri örnek olarak verilebilir. Zira Kur'an'da bu iki mesele tafsili olarak değil de mutlak olarak zikredilmiştir. Bunun hikmeti ise devlet başkanlarının kendi zamanlarına ve koşullarına binaen toplulukların maslahatı ve ihtiyaçları için Hz. Peygamber'in kendi zamanında uygulamış olduğu hükümlerden kıyas ederek kanunlar yapabilmeleridir. Çünkü Kur'an “ulu'l-emr'e” itaati vacip kılmış, onlara sarih ayetlerden kıyas ve istinbat yoluyla kanun çıkarmalarına izin vermiştir.¹⁸⁵

Örneğin; namaz meselesinde devlet başkanı kutuplarda yaşayan insanlar için namaz vakitlerini belirleyebilir veya beş vakit farziyetinin bir kısmını düşürebilir.¹⁸⁶ Zekat meselesinde ise devlet başkanı, kendi beldesinde kişinin zengin sayılacak nisap miktarını belirleyebilir.¹⁸⁷ Çünkü Kur'an dinin en önemli erkanlarından olan namaz ve zekatı birçok sûrede zikrederek teşvik etmiş, zamana ve mekana göre değişen cüz'iyat ve tafsilatı anlatmayıp insanları yaşadığı zamanın ve mekanın maslahatına bırakmıştır.¹⁸⁸

Tevfik Sıdkî, sünnetin açıklayıcılığını belli bir zaman ve topluluğa has olduğunu da şu sözlerle belirtir: Sünnet, Hz. Peygamber'in hitabıdır ve hastır. Yani Sünnet, Hz. Peygamber'in Araplara getirmiş olduğu şeydir ve bizim için geçerli değildir. Kur'ân ise Allah'ın hitabıdır ve umumidir.¹⁸⁹

Muhammed Tevfik Sıdkî'ye göre Kur'ân ile kavli sünnet arasındaki farklar şöyle sıralanabilir:

- Kur'ân Allah'ın sözüdür; sünnet ise Hz. Peygamber'in sözüdür.
- Kur'ân mucizedir; sünnet ise mucize değildir.
- Kur'ân'ın her ayeti mütevâtirken sünnet böyle değildir.
- Kur'ân Hz. Peygamber'in zamanında yazılmıştır; bundan dolayıdır ki biz Kur'ân'a “kitap” diyoruz. Sünnetin ise Hz. Peygamber zamanında yazılması yasaklanmıştır.
- Kur'ân Allah'ın hitabıdır ve bütün insanları kapsar. Sünnet ise Hz. Peygamber'in hitabı olup herkesi kapsamaz.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 218- 219.

¹⁸⁶ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 207.

¹⁸⁷ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 521.

¹⁸⁸ Tevfik Sıdkî, *Dinullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 184.

¹⁸⁹ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 143.

¹⁹⁰ Tevfik Sıdkî, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 9, s. 924.

3. Akıl - Sünnet İlişkisi

Muhammed Tefvik Sıdkî akıl-sünnet ilişkisini bazı örneklendirmeler yaparak anlatmaya çalışmıştır. Şöyle ki:

Zekâtta nisap miktarı 81 gram altına yaklaşık yarım dinar zekât veriliyor. İki yüz dirhem gümüşe beş dirhem veriliyor. İki yüz dirhem yirmi dinar civarına denk gelir. Beş tane deve yirmi dinar civarına denk gelir. Otuz tane sığır yirmi dinara tekabül eder. Aklın kabul ettiği şey, bu sayılan zekat mallarının Arapların yanında nisap miktarı kıymeti neredeyse birbirine çok yakındır. Yani kimin yanında yirmi dinar altın varsa, bu kimsenin yanında iki yüz dirhem veya kırk koyun ve beş devesi var hükmündedir. Bu miktarların hepsi birbirlerine eşit seviyede değilse de birbirlerine çok yakındırlar. Eğer bu değer ya da miktarlar böyle olmasaydı, bir kısım insanlar için zulüm olacaktı.¹⁹¹ Ancak doğru olan, bu hükümlerin Arap milleti için geçerli olmasıdır. Başka bölgelerde zamanın değişmesi sebebiyle zekât miktarlarındaki oranlar da farklılık gösterebilecektir. Bu oran ya da değerler İslam coğrafyasındaki bütün insanları kapsayacak diye bir şey yoktur. Zaten Kur'an-ı Kerim mutlak olarak zekât miktarları hakkında net bir şey söylememiştir. Kur'an'ı Kerim her ümmet kendi durumuna uygun bir şekilde tasarruf etme hakkına sahip olsun diye bu tür tafsilatlı konuları açıklamamıştır.¹⁹²

Devlet başkanları Kur'an-ı Kerim'deki delillere müracaat ettikten sonra şûrâ toplantısı yaparak, İslam ümmetinin bir nizama ulaşabilmesi için bu ve benzeri konularda kolaylık olsun diye, Müslümanların zekât konularında maslahatlarına göre bir miktar belirleyebilirler. Yani, Devlet başkanlarının zekât konusunda milletin faydasına olan şeyi yapmaları gerekmektedir. Aynı şekilde, zekâtın verileceği sekiz kısmın da zamana ve bölgelere göre değişmesi mümkündür. Tüm Müslümanların Arap milletlerine göre hareket edip donuk bir şekilde zekâtı onlar nasıl yapmışlarsa aynı şekilde yapması akla ve hakikate gerçekten çok uzaktır.¹⁹³

Eğer Allah Teâlâ, insanların yaşadıkları bölgelere, zamana ve şartlara bakmaksızın tüm insanlığı kapsayacak şekilde yirmi dinar altını veya iki yüz dirhem gümüşü olan her Müslüman üzerine zekât vermeyi emretmiş ise ve muradı da buysa, neden Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de miras konusunu açıkladığı gibi zekât konusunu da

¹⁹¹ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 521.

¹⁹² Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 522.

¹⁹³ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 522.

açıklamamıştır? Kur'ân-ı Kerim'deki bazı hükümlerin icmâlî olmasının, bazılarının da tafsilatlı olmasının hikmeti nedir acaba? gibi sorular akla gelecektir.¹⁹⁴

Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'de zekât konularını tafsilatlı bir şekilde vermemesinin hikmeti de bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kur'an'ın gayesi, zengin olan kimseleri zekâtlarını vermeye teşvik etmektir. Bu vesileyle Allah'ın kitabıyla amel etmek hususunda akli ve aklı tasarrufları kullanmak Müslümanlar için gereklidir. Başka bir ifade ile Allah'ın kitabına ve kıyas yaparak akli kullanmaya her Müslüman'ın ihtiyacı vardır.¹⁹⁵

4. Mütevâtir ve Âhâd Haber Ayrımı

a. Mütevâtir Haber

Tevfik Sıdkî ile uzun bir müddet münazara yapan Tâhâ Büşrâ, sünnetin icmali olarak mütevâtir seviyesinde olduğunu ve kat'î hükümler içerdiğini söylemiştir.¹⁹⁶ Bunun üzerine Tevfik Sıdkî ise Tâhâ Büşra'nın dışında hiç kimsenin sünnetin Kur'an gibi kesin hükümler içerdiğine dair söylemlerde bulunmadığını ve kimseden böyle bir şey işitmediğini söyler.¹⁹⁷

Tevfik Sıdkî'ye göre bir kimsenin, özellikle Tâhâ Büşrâ'nın sünnetin hepsini genel olarak mütevâtir seviyesinde kabul etmesi ve Kur'an gibi kesin hükümler taşıdığını söylemesi hiçbir fayda vermeyecektir. Hadis kitaplarının içindeki mütevâtir sünnetler, neredeyse bir elin parmak sayısını geçmez. Yani sünnetin içerisinden çok az kısmı mütevâtir olarak gelmiştir. Müslümanların sünnete olan düşkünlükleri ve ona yönelmeleri sebebiyle sünnette değişikliklerin, eksikliklerin, fazlalıkların ve tahriflerin birçoğunu görmek mümkündür.¹⁹⁸

Tevfik Sıdkî âhâd hadislerin dinî konularda önemli bir yere sahip olmadığını şu sözleri ile belirtir: Müslümanlar hadis tarihi hususunda bir araştırma yaptıklarında, mütevâtir hadisler dışındaki (mütevâtir hadisler de çok az olmakla beraber) rivâyetler için kesin sahih olduğunu söyleyemeyeceklerdir. Peygamber de sahabeye, hadisleri

¹⁹⁴ Tevfik Sıdkî, "Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele", *el-Menâr*, C. 9, s. 910.

¹⁹⁵ Tevfik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârün", *el-Menâr*, C. 9, s. 522.

¹⁹⁶ Tâhâ Büşra, "Usûlu'l-İslâm", *el-Menâr*, Matba'atu mektebeti'l-menâr, Mısır 1324, C. 9, s. 707.

¹⁹⁷ Tevfik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 144.

¹⁹⁸ Tevfik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 145.

insanlara tebliğ etmesini emretmediği için hadis-sünnetler tevâtür seviyesine gelmemiştir.¹⁹⁹

Yine bir araştırmacı, günümüze ulaşmış mezheplerin hepsine baktığında, imamların bir konu üzerinde farz veya vacip olduğuna icma ettikleri hükümleri bulduğu zaman görececek ki çok az mesele haricinde bu hükümlerin çoğu Kur'ân'dan istinbat yolu ile çıkarılmıştır. Sadece namazın rekatları, zekatın miktarı ve zekat malları gibi meseleler Peygamber'den tevâtür yoluyla gelmiştir. “Şüphesiz bu iki konu Hz. peygamberden tevâtüren nakledilmiştir. Bunda bir tartışma yoktur. Ancak tartışma noktası şudur: Hz. Peygamber'in yaptığı ve emrettiği yönünde tevâtüren nakledilen sünnet her zaman ve koşulda Kur'an'da geçmese bile tüm İslam ümmetine gerekli midir?” Tefvîk Sıdkî bu husustaki kendi görüşünü şöyle açıklar: “Bana göre peygamberden tevâtüren nakledilen sünnetin İslam ümmeti için bir bağlayıcılığı yoktur. Çünkü peygamberin yaptığı birçok fiil kendisi için menduptur. Kur'an'da uyguladığı hükümler ise Arapların örf ve adetlerine, durumlarına uygun olan fiillerdir. Arapların dışındaki Müslümanlar ise kendi şart ve koşullarına binaen Kur'an'dan hükümler istinbat edebilirler.”²⁰⁰

Yine Tefvîk Sıdkî'ye göre mütevâtir olmayan hadis zan ifade edip kesinlik ifade etmez. Kur'an'ın mütevâtirliği gibi mütevâtir olan hadisler çok azdır. Amelî tevâtür sünnetlerin dışında, kavli tevâtür hadisler de yok denilecek kadar azdır. Kavli tevâtür seviyesinde olanların da dini ve dünyevi faydası yoktur.²⁰¹ Örneğin: “*Kur'an, yedi harf üzere inmiştir.*”²⁰² “*Benden çok hadis nakletmekten sakının! Kim benim adıma bir şey söylerse sadece hakikati (veya) doğruyu söylesin! Kim, söylemediğim bir şeyi bana izafe ederse Ateş'teki yerine hazırlansın!*”²⁰³

Amelî tevâtür kavli sünnetle birleşmediği müddetçe kesinlik üzerine delalet etmez. Örneğin; Hz. Peygamber'in namazlarında Fatiha okuması amelî mütevâtir

¹⁹⁹ Tefvîk Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 144.

²⁰⁰ Tefvîk Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh âraun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 517.

²⁰¹ Tefvîk Sıdkî, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 11, s. 771.

²⁰² Nesâî, *Sünenü Nesâî*, II, 153.

²⁰³ Muhammed b. İsa Ebû İsa et- Tirmizî es- Selemî, *el-Câmiu's-Sahîh Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, I-V, Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrut ts, el-Kırâat 11.

sünnettir; ama kavli sünnetle desteklenmemiştir.²⁰⁴ Bundan dolayı İmam-ı Azam Ebû Hanife, Fatiha okumanın namazlarda farz olmadığını söylemiştir.²⁰⁵

Tevfik Sıdkî namazların farziyetinin iki rekat olduğunu söylediğinde, Tâhâ Büşrâ münazarasında namazın farziyetinin tevâtür yoluyla Peygamberden geldiğini ve dört rekat olduğunu, ümmetin bunun üzerine icma ettiğini söyler²⁰⁶ ve Hz. Peygamber'in "*ümmetim dalalet üzerine birleşmez*"²⁰⁷ hadisini de delil olarak getirir. Tevfik Sıdkî bunu şöyle cevaplar: Hadis sahih olsa bile istişhad yapmak mümkün değildir. Çünkü müminlerin toplu halde hataya düşmeyeceklerini delil olarak ileri sürmek ve böyle bir düşünce içerisinde olmak hatadır. Zira Kur'an'da müminlerin tek bir yolda oldukları ve birleşerek hata yapmayacaklarına dair ayet varid olmamıştır. "*Eğer yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar ve onlar sadece yalan uyduruyorlar.*"²⁰⁸ "*Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü'minlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir.*"²⁰⁹ Ayetlerini de delil olarak getirerek şu şekilde anlaşılmasını gerektiğini söyler:

Müminlerin hep beraber hataya düşerek hak yoldan sapmaları mümkündür. Böyle bir durumda müminlere muhalif olan kimse, Allah katında sevap alacaktır. Her kim de müminlerin doğru olduğu yolda onlara muhalefet ederse, azabı hak edecektir. Eğer müminler hata üzerine birleşseler "müminlerin yolu budur" diyemeyiz. Çünkü müminlerin hata üzerinde birleşmeleri, onlar için tabiatlarının zıttında gerçekleşmiş ârızı bir olaydır. Doğru yol, müminlerin hata yaptıklarında geri dönmek istedikleri hak yoldur. Müminlerin doğru yoldan ayrılması, hata ve cahillikten kaynaklanmaktadır.²¹⁰

²⁰⁴ Tevfik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârün", *el-Menâr*, C. 9, s. 517.

²⁰⁵ İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin farz namazların son iki rekatında Fatiha okuma ile alakalı görüşlerine bkz. el-Allâme Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mavsîlî el-Hanefî, *Kitâbu'l-ihitiyar li ta'li'l-muhtâr*, thk. Hâlid b. Abdurrahman el-ak, I-V, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 2002, I, s. 78-79.

²⁰⁶ Tâhâ Büşra, "ed-Dînu ve'l-akl", *Hıvar havle el-İslâmi hüve-l Kur'ânu vahdeh*, thk. Hişâm Abdülaziz, Cedâvil, Beyrut 2011, s. 119; Tâhâ Büşra, "Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele", *el-Menâr*, Matba'atu mektebeti'l-menâr, Mısır 1324, C. 9, s. 773.

²⁰⁷ Muhammed b. Yezid Ebû Abdullah el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-II, Dâru'l-fikr, Beyrut ts, Fiten 8.

²⁰⁸ En'âm 6/116.

²⁰⁹ Nisa 4/115.

²¹⁰ Tevfik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 157.

Yine Tâhâ Büşrâ, namazların farziyetinin dört rekat olduğuna dair "*beni nasıl namaz kılar gördüyseniz öyle namaz kılın.*"²¹¹ hadisini delil getirir.²¹² Bunun üzerine Tefvik Sıdkî, namazların farziyetinin dört rekat olduğuna dair lafzı mütevâtir hadisin gelmediğini, Tâhâ Büşrâ'nın getirmiş olduğu hadisin Hz. Peygamber'in zamanında yaşayan kimseler için geçerli olacağını, tüm ümmeti kapsamayacağını ve delil olarak kabul edilemeyeceğini söyler.²¹³

Tefvik Sıdkî korku namazının farziyetinin cemaat için en az bir rekat, imam için de iki rekat olduğunu, korku halinin haricindeki namazlarında ise her Müslüman için iki rekat olduğuna dair şu ayeti delil olarak getirmiştir:²¹⁴

*"Ey Muhammed! Cephede sen de onların (mü'minlerin) arasında bulunup da onlara namaz kıldırдыңın vakit, içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında (bir rekât kıldıklarında) arkanıza (düşman karşısına) geçsinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silâhlarını yanlarına alsınlar. İnkâr edenler arzu ederler ki, silâhlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar. Yağmurdan zahmet çekerseniz, ya da hasta olursanız, silâhlarınızı bırakmanızda size bir beis yoktur. Bununla birlikte ihtiyatlı olun (tedbirinizi alın). Şüphesiz Allah, inkârcılara alçaltıcı bir azap hazırlamıştır."*²¹⁵

Bu bağlamda Muhammed Tefvik Sıdkî görüşünü desteklemek için şöyle bir açıklama yapar:

Hz. Peygamber farz namazların ilk iki rekatında Fatiha ve zammı süre okurken, son iki rekatında Fatiha ile beraber başka bir şeyi okumaması, namazın farziyetinin en az iki rekat olduğuna delalet eder. Binaenaleyh ilk iki rekatın son iki rekattan daha önemli bir konumda olduğunu ve ikisinin arasında bir fark olduğunu göstermektedir.²¹⁶

Hz. Peygamber'in kıldığı namazların rekatlarını müctehitlerin sünnet veya farz diye isimlendirmelerine hiç bakmaksızın araştırıldığında görülecektir ki Peygamber, namazlarda belli bir sayı üzerine durmayıp bazen azaltıp bazen de fazlalaştırırdı. Bundan dolayı mezhepler Peygamber'in ve sahabilerinin bile isimlerini bilmediği sünnet

²¹¹ Buhârî, *Sahih*, Ezan 18.

²¹² Tahâ Büşra, "ed-Dînu ve'l-akl", s. 119; Tâhâ Büşra, "Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele", *el-Menâr*, C. 9, s. 773.

²¹³ Tefvik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 159.

²¹⁴ Tefvik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 163.

²¹⁵ Nisa 4/102.

²¹⁶ Tefvik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 167.

namazlarda mendub ve müstehap gibi tanımlarda ihtilafa düşmüştür. Peygamber'in devamlı yapmış olduğu şey, namazları en az iki rekat olarak kılması ve belli bir rekata da hasr etmemesidir.²¹⁷ Her kim namazın farziyetinin iki rekat olduğunu kabul ettikten sonra bunu Peygamber'i taklid ederek dört rekat kılsa Allah ve Peygamber bunu kabul eder; Allah bu kimsenin iki rekattan sonraki kılmış olduğu namazların sevabını da fazladan verir.²¹⁸

Netice olarak kendisinde hiçbir şüphe olmayan tevâtüren Müslümanlara ulaşan gerçek mütevâtir, Kur'an'dır. Kur'an, lafzen ve manen mütevâtirdir. Çünkü Kur'an-ı Kerim yazılması sebebiyle ameli tevâtür kısmına girmektedir. Müslümanlar Kur'an'ı sahabenin ezberlediği şekil üzere bugüne kadar ezberlemişlerdir.²¹⁹

b. Âhâd Haber

Tevfik Sıdkî âhâd haberler hakkındaki görüşlerini şöyle açıklar:

“Bir râvî yalan söylemesi veya zayıf olması sebebiyle hadisçiler tarafından eleştiriye uğramışsa (ta'n edilmişse), rivâyet ettiği hadis sahih dahi olsa hadisleri kabul edilmez veya zayıf sayılmaktadır. O zaman da sünnette bir takım eksiklikler olacaktır. Aynı şekilde güvenilir (sika) denilen kimse de bazen hata edebilir ve hadisçiler de bu kimsenin hadisini sahih olarak kabul edip peygambere isnat ederek rivâyet edebilirler. Bu sefer de sünnette olmayan bir fazlalık veya değişiklik sünnetin içine dâhil edilmiş olacaktır.”²²⁰

Sahabe genellikle hadisleri mana itibariyle rivâyet edince, lafzen ve manen rivâyet edilenler arasında farklılıklar meydana gelmiştir. Bu bağlamda Tevfik Sıdkî “Hz. Peygamber'in hadisleri ve sünneti İslam dininde farz ve vacip olsaydı, sahabe Kur'an'a yaptığı muamelenin aynısını sünnete de yapacaktı. Bu vesileyle biz de sünnetin içerisindeki noksanlık, ziyadelik ve değişikliklerden emin olmuş olacaktık” der.²²¹

Başka bir ifade ile şayet Peygamber kendi sözlerinin ayrı bir kitapta yazılmasını emretseydi, Kur'an'la sünnetin arasını ayırmış olacaktık. Böylece biz Hz. Peygamber'in

²¹⁷ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârün”, *el-Menâr*, C.9, s. 519.

²¹⁸ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârün”, *el-Menâr*, C.9, s. 519-520. Tevfik Sıdkî'nin namazla alakalı bu görüşlerini M. Düzenli'nin makalesinde bulabilirsiniz. Bkz. Düzenli, “Hadise Yönelik Rasyonalist Yaklaşımlar”, s. 127.

²¹⁹ Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 159.

²²⁰ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 145.

²²¹ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 145.

sözü ile Allah'ın kelamını ayırt edebilecekler. Hz. Peygamber sahabesine bunları ezberlemelerini ve insanlara tevâtür yoluyla tebliğ etmelerini emretseydi, sahabe de Kur'an'ı tebliğ ettiği gibi sünneti de tebliğ ederdi. Neticesinde bize birbirine zıt olmayan iki kitap (Kur'an ve Sünnet) ulaşmış olacaktı. Müslümanların gayreti ile iki kitabın birbirinden ayrılması gerçekleşecek ve Peygamber'in sünneti i'caz seviyesine gelerek Kur'an'a dâhil edilecekti. Kur'an'da anlaşılması gereken yer anlaşılacak ve her ikisi de tevâtür yoluyla kendisinde hiçbir eksiklik olmaksızın korunmuş halde Müslümanlara ulaşacaktı. Belki Kur'an ve sünnetin çok az kısmı birbirine karışabilirdi. Fakat sünnetin kesin hüküm vermemesi ve bir kısmının kaybolmasından doğacak zarardan daha az olurdu.²²²

Bu vesileyle hadisçiler de gayretlerini başka şeylere çevireceklerdi. Hadisçilerin şu haliyle zannettikleri gibi sünnet kesinlikle İslam dininin ikinci kaynağı olacaktı. Müslümanların birinci asırda sünnet üzerine derinlemesine araştırmalar yapmaları ve çekmiş oldukları zahmet ve sıkıntılar da olmayacaktı. Fakat hadisçiler sünnetin dinin ikinci kaynağı olması hususunda çok gayret etmişler ancak bu kadar sıkıntı ve zahmet çekmelerine rağmen, arzu ettikleri neticeye varamamışlardır ve varamayacaklardır da.²²³

Tevfik Sıdkî, insanların dinlerini yaşamak için Kur'an'ı tek kaynak olarak almadıkları için birçok hurafenin içine düştüklerini şu sözleri ile sitem ederek dile getirir:

“Ne yazık ki Müslümanlar diğer ümmetlerin hastalığına yakalanmışlardır. Onlar dinlerini rivâyet üzerine tesis etmeye çalışmaktadırlar. Kur'an'ın İslam dininin bütününe yeterli olmadığını iddia ederek, sayılamayacak kadar çok olan hadislere (rivâyetlere) yönelerek Kur'an'dan müstağni kalmışlar. İlk asırlardan itibaren rivâyetlerle uğraşmış ve kavli hadisler biriktirmekle övünmüşler, hatta ufukları dolduracak kadar hadis toplamışlardır. Fakat yine de buna rağmen hadislerin içerisindeki ihtilaf ve çelişkilerden kurtulamamışlardır. Zira müçtehitler hadisleri araştırmış, içerisindeki tutarsızlıkları ve ihtilafları görünce hadislerin çoğunun “mevzu hadis” olduğunu söylemişler. Müçtehitler kendi mezheplerini meydana getirmek için, başka bir müçtehidin yanında sahih olan hadisleri terk etmek zorunda kalmışlardır.”²²⁴

²²² Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 146.

²²³ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 146.

²²⁴ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârün”, *el-Menâr*, C. 9, s. 516. Ayrıca bkz. Yıldırım, “Sünnet veya Rivâyet Karşıtı Söylemlerin Tarihi”, s. 182. Ayrıca bkz. Faik Akcaoğlu,

“Buna karşılık bazı âlimler ise, içtihat kapısının kapandığını söylemekle dini konularda aklını kullanmak isteyenlere de ‘doğru yoldan çıkmış’ diyerek üzerlerine hücum etmişlerdir.”²²⁵

Kur’an’ın en büyük düşmanı taklit olmasına rağmen Müslümanlara göre dinini yaşamak için bir mezhebi taklit etmek en önemli gereksinim olarak görülmüştür ve insanlar da kendilerine bir mezhep tercih ederek ömürlerini bu yolda harcamışlardır. Kendilerinden önceki âlimlerin yoluna tabi olmayı “hakikat” olarak kabul etmişlerdir. Mezhepler çoğalmış, fıkıhın fer’î konuları daha da fazlalaşmış ve aklî meselelerden her bir mesele bir imamın mezhebi haline gelmiş; insanlar da kendi imamlarının görüşünün doğru olduğunu kabul etmişlerdir. Hatta âlimler (imamlar), bir kertenkele deliğine dahi girseler, herhalde Müslümanlar da körü körüne bu deliğe girecek duruma gelmişlerdir.²²⁶

Netice olarak; eğer Allah’ın yardımı olmasaydı bu yalan ve uydurma hadisler sebebiyle İslam dinindeki araştırma ruhu yok olacak ve beyhude sözlerin arasında hak olanlar kaybolup gidecekti.²²⁷

Daha sonra Muhammed Tevfik imamların âhâd haberler hakkındaki görüşlerini ve âhâd haber için söylediklerini şöyle özetlemiştir.²²⁸

1. Hadisçilerin çoğu âhâd haberlerin bir çoğunun uydurma olduğunu ve büyük bir kısmının sahih olanından ayırmanın çok zor olduğunu, diğer bir kısmının sahih olanın da sahih olmayanından ayırmanın imkânsız olduğunu söylemişlerdir.

2. Ehl-i re’y ve Ebû Hanife sahih hadislerin çok az olduğunu söylerler. Hatta Ebû Hanife sadece on küsur hadis almıştır. Hâlbuki Ebû Hanife’nin yaşadığı zaman, Peygamber’in zamanına çok yakındır.

3. İmam Malik’e göre Medine ehlinin ameli kavli sünnetten önemlidir.

4. Ehl-i re’y açık kıyası kavli sünnetten öncelikli görmektedir.

5. Müslümanların çoğunluğu hadisi inkâr edenin tekfir edilemeyeceğine dair icma’ etmiştir.

Hz. Peygamber’in Kur’an Vahyi Dışında Bilgilendirilmesi, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 125.

²²⁵ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve’l-Kur’ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 516.

²²⁶ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve’l-Kur’ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 516.

²²⁷ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve’l-Kur’ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 516.

²²⁸ Tevfik Sıdkî, “en-Nesh’u fi’ş-şerâi’l-ilâhiyyeti”, *el-Menâr*, C. 10, s. 688; Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve’l-Kur’ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 516; Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 193-195.

6. Hadislerin bir çoğunun mütenâkız olduğunu, hangisinin nâsîh veya mensûh olduğunu anlamak çok zordur ve hatta imkansızdır. Keza hadisle hüküm verebilmek için hadisin ne zaman, nerede, niçin söylendiğini bilmek zorunludur.

7. Allah'ın, sünneti tebdil, tahrif, ziyade ve noksanlıktan korumakla bizleri mükellef kılmadığı hissî bir delildir.

8. Sahabe hadisleri toplamamış ve hadisler üzerine ittifak da etmemiştir. Sahabe ve tabînin bazıları hadis rivâyet etmeyi yasaklamış ve kerih görmüşlerdir.

9. Bazı sahabiler hadis yazmayı yasaklamış ve Hz. Peygamber'den sahih hadisleri yazan sahabilerin yazdıklarını yakmasını istemişlerdir.

10. Mezhep imamı sahih hadislerde ittifak edememişlerdir. Dolayısıyla bir mezhep imamına göre sahih olan bir hadis, diğer bir imamın yanında sahih olamayabiliyordu.

5. Sünnetin Bağlayıcılığı

Tevfik Sıdkî, sünnetin dinin aslî kaynaklarından olmadığına dair kendisinde meydana gelen şüpheleri savunmak ve ispat etmek için gayret etmiştir. Nihayetinde "İslâm Kur'ân'dan ibarettir" düşüncesini dile getirmiş ve bu yaklaşım âlimler tarafından en büyük anormallik olarak görülmüştür. Ona göre Kur'ân ile amel eden kimse Müslüman'dır ve sünneti dinin aslî kaynağı olarak görmesine de gerek yoktur. Çünkü sünnet ona göre belli bir zamanla kayıtlı bir şeriattir.²²⁹

Tevfik Sıdkî sünnetin Peygamber'in zamanında yaşamış olan Müslümanlar için gerekli olduğunu, diğer Müslümanlar içinse herhangi bir bağlayıcılığının olmadığına dair birtakım deliller getirmiştir.²³⁰ Şöyle ki:

1. Peygamber zamanında sünnetler yazılmamıştır. Şayet peygamber zamanında yazılmış olsaydı, tahrif olmaksızın korunma tarafı daha ağır basardı. Böylece sünnetler muhafaza edilerek korunmuş olurdu.

2. Hz. Peygamber kendisinden Kur'ân-ı Kerim dışında bir şeyin yazılmasını yasaklamıştır.

²²⁹ Reşid Rızâ, "Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî", s. 41-42.

²³⁰ Tevfik Sıdkî, "Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele", *el-Menâr*, C. 11, s. 776; Tevfik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 148; Reşid Rızâ, "Tercümetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî", s. 42; Akcaoğlu, *Hz. Peygamber'in Kur'an Vahyi Dışında Bilgilendirilmesi*, s. 125; Bağcı, "Modern Dünyada Peygamber Algısı", s. 83; Sancaklı, *Hadis İnkârcılığı*, s. 34.

3. Sahabe Hz. Peygamber'in zamanında sünneti bir kitap içerisinde toplamamış, diğer İslam beldelerine göndermemiştir. Hiçbir sahabi sünneti ezberleyip muhafaza etmek için gayret göstermemiştir. Eğer sünnet dinin ikinci kaynağı olsaydı, sahabe ezberlemeye veya buna benzer yöntemlerle sünneti yaymaya gayret ederlerdi.

4. Sahabe, sünneti tevâtür-i lafzî olarak rivâyet etmemiştir. Tevâtür-i lafzî sünnet/hadis neredeyse bulunmamaktadır. Bu da hadisin dinde önemsenmediğini göstermektedir. Tevâtür sünnetler, sahabenin gayreti veya yönelmesi ile gerçekleşmemiştir.

5. Sahabe, Kur'an-ı ezberlemede gösterdiği gayreti hadis ezberleme hususunda göstermemiştir. Binaenaleyh bir hadisin rivâyetinde râvî sayısı fazla olunca bu sefer de râvîler hadisin lafızlarında ihtilafa düşmüşlerdir

6. Bazı sahabiler hadis nakledip rivâyet etmeyi yasaklamışlardır. Şayet sünnet bütün insanlar için geçerli olsaydı, sahabenin hepsi hadislerin ve sünnetlerin korunması için gayret içinde olurlardı. İslam beldelerinde yayılması için birbirleriyle yarışlılardı. Ayrıca sünnet mühim bir mesele olsaydı, sünneti önemsemeyen veya sahabenin hadis rivâyet etmelerini engelleyen kimseler bulunmazdı.

7. Sahabe, insanların hadisleri kendilerinden anladıkları kadarıyla mana itibarıyla rivâyet etmelerine izin vermişlerdir. İmran b. Husayn'ın (r.a) şu sözleri bu hususa örnek olarak verilebilir: “*Vallahi eğer istesem aralıksız ve hiçbir tanesini tekrarlamadan iki gün Peygamberimizden hadis nakledebilirim. Fakat beni bundan alıkoyan, Peygamber'in sözlerinden bazılarını karıştıranları gördüğüm için eğer ben de hadis nakledersem yanlış söylemiş olabilirdim diye kuşkulanyor, geri duruyorum.*”²³¹

8. Allah Teâlâ sünnetin ezberlenmesi ve muhafaza edilmesi hususunda bizi mükellef kılmamıştır. Sünnetin çoğunluğu âhâd haberlerden oluşması sebebiyle içerisinde her türlü tahrifat vardır. Ayrıca râvîsi tek olan rivâyetlerde râvîyi tanıma imkanımız çok azdır. Binaenaleyh râvînin cerh edilip edilmediği hususunda bilgimiz olmadığı için âhâd haberlere kesin olarak sahih hükmü veremeyiz.

9. Rivâyet edilen hadislerin birçoğu Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu bölgedeki Arapların örf ve adetlerine ve kendi durumlarına uygun hadislerdir. Örneğin;

²³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaut, I-XXXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1999, XXXIII, 122.

zekat mallarının ve fitir sadakasının hangi mallardan olması gerektiği gibi benzeri hükümler Arapların örf ve adetini yansıtmaktadır.

10. “Bazı Sahabiler Peygamberimize kusmaktan dolayı abdest almak vacip olur mu diye sordu. Hz. Peygamber eğer kusmaktan dolayı abdest almak vacip olsaydı ben bunu Allah'ın kelimünde görebilirdim.” dedi.²³² Bu vb. bazı âhâd rivâyetler bizim hadislerin bağlayıcı olmadığına dair görüşümüzü desteklemektedir. Bu hadis, ehl-i sünnetin görüşünün zıttını ifade etmesine rağmen böyle bir hadisi rivâyet etmişlerdir. Şayet hadis sahih ise bu durum o zaman şuna delalet eder: Müslümanlar arasında sünnetin bağlayıcılığı hususunda bir icma yoktur. Varsayım üzerine bu hadisi rivâyet eden kimse gayrimüslim bile olsa, Müslümanların sadece Kur'ân'ı delil olarak kabul etmesini neden önemsesin? Şayet hadis sahih değilse, neden bazı âlimler bu hadisle amel etmiş ve “kusmaktan dolayı abdest bozulmaz” diye hüküm vermişlerdir? Bu sorulara “hadis uydurmadır” veya “sahih değildir” diye cevap vermek yeterli olmayacaktır. Tefvik Sıdkî, bu hadisi ve yukarıda zikredilen delilleri getirmesinin sebebini şöyle açıklar: Sünnetin bağlayıcı olup olmaması hususunda ciddi bir araştırma yapmak gerekir. Amacım, tefekkür sahibi insanların düşünmesi ve konunun hakikatini öğrenmesi içindir.²³³

Netice olarak Tefvik Sıdkî sünnetin bağlayıcılığı hususunda şöyle der:

Sünnetteki hükümlere gelince; Kur'ân'da olmayan hükümler sünnette geçiyorsa, isteyen sünnetle amel eder ve isteyen de onu terk edebilir. Yani Kur'ân'da geçen hükümlerin hepsini kabul eder ve diğer kaynaklardaki hükümleri kabul edip etmemekte serbestir.²³⁴

6. Hadis Tenkit Gerekçeleri ve Hadis Reddinin Sebepleri

Muhammed Tefvik Sıdkî'ye göre, eğer Kur'ân'ı Kerim'in dışında dinimizde zaruri olarak hadisler de mevcut olsaydı, Hz. Peygamber onların da yazma ile kayıt

²³² Ali b. Ömer Ebu'l-Hasen ed-Dârekutnî el-Bağdâdî, *Sünenü Dârekutnî*, thk. es-Seyyid Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî, I-IV, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1966, I, 159.(Dârekutnî bu hadisin münker olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu hadisi Dârekutnî'den başka bir kaynakta bulamadığımızı da belirtmek isteriz.)

²³³ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 150.

²³⁴ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârün”, *el-Menâr*, C. 9, s. 522. Ayrıca bkz. Yıldırım, “Sünnet veya Rivâyet Karşısı Söylemlerin Tarihi”, s. 182; Karaduman, *Peygamberi Dışlayan Bir İslâm Anlayışının Yaşanabilirliği*, s. 80.

altına alınmasını emrederdi. İnsanlar da hadisleri anladığı şekilde rivâyet etmenin câiz olmadığını bilir ve ancak kesin bildiği hadisleri rivâyet edebilirlerdi.²³⁵

Eğer hadislerle amel etmek gerekli olsaydı, o zaman tüm Müslümanlar her türlü meşguliyeti terk edip mevzu, sahih, zayıf, hasen, mevkûf, merfu, nâsîh ve mensûh konularını öğrenmek için ömürlerini büyük ciltlerden oluşan hadis kitaplarını mütalaa etmekle geçireceklerdi. Dolayısıyla Müslümanlar güç yetirilmesi mümkün olmayan işlerle mükellef tutulmuş olacaktı.²³⁶

Mezhep imamlarının Allah'ın farz kıldığı bir hükümle Peygamberin verdiği bir hükmün arasında fark olduğunu söylemeleri ve bunları “farz, vacip, sünnet, müstehap, mendup” gibi ıstılahi terimler kullanarak ifade etmeleri, Allah'ın kitabı ile Peygamber'in sünnetinin arasında bir farkın olduğunu kabul etmelerinin ve itiraf etmelerinin bir alametidir.²³⁷

Mezhep imamlarında bariz görülen konulardan bir tanesi de onların daima farz hükümler konusunda delillerini Kur'ân'dan bulmaya mümkün mertebe gayret etmiş olmalarıdır. Farz olduğunu söyledikleri birçok konuyu istinbat yöntemi ile çıkarmışlardır. Örneğin; birçok âlim abdestte istinşak ve mazmaza hükmünün Kur'an'da geçmediği için abdestin farzlarından olmadığını söylemişlerdir. Fakat şunu da inkâr etmemek gerekir ki birçok mezhep imamı bazı farz olan hükümlerin Kur'ân'da olmadığını kabul ediyor ve söylüyorlar. Örneğin; Hz. Peygamber'in devamlı yaptığı ve sahabeye de yapmasını emrettiği şeylerin Kur'ân'da delili olmadığı için farz olmadığını söylemişlerdir. Bu imamlardan biri Ebû Hanîfe'dir. Daha önce de geçtiği üzere ona göre namazda fatiha okumanın farziyetine delalet edecek açık bir delil Kur'ân'da bulunmadığı için namazda Fatiha okumak farz değildir.²³⁸

Tevfik Sıdkî, hadisleri reddetme gerekçelerini imamların sünnet hakkındaki görüşlerini delil olarak getirerek desteklemeye çalışmıştır. Şöyle ki:²³⁹

1. Ahmed b. Hanbel'e göre Kur'ân tefsiri için vârid olan hadislerin aslı yoktur.
2. İmam Şafî'ye göre Kur'ân'ın hadisle neshedilmesi câiz değildir.
3. Zahirî mezhebi imamları Kur'ân'daki umumî manaların hadisle tahsis edilmesinin câiz olmadığını söylemişlerdir.

²³⁵ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 515.

²³⁶ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 516.

²³⁷ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 517.

²³⁸ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 517.

²³⁹ Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 193.

4. Dünyevi meselelerle alakalı olan hadisler sahih bile olsalar, onlarla amel etmek zorunlu değildir.

5. Müslümanların çoğunluğuna göre itikadi konularda  h d hadislere itibar edilmez.

6. Usulcülerin çoğu hadislerin zann  olduğunu söylemektedirler. Allah Teâlâ Kur'an'ın birçok yerinde “zan” üzere amel etmeyi kınamıştır.²⁴⁰ "De ki: *"Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize g steresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz."*²⁴¹ ayetinden anlaşılabacağına göre zan üzere amel etme zemmedilmiştir. Allah'ın (c.c) insanların zann  olan bilgilerle amel etmesini istemesi mümkün değildir. Neticede Kur'an ve akla isnaden  h d hadisler zannilik ifade ettiği için onlarla amel edilmesi gerekli değildir.²⁴²

Tevfik Sıdkî, getirmiş olduğu delillerle şu sonuca varmıştır:

Peygamber'in Arap milletinin yaşamlarına, örflerine,  detlerine ve durumlarına göre Kur'an'ın hükümlerini uyguladığı fiilleri vardır. Arap milletinin dışındaki diğer İslam ümmetinin ise Kur'an'dan, kendi durumlarına göre uygun olan hükümleri istinbat etmeleri gerekir.²⁴³

Bu bağlamda Muhammed Tevfik Sıdkî, hadis reddinin sebeplerine ilişkin arka planı da şu şekilde belirlemektedir:

1. Yalancılara çok olması ve nice hadis olmayan sözleri hadis diye uydurmaları, hadis tenkidcilerini araştırmaya sevk etmiştir. Fakat bu durum hadis tenkitilerini şüpheye ve hataya düşürmüş, bazen sahih olanları kabul etmemiş bazen de tam tersini yapmışlardır.

2. Salih bir râvînin bazı hadis riv yetlerinde tek kalması veya bir kere zorunluluktan dolayı yalan söylemesi onun hadislerini terk etmeye götürmüştür.²⁴⁴

3. Râvî yalancı ve münafık olabilir; fakat bu halini birtakım sebeplerden salih ve takva ehli gibi gözükerek gizleyebilir. Hadisçiler de takva ehli kimselerin hallerini araştırmayı s -i zan olarak gördükleri için bunlardan hadis rivâyet ederler.

²⁴⁰ Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 193; Tevfik Sıdkî, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 11, s. 776.

²⁴¹ En' m 6/148.

²⁴² Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 190.

²⁴³ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'an vahdeh  r un ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 517; Bağcı, “Modern Dünyada Peygamber Algısı”, s. 83.

²⁴⁴ Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 184; Tevfik Sıdkî, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 11, s. 692.

4. Bazı râvîler salih, muhlis, sadık olabilir; fakat hadisin hakikatini anlamadan sahih olduğuna inanarak rivâyet etmiş olabilirler.

5. Râvînin adaletli olması, bir kişinin râvî hakkındaki şahitliğine veya râvînin rivâyetine bağlı olmaktadır. Yani rivâyetin sahihliği, râvî'nin adaletine, râvî'nin adaleti de rivâyetin sahihliğine bağlı oluyor, bunun da teselsül ve devir olmaktan başka bir şey olmadığı herkesçe malumdur.

6. Hadis râvîlerini tanıtan kitaplarda râvî bazen cerh edilirken bazen de sika kabul ediliyor.

7. Rivâyetlerin ne zaman, ne için ve ne ile alakalı olarak söylendiğinin bilinmemesi de bir problemdir. Çünkü söylenen bir hadis, söylendiği zamandan sonra muradının dışına külli veya cüzi olarak çıkmış olabilir.²⁴⁵

8. Hadislerin uzun olması, bir de bu hadis tek rivâyetle gelmişse hadisin içine fazlalık, eksiklik girmesi veya muradının dışına çıkması doğal olabilmektedir. Bu durumda hadisin aynı harflerle, aynı kelimelerle rivâyet edilmeye çalışıldığını iddia etmek iftira ve yalandan başka bir şey olmayacaktır.²⁴⁶

9. Tedvinden önce râvîlerin çoğu hafızalarına güvendikleri için rivâyetlerini yazmıyorlardı. Herhangi bir râvî hafızasına güvenerek hadis rivâyet ederse onu hatadan ve nişyandan uzak tutmak mümkün değildir.

10. Sahabenin faziletli olanları en az hadis rivâyet edenleridir. Şayet hadislerin ezberlenmesi veya rivâyet edilmesi önemli bir şey olsaydı, sahabenin önde gelenleri bu kadar az hadis rivâyet etmezlerdi. Hâlbuki aynı sahabe Kur'an'ı ezberlemeye, gece gündüz okumaya devam etmiş ve insanları da buna teşvik etmiştir.²⁴⁷

11. Sahabe de çok hadis rivâyet edenleri azarlıyor ve yasaklıyordu. Hz. Ömer'in Ebu Hureyre'yi azarlaması gibi.²⁴⁸

12. Şayet hadislerin içerisinde uydurmalar yoksa Buhâri neden altı yüz bin hadisin içinden sadece dört bin hadis rivâyet etti?²⁴⁹

13. Râvî'nin olayın hakikatini anlamadan rivâyet etmesi sebebiyle hataların meydana gelmesi barizdir.²⁵⁰

²⁴⁵ Tefik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 186.

²⁴⁶ Tefik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 172.

²⁴⁷ Tefik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 185.

²⁴⁸ Tefik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 195.

²⁴⁹ Tefik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 156.

14. Hadislerin içerisinde İsrâiliyât yoluyla gelen çok fazla rivâyet vardır. Cumhur ulemâsı bu sözlere inanmayı ve rivâyet etmeyi doğru bulmuyor. Çünkü bu sözlerin nereden ve nasıl geldiği bilinmemektedir.²⁵¹

15. Birçok topluluğun amelî ve itikadî bozukluğunun sebebi, yalanlarla ve hurafelerle dolu olan âhâd hadislerle amel etmeleridir.²⁵²

16. Hadisçiler, hadis rivâyet eden râvî hakkında kalplerine en küçük bir şüphe geldiğinde o kişinin rivâyetinden uzak dururlardı. Demek ki hadis âlimleri râvî hakkında en ufak bir şüpheye düştükleri zaman onun hadisini terk edebiliyorlarsa, hakikatte sahih olan hadisleri terk etmiş olacaklardır. Hâlbuki râvîdeki şüphe, hadisin sahih olmasına engel değildir. Bu uygulama sünnette var olan eksiklikleri teyit etmektedir.²⁵³

İslam âlimleri hadislerin sahih olanlarını diğerlerinden ayırmak için araştırma, tenkit, rical senedi gibi hiçbir dinin kullanmadığı metotlar geliştirmişlerdir. Buna rağmen Hristiyan ve Yahudiler, İslam dininin çelişkilerle dolu âhâd hadisler üzerine bina edildiğini söylemektedirler. İslam dini bu tür kınama ve iftiraldan beridir. Çünkü İslam dininin kaynağı tüm müslümanların icma'sı ile tevâtür üzerine gelen Kuran'dır. İslam dininin diğer dinlerle arasındaki en önemli fark, onların rivâyetlere ihtiyaç duyduğu gibi İslam dininin âhâd rivâyetlere ihtiyaç duymamasıdır.²⁵⁴

7. Sadece Kur'an'la Yetinme Düşüncesi

Müslümanlar ihtilafsız olarak Kur'an metnlerinin kesin hükümlere sahip olduğunu kabul ederler. Çünkü Kur'ân-ı Kerim Hz. Peygamber'den lafızları ile noksanlık ve ziyadeliğin nakledilmiş, Hz. Peygamber'in emriyle kendi zamanında yazılmıştır.²⁵⁵ Fakat bunu hadisler için söyleyemeyiz; zira Hz. Peygamber'in zamanında ve vefatından sonra uzun bir süre hadislerden hiçbir şey yazılmamıştır. Fitne, fesat ve birtakım işlerle meşguliyetten dolayı ancak birkaç asır sonra yazılmaya başlanmıştır. Buradan kesin olarak anlaşılıyor ki ne Allah Teâlâ tarafından ne de Hz. Peygamber tarafından Kur'ân dışında başka bir şeyin ezberlenmesi veya muhafaza

²⁵⁰ Tefik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 185; Tefik Sıdkî, "Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele", *el-Menâr*, C. 11, s. 692.

²⁵¹ Tefik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 186.

²⁵² Tefik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 177.

²⁵³ Tefik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 156.

²⁵⁴ Tefik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 186-187.

²⁵⁵ Tefik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 140.

edilmesi İslam âlemi için zorunlu kılınmıştır. Muhammed Tevfik “*şüphesiz o zikri (Kur’ân’ı) biz indirdik, Onun koruyucusu da elbette biziz*”²⁵⁶ ayetini de buna delil olarak getirmiştir.²⁵⁷

Tevfik Sıdkî’ye göre İslamın temel meselelerinin hepsi Kur’an’da mevcuttur.²⁵⁸ O, bu husustaki görüşünü şöyle açıklamaktadır:

Kur’an, Allah’ın Peygamber vasıtasıyla Araplar üzerine doğrudan vahyidir. Arap olmayanlara ise Araplar vasıtasıyla vahyidir. Allah Teâlâ Kur’ân’ı Arapların dili üzerine indirmiştir. Onlara, anlayacakları ve bildikleri şey üzerine hitap etmiştir. Araplar Kur’an’da var olan bütün hükümleri hiç kimsenin tefsirine veya bir tevil edicinin teviline ihtiyaç olmaksızın hepsini anlayabilirler. Diğer İslam beldelerindeki insanların Kur’an’ı tam bir hakikatle anlayabilmeleri için Arap lügatına, örf ve adetlerine, tarihlerine ve edebiyatlarına vâkıf olmaları gerekir. Fakat Arap olmayan milletlerin, Kur’an’da geçen kıssaları, nâsih-mensûh meselesini ve hadisleri bilmeleri zorunlu değildir. Özetlemek gerekirse; Arapların mutlak olarak Kur’an’ı anlamak için herhangi bir şeye kesinlikle ihtiyaçları yoktur. “*Biz onu akıl erdirip anlayasınız diye Arapça bir Kur’an olarak indirdik*”²⁵⁹ ayetinde de Allah, Kur’an’ı Arap dili üzerine ve anlaşılabilir bir kitap olarak gönderdiğini söylemiştir. Kur’an’da Arapların bilmediği veya anlamadıkları hiçbir şey yoktur. Anlamadıkları bir ıstılah varsa, o da ayetle zaten tefsir edilmiştir.²⁶⁰

Bu bağlamda Tevfik Sıdkî, Kur’an’daki ıstılahi kelimelerin iki kısma ayrılabilceğini belirtmiştir.²⁶¹

- *Birisi*; Arapların Kur’an’ın kendilerine indirilmeden önce bildikleri ıstılahi kelimelerdir. Örneğin; “الحج – الإحرام - البحيرة – السائبة” gibi kelimeler, Kur’an indirilmeden önce de Arapların bildikleri kelimelerdendir.

²⁵⁶ Hicr 15/9.

²⁵⁷ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve’l-Kur’ân vahdeh ârâun ve efkârün”, *el-Menâr*, C. 9, s. 515. Ayrıca bkz. Düzenli, “Hadise Yönelik Rasyonalist Yaklaşımlar”, s. 119.

²⁵⁸ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve’l-Kur’ân vahdeh raddun liraddin”, s. 140.

²⁵⁹ Yusuf 12/2.

²⁶⁰ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve’l-Kur’ân vahdeh raddun liraddin”, s. 151.

²⁶¹ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve’l-Kur’ân vahdeh raddun liraddin”, s. 152; Tevfik Sıdkî, “Bâbu’l-münâzara ve’l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 9, s. 915.

- *Diğeri* de Kur'an'da Arapların İslam kendilerine gelmeden önce bilmedikleri kelimelerdir. Örneğin; “ الصلاة – الزكاة ” gibi kelimeler bunlardandır.

Arapların bildiği ıstılahî kelimelerde, eğer Allah hükümleri açıkça zikretmişse bunları tefsir etmeye gerek yoktur. Kur'an, ihramın ne olduğunu ve nasıl giyileceğini açıklamamış, sadece ihramın farzietini zikretmiştir. Örneğin; “*Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olursa (da tıraş olmak zorunda kalır) fidyeye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir.*”²⁶² Araplar bu ayeti işittiklerinde ihramın birtakım yasaklar getirdiğini (avlanmak gibi) ve ihramdan çıkmanın ihram için getirilmiş kurbanın kesilmesinden sonra gerçekleşeceğini anlamışlardır.²⁶³

Arapların bilmediği ıstılahî kelimelere gelince; bunlar Kur'an'da geçtikleri zaman kastedilen mana anlaşılmaz. Örneğin, “namaz” kelimesi gibi. Namaz kelimesinin lügat manası dua etmektir. Ancak Kur'an'ın birbirine bağlantılı ayetlerine baktığımız zaman namazın kendisine has bir şeklinin olduğu anlaşılmaktadır:²⁶⁴

“(Ey Muhammed!) Cephede sen de onların (mü'minlerin) arasında bulunup da onlara namaz kıldırдыңın vakit, içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında (bir rekât kıldıklarında) arkanıza (düşman karşısına) geçsinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silâhlarını yanlarına alsınlar. İnkâr edenler arzu ederler ki, silâhlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar. Yağmurdan zahmet çekerseniz, ya da hasta olursanız, silâhlarınızı bırakmanızda size bir beis yoktur. Bununla birlikte ihtiyatlı olun (tedbirinizi alın). Şüphesiz Allah, inkârcılara alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.”²⁶⁵ “Muhammed, Allah'ın Resulüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk

²⁶² Bakara 2/196.

²⁶³ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 152.

²⁶⁴ Tefvik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin”, s. 152.

²⁶⁵ Nisa 4/102.

*istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri, yüzlerindedir."*²⁶⁶ *"Hani biz İbrahim'e, Kâbe'nin yerini, "Bana hiçbir şeyi ortak koşma; evimi, tavaf edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizle" diye belirlemiştik. "Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz."*²⁶⁷

Zikri geçen bu ayetler bir bütün olarak okunduğunda, bir kısım ayetlerin bir kısım ayetleri tefsir ettiği görülecektir. Kur'an'da namazdan kastedilen şeyin; ayakta durmak, rükû etmek, secde etmek, tesbih etmek, hamd etmek, tekbir getirmek ve Kur'an'dan ayetler okumak manasına geldiği anlaşılacaktır.²⁶⁸

Muhammed Tefvik Sıdkî, ikinci örneği de zekat konusu üzerinden vermiştir:

"Zekat" kelimesi lugatta fazlalaştırmak ve temizlemek gibi anlamlara gelmektedir. İstilahta ise zengin kimselerin fakirlere zengin oldukları mallardan bir kısmını vermeleridir. Buna işaret eden ayet ise şudur: *"Öyle ise akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Bu, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak isteyenler için daha hayırlıdır. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir. İnsanların malları içinde artsın diye faizle her ne verirseniz, Allah katında artmaz. Ama Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek her ne zekât verirseniz; işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat arttıranlardır."*²⁶⁹

Tâhâ Büşra, Tefvik Sıdkî ile olan münazarasında "Kuran'da geçen bazı müşterek lafızlar vardır. Bunlardan birini diğerine tercih etmek, ancak sünnetle gerçekleşebilir" demektedir.²⁷⁰ Bunun üzerine Tefvik Sıdkî de şu açıklamayı yapmaktadır: "Tâhâ Büşra'nın Kur'an'ın bazı yerlerinin anlaşılmadığını ve bu anlaşılmayan hususların da ancak sünnetle anlaşılabilceğini söylemesi, Kur'an'ın 'mübîn' olmasına ve belagatine eksiklik isnat etmektir. Bu kimsenin Allah'tan istiğfar ve tevbe etmesi gerekir". Zira Kur'an'da hangi mananın kastedildiği anlaşılmayan bir kelimenin gelmesi mümkün değildir. Ancak müşterek kelimeler gelmesinin sebebi, diğerinin içermiş olduğu manayı teyit etmek gibi bir faydayı gerçekleştirmek için olabilir. Örnek, *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti - قروء -) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*²⁷¹ Bu âyette geçen قروء (kurû') kelimesinden ister

²⁶⁶ Fetih 48/29.

²⁶⁷ Hac 26/77.

²⁶⁸ Tefvik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 153-154.

²⁶⁹ Rum 30/38-39.

²⁷⁰ Tâhâ Büşra, "Usûlu'l-İslâm", s. 102; Tâhâ Büşra, "Usûlu'l-İslâm", *el-Menâr*, C.9, s. 707.

²⁷¹ Bakara 2/228.

hayız, ister temizlenmek anlaşılın netice aynıdır. Sıdkî'ye göre sünnet ile bu meseleyi anlamaya çalışmak, istenilen neticeyi vermeyecektir. Çünkü bu mesele mezhep imamları arasında da ihtilaflıdır. Örneğin; Ebû Hanife'ye göre câriyenin boşanması iki talakla, hayız iddeti ise iki hayız görmesi ile gerçekleşir. İmamı Azam'ın dışındaki diğer imamlar ise başka bir hadisle amel etmişlerdir. İmam Şafii ve İmam Malik ayetteki kurû' kelimesinden temizliğin kastedildiğini anlamışlardır. İmamların bile bir yerde ittifak etmemesi, hadislerin ne kadar sıkıntılı olduğunu göstermektedir.²⁷²

Muhammed Tefvik Sıdkî'ye göre İslam dininin bütün meseleleri Kur'an'da mevcuttur. Allah'ın kitabını iyice bir mütalaa etmek, anlamaya gayret ve tefekkür etmek, tefekkürünün neticesinde dinî veya dünyevi kendisi için gerekli olan ahlak ibadet, inanç ve muamelat konularında Allah'ın kitabından hükümleri çıkarabilmek ve öğrendikleri ile amel etmek her Müslüman için gereklidir. Çünkü Allah'ın kitabı, dünya ve ahiret saadetidir.²⁷³ Nasıl ki itikadi konular, şariat konuları ve ahlak konuları Kur'an'a bütün olarak bakıldığında Kur'an'dan istifade edilip anlaşılabilirse, aynı şekilde ibadet konuları da Kur'an'a bir bütün olarak bakıldığında anlaşılabilir.²⁷⁴ Kur'an diğer dinlerdeki kitaplar gibi belli kimselerin haricinde okunması ve ezberlenmesi yasak olan bir kitap değildir. Binaenaleyh Kur'an'ın bütün ayetleri, kendisi ile amel edilmesi gereken "muhkem" ayetlerdir.²⁷⁵

B. Muhammed Tefvik Sıdkî'in İtirafı ve Sonrasındaki Değişim

Tezimizde Muhammed Tefvik Sıdkî'nin hadis ve sünnete dair görüşlerini tespit etmeye çalıştığımız için kendisi ile bazı âlimler arasında geçen tartışmalarda Tefvik Sıdkî'ye verilen cevapları nâdiren dile getirebildik. Şurasını çok açık bir şekilde ifade etmek gerekir ki verilen bütün bu cevaplar arasında en önemlisi, onu söz konusu rasyonalist görüşlerinden döndüren, hocası Reşid Rızâ'nın yapmış olduğu bir *ta'lik*ti. Bu ta'liki, Sıdkî'nin dile getirmiş olduğu bir takım problemlere yönelik olarak Reşid Rızâ tarafından verilmiş cevaplar ve bu bağlamda yapılmış değerlendirmeler olarak da ifade etmek mümkündür.

²⁷² Tefvik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 155.

²⁷³ Tefvik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun", *el-Menâr*, C. 9, s. 524.

²⁷⁴ Tefvik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh raddun liraddin", s. 154.

²⁷⁵ Tefvik Sıdkî, "en-Nâsîh ve'l-mensûh", *el-Menâr*, C. 9, s. 113; Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 155.

Reşid Rızâ'nın bu cevap ve değerlendirmeleri karşısında Tefkî Sıdkî, o ana kadar dillendirip savunduğu “sadece Kur'an yeter” söyleminden dönerek “itiraf” dolu cümleler kurmuştur. Ardından da bu değişimle paralellik arzedercesine ve bunu desteklercesine bazı yeni yorumlar geliştirmiştir.

Biz burada öncelikle Reşid Rızâ'nın cevaplarına yer verecek, hemen peşi sıra Muhammed Tefkî Sıdkî'nin itiraf dolu ifadelerini paylaşacak ve sonra da Sıdkî'nin değişen söyleminin somut göstergesi olarak birkaç örneklendirme yapacağız.

1. Reşid Rızâ'nın Cevapları ve Muhammed Tefkî'in İtirafı

Reşid Rızâ ta'likinde Tefkî Sıdkî ile Salih el-Yâfî ve Taha Büşra arasında geçen münazarayı bitirmek için arabulucu olacağını belirtmiştir.²⁷⁶ Reşid Rızâ münâzarada geçen konular içerisinden kendisinin mühim olarak gördüğü nesh, namaz, hadislerin güvenilirliği ve sünnetin bağlayıcılığı gibi bazı konulara ilişkin tartışmaları açıklığa kavuşturmuştur.²⁷⁷ Şöyle ki:

Tefkî Sıdkî'nin neshin ıstılahî manasını reddetmesi sebebiyle²⁷⁸ Reşid Rızâ nesh konusundaki görüşlerini şöyle açıklar:

Hem sahabe ve tabii'nden gelen rivayetlerde hem de mezhep imamlarının sözlerinde neshin ıstılahî manasının olduğuna delalet edecek deliller vardır. Zamanın, mekanın ve insanların durumlarının değişmesi hasebiyle onların menfaati için bir şeriâtın başka bir şeriâtı nesh etmesi veya şeriât konularında bir hükmün başka bir hükmü nesh etmesi caizdir ve bu aklen de mümkündür. Nesh konusu sahabeden günümüze kadar tartışmalı olarak gelmiştir. Kur'an'da neshin olduğunu kabul etmek veya etmemek hususundaki tartışmalar neshin ıstılahî manası ile alakalıdır. Herhangi bir ayetin hükmünün iptal edildiği veya lafzının terk edildiği ya da lafzen ve manen terk edildiğini gösterecek delil ne Kur'an'da vardır ne de merfû hadislerde.²⁷⁹

Reşid Rızâ neshin ıstılahî manasını kabul eden âlimlerin konu ile alakalı görüşlerini ikna edici delillerle açıklamadıklarını belirtmiştir. Yine Rızâ'ya göre âlimler hadislerde bir takım problemler olduğunu, binaenaleyh neshle alakalı sahabeden nakledilen rivayetlerin Buhârî'de dahi geçse bunlarla bir çözüme ulaşamayacağını

²⁷⁶ İbrahim Hatiboğlu, *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları*, Hadisevi yayımları, İstanbul 2004, s. 244.

²⁷⁷ Reşid Rızâ, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, Matba'atu mektebeti'l-menâr, Mısır 1327, C. 12, s. 693-699.

²⁷⁸ Tefkî Sıdkî, *Dinullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 172-173.

²⁷⁹ Reşid Rızâ, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 12, s. 693-694.

söylemişlerdir. Âlimler Buhâri ve Müslim'in sahîhayni için Kur'an'dan sonra en sahih kitap olduğunu söylemişlerse de, birçok hadisin metninde problem olduğunu da belirtmişlerdir.²⁸⁰

Tevfik Sıdkî'nin Hz. Peygamber'in sünnetinin belirli bir zamana ve topluluğa has olduğuna dair iddiasına gelince:²⁸¹

Tevfik Sıdkî'nin iddiasını ispat edecek delil getirmesi şarttır. Zira hiçbir Müslümanın böyle bir şeyi kabul etmesi mümkün değildir. Müslümanın kabul etmesi gereken şey şudur: Hz. Peygamber'den dinî konuda nakledilen amelî, kavlî ve takrirî sünnetler bir kimsenin yanında sabit olursa, o kişiye düşen bunlarla amel etmesinin gerekli olduğudur.²⁸²

Tevfik Sıdkî'nin “eğer hadislerle amel etmek gerekli olsaydı, o zaman tüm Müslümanlar her türlü meşguliyeti terk edip mevzu, sahih, zayıf, hasen, mevkuf, merfu, nasih, mensuh konularını öğrenmek için ömürlerini büyük ciltlerden oluşan hadis kitaplarını mütalaa etmekle geçirecek; ve böylece Müslümanlar güç yetirilmesi mümkün olmayan işlerle mükellef tutulmuş olacaktı” şeklindeki ifadelerine gelince:

Müslümanların ekseriyetinin tâbî olduğu dört mezhebin imamlarının hiç biri bildikleri veya haberdar oldukları sünnetlerin hükümlerini teyit etmek “talebü'l-hadîs” metodunu kullanmamıştır.²⁸³ Bilakis selef ve mezhep imamlarının uyguladığı metot, bir kimsenin yanında peygamberden rivayet edilen hadis sabit olursa o kişinin bu hadisle amel etmesinin gerekli olduğu şeklindedir. Bir hadis sahih ve sabit olduktan sonra Kur'an'la veya başka bir hadisle veya aklî delille arasında çelişki olursa, çözüm için hadis ilminin cerh-tadil-te'vil-cem yöntemlerine başvurulur.²⁸⁴

Reşid Rızâ Tevfik Sıdkî'nin namaz meselesi hakkındaki tartışmalarına ise şöyle cevap vermiştir:

Namazın vakitleri, keyfiyeti ve rekatları dinin zarurî konularından olup ilk Müslümanlardan günümüze kadar icma ile gelmiştir. Namazın keyfiyet ve vakitleri sahabe, tabiîn ve selefîn Hz. Peygamber'den öğrendiği ve uyguladığı şekilde kıyamete kadar gelecek tüm Müslümanlar için geçerlidir. Dinin zarurî konularından olan namazın keyfiyet ve rekatları hususunda şüpheye düşmek mümkün değildir. Varsayım üzere ilk

²⁸⁰ Reşid Rızâ, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 12, s. 694.

²⁸¹ Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 191.

²⁸² Reşid Rızâ, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 12, s. 694.

²⁸³ Reşid Rızâ, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 12, s. 695.

²⁸⁴ Reşid Rızâ, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 12, s. 694.

üç asırdan sonra namazın keyfiyet ve vakitleri hususunda şüpheyi düşmenin mümkün olduğu kabul edildiğinde, o zaman insanoğlunun geçmişten gelen bütün bilgilere safсата olarak bakması ve hatta hissî deliller dâhil hepsine şüpheyi bakması gerekir.²⁸⁵

Tevfik Sıdkî savaş esnasında namazın farziyetinin cemaat için bir rekat, imam için de iki rekat olduğunu söylemiştir. Savaş hâli dışındaki namazların farziyetinin Müslümanlar için iki rekat olduğuna dair delil olarak da şu ayeti getirmiştir:²⁸⁶

*“O vakit sen içlerinde olup da onlara namaz kıldırduğunda içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun, silahlarını da yanlarına alsınlar, bunlar secdeye vardıklarında diğer kısım arkanızda beklesinler, sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelip seninle beraber namaz kılsınlar ve ihtiyatlı bulunarak silahlarını yanlarına alsınlar. Kâfirler arzu ederler ki silâhlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil bulsanız da size birdenbire bir baskın yapsalar, eğer yağın yağmurdan bir eziyet varsa veya hasta iseniz silâhları bırakmanızda beis yoktur”.*²⁸⁷

Reşid Rızâ'ya göre savaş halinde kılınan namazların, mekanın zaruretinden dolayı kendisine has bir hükmü vardır. Mukim ve emniyet hâlinde kılınan namazların rekat sayılarını belirlemek için kendisine has bir hükmü olan savaş ve seferilik durumundaki namazlara kıyas yapılarak hüküm çıkarılamaz. Zira şeriatıta kurallar, insanların çoğunluğunun durumuna göre vaz' edilmiştir. Nadir ve zarurî meseleler dinin asıllarından olan genel kaide ve hükümlere kıyas edilemez. Binaenaleyh savaş hâlinde kılınan namazın hükmünü, mukim ve emniyet hâlinde kılınan namaza kıyas etmek mümkün değildir.²⁸⁸

Reid Rıza konuyu daha açık ve anlaşılır hale getirmek için şu ayeti delil olarak ileri sürmüştür:

*“Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın. Güvenliğe kavuşunca da, Allah'ı, daha önce bilmediğiniz ve onun size öğrettiği şekilde anın (namazı normal vakitlerdeki gibi kılın).”*²⁸⁹ Bu ayete göre korku hâlinde kılınan namazda rükû ve secde yoktur. O zaman Tevfik Sıdkî'nin de savaş hâlinde namazın keyfiyetinin rükû ve secde ile olup olmadığına dair delil getirmesi gerekir. Çünkü Kur'an savaş hâlinde kılınacak namazın tafsilatına girmemiştir. Diğer ayetlerde

²⁸⁵ Reşid Rızâ, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 9, s. 927.

²⁸⁶ Reşid Rızâ, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 9, s. 927.

²⁸⁷ Nisa 4/102.

²⁸⁸ Reşid Rızâ, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 9, s. 927.

²⁸⁹ Bakara 2/239.

geçen rükû ve secdeler mendup veya muhayyerlik ifade ettiğinden dolayı savaş hâlindeki namazların keyfiyetine örnek olarak gösterilemez.²⁹⁰

Reşid Rıza, Tevfik Sıdkî'nin hadislerin güvenilirliği olmadığı için namaz hususunda hadislerle istidlal yapılmasını kabul etmemesi hususuna da şöyle cevap vermiştir:

Tevfik Sıdkî amelî sünnetle delil getirileceğini kabul ettiğinden dolayı Müslümanlara namazın keyfiyeti ve rekatları hususunda uyması gerekir. Çünkü Müslümanlar namaz hususunda sahabe ve Hz. Peygamber'e tâbi olmuştur.²⁹¹ Yani, yapılan uygulama amelî sünnetle sâbit olmuştur.

Dr. Muhammed Tevfik Sıdkî “Hz. Peygamber'in yaptığı ve emrettiği yönünde mütevâtir olarak nakledilen sünnetler Kur'an'da geçmese bile her zaman ve koşulda tüm İslam ümmeti için gerekli midir? Başka bir ifade ile; tüm insanlara gönderilen İslam dini sadece Kur'an mıdır, yoksa Hz. Peygamber'in getirdiği şeylerin tamamı mıdır? Bana göre Hz. Peygamber'in sünneti kendi döneminde yaşayan kimseler ve Araplar için geçerlidir.”²⁹² diyerek görüşlerini destekleyen on tane delil getirmiştir. Tevfik Sıdkî'nin getirdiği delillerden selbî emir (mümkün olmayacak) içeren sekizincisi hariç tüm deliller hadis rivayetiyle alakalıdır. Dokuzuncusu ise kabul edilemez bir iddiadır. Onuncusu ise delil değil belki delil olarak ifade edilebilir.²⁹³

Daha sonra Reşid Rıza bu noktadaki açıklamalarına şu şekilde devam etmektedir:

Akıllı ve insafli olana açıktır ki Allah Teâlâ'nın peygamber olarak gönderdiği kişiye gönderildiği kişiler tarafından iman edilmesi ve emrine itaat edilmesi gereklidir. Eğer peygamberin gönderildiği kişiler belli bir toplum ise, o toplumun peygambere itaat etmesi gerekir. Şayet peygamber tüm insanlara gönderilmişse, o zaman da tüm insanlar peygamberin emrine uymalı ve itaat etmelidir. Kesin ve tartışmasız bir şekilde biliyoruz ki Hz. Peygamber kıyamete kadar gelecek insanların tamamına gönderilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber tarafından gelen tüm dinî emirler her zaman ve mekanda kıyamete kadar gelecek tüm insanları kapsamaktadır.²⁹⁴

²⁹⁰ Reşid Rızâ, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 9, s. 927.

²⁹¹ Reşid Rızâ, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 9, s. 928.

²⁹² Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 517.

²⁹³ Reşid Rızâ, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 9, s. 925.

²⁹⁴ Reşid Rızâ, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, C. 9, s. 926.

Hz. Peygamber'in dinî hususta yapmış olduğu bir ameli, sahabenin ekseriyetinin peygamberden görmesi ve uygulamasından dolayı bu amel tüm Müslümanlar için de geçerlidir. Tefvik Sıdkî'nin bu amelin peygambere ve sahabeye has olması gerektiğini, diğer insanları bağlamayacağını söyleyeceğini zannetmiyorum. Çünkü böyle bir zihniyet içerisinde olmak, Hz. Peygamber'in tebliğ ve beyan görevinin belli bir topluluğa has olduğu anlamına gelmektedir ki hiçbir Müslüman böyle bir düşünce içerisinde olamaz. Tefvik Sıdkî'nin bizim gibi düşündüğünü kabul edersek şöyle bir neticeye ulaşırız: Müslümanlar tarafından birinci asırda üzerine icma' edilen her şey İslam'ın aslî kaynaklarıdır.²⁹⁵

Reşid Rızâ'ya göre Hz. Peygamber'den nakledilen bir sünnet bir kimseye ulaşırsa ve bu kimsenin yanında sabit olursa, bunu kabul etmesi ve bununla amel etmesi gerekir. Yine, Hz. Peygamber'den nakledilen bir sünnet bir müctehidin yanında sabit olursa, müctehide güvenen ve müctehidin bu hadisle amel ettiğini bilen kimse bu hadisi kabul etmelidir. Neticede tüm Müslümanların subûtiyeti kesin olan hadislerle amel etmeleri gereklidir. Tefvik Sıdkî bu neticeyi kabul ederse, İslam'ın temel kaynakları hakkındaki anormal görüşlerinden kurtulacaktır. Başka bir ifade ile; Tefvik Sıdkî Müslümanların Hz. Peygamber'den naklettiği sahih ve sabit olan amelî rivayetleri dinin zarurî meseleleri olarak kabul ederse, müşkilatları da ortadan kalkmış olacaktır.²⁹⁶ Hulasa İslam dininin birinci derece kaynağı Kur'an; ikinci derecede müttefekun aleyh amelî sünnetler; üçüncü derecede ise rivayet bakımından sahih, fakat muhtelifun fih olan âhâd hadislerdir.²⁹⁷

Tefvik Sıdkî'nin "Hz. Peygamber hangi topluluğu neye davet ettiyse, o topluluğun O'na ittiba' etmesi gereklidir. Hz. Peygamber Arapları Kur'an ve sünnete davet etmiştir. Diğer toplumları da sadece Kur'an'a davet etmiştir" sözüne gelince:

Reşid Rızâ'ya göre Hz. Peygamber'in insanları İslam'a daveti hususunda Tefvik Sıdkî'nin böyle bir ayrımı yapacak delili yoktur. Çünkü sünnet Kur'ân'ın rehberliğinde Hz. Peygamber'in örnek davranışlarıdır. Hz. Peygamber insanların en iyi bileni ve en güzel örnek olanıdır. Müslümanların sünnete tâbi olmaları, Kur'an'a tabi olmaları anlamına gelmektedir. Allah Teâlâ "(Ey Muhammed!) De ki: "Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümlerine kendisine ait olan Allah'ın hepinize gönderdiği

²⁹⁵ Reşid Rızâ, "Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele", *el-Menâr*, C. 9, s. 926.

²⁹⁶ Reşid Rızâ, "Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele", *el-Menâr*, C. 9, s. 927.

²⁹⁷ Reşid Rızâ, "Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele", *el-Menâr*, C. 12, s. 695.

peygamberiyim. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, diriltir ve öldürür. O hâlde Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Resûlüne, o ümmi peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."²⁹⁸ ayetiyle sadece Araplara olmaksızın bütün insanlara mutlak bir emirle Hz. Peygamber'e itaati farz kılmıştır.²⁹⁹

Reşid Rıza, Tefvik Sıdkî'nin "dinin bir kısmının Kur'an, diğer kısmının da sünnet olmasının hikmeti nedir?" suâline de şöyle cevap vermektedir:

Şüphe yok ki İslam dini talim ve terbiyedir. "Nitekim kendi aranızdan, size ayetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik."³⁰⁰ ayeti de Hz. Peygamber'i "Müslümanları talim ve terbiye eden" olarak vasıflandırmıştır. Tezkiye (terbiye), Kur'an'ın rehberliğinde ve Hz. Peygamber'in sünneti ile gerçekleşir. "Andolsun Allah'ın Resûlünde sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman ve Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır."³⁰¹ ayetinde ifade edilen "üsve" kelimesinden kastedilen de Hz. Peygamber'in örnek davranışlarıdır.³⁰²

Tefvik Sıdkî âhâd hadislerin yakîn ve zan ifade etmesi bağlamında tarihçilerin ittifak ettiği tarihi olaylarla alakalı rivayetlerin çoğunun güvenilir olduğunu söylemiştir. Buradan hareketle Reşid Rıza'ya göre de nasıl ki tarihçilerin ittifak ettiği tarihi olaylarla alakalı rivayetlerin güvenilir olmadığı söylenemezse, aynı şekilde muhaddislerin sahihliği üzerine ittifak ettikleri hadislerin de güvenilir olmadığı söylenemez. Zira muhaddisler araştırma ve hadisi zabt etme hususunda tarihçilerden daha gayretli ve güvenilir kimselerdir.³⁰³

Dr. Tefvik Sıdkî'nin "şayet sünnet dinin ikinci kaynağı olsaydı Hz. Peygamber ve ashabı sünneti muhafaza ederdi ve kendisinde herhangi bir ihtilaf olmaksızın bize ulaşırdı. Sünnetin içerisinde ihtilaf ve çelişki olduğuna göre sünnet zan ifade edecektir. Hâlbuki zannın Allah katında bir kıymeti yoktur. Ayrıca Hz. Peygamber ve sahabenin devamlı yaptığı amelî sünnetin haricindeki sünnetin selef âlimlerine göre ve bizim örfümüzde bir kıymeti yoktur" sözüne gelince:

²⁹⁸ Araf 7/158.

²⁹⁹ Reşid Rızâ, "Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele", *el-Menâr*, C. 9, s. 928.

³⁰⁰ Bakara 2/151.

³⁰¹ Ahzap 33/21.

³⁰² Reşid Rızâ, "Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele", *el-Menâr*, C. 9, s. 929.

³⁰³ Reşid Rızâ, "Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele", *el-Menâr*, C. 12, s. 696.

Sünnetin zannîlik ifade ettiği hususunda hiçbir mezhep imamı ihtilafa ve tartışmaya girmemiştir. Örneğin; namazda fatiha ve ardından zammı sure okunması hususunda mezhep imamlarının farz, vacip, mendup diye verdikleri hükümler sebebiyle oluşan ihtilaflar ıstilahîdir. Keza fukahanın namazın rükû ve secdelerindeki tesbihatına vacip veya mendup diye farklı hüküm vermeleri de ıstilahîdir. Sünnetin ihtilaflı olması, mezhep imamlarının bu tür meselelerde farklı görüşlere sahip olmalarına isnat edilerek temellendirilemez. Zira mezhep imamları Hz. Peygamber'in sünnetine ittiba etme hususunda ittifak etmiştir. Sahih ve sabit olan sünnetin içerisinde çelişki varmış gibi gözükse de, bu durum Kur'an kıraatlerindeki ihtilafa benzetilir. Hz. Peygamber'den tevatür üzere gelen her sünnet ve Kur'an kıraati şüphesiz Kur'an'dır ve sünnettir. Menşei Kur'an'da olmayan hiçbir şey sünnette yoktur. Yani, sünnetin vaz' ettiği hükümlerin menşei Kur'an'dır. Çünkü sünnetin sahibi olan Hz. Peygamber'in ahlakı Kur'an'dır. Sadece Kur'an'a yönelerek sünnetten müstağni kalamayız. Çünkü sünnetten müstağni kalmak, Hz. Peygamber'in önderliği ve rehberliğine ihtiyaç duymamak mânâsına gelecektir. Bu durumda Kur'ân'ın nassı ihmal edilmiş ve rehberliğinden de uzaklaşmış olunacaktır.³⁰⁴

Tevfik Sıdkî âlimlerle yaptığı münazaralarda Kur'an'ın tek kaynak olduğu düşünce ve görüşlerinden vazgeçmiyordu. Fakat Reşîd Rızâ'nın "İslam, Kur'an ve sünnettir" şeklindeki değerlendirmesi vesilesiyle Tevfik Sıdkî içine düşmüş olduğu hatadan kurtulmuş ve hatasını kabul ettiğini gösteren muhtasar bir makale yayımlayarak özetle şunları ifade etmiştir:³⁰⁵

"İslam dini Kur'an'dan ibarettir" diye bir düşüncenin ve söylemin hatalı olduğunu herkesin önünde kabul ediyorum. Amelî sünnet hakkında yazdığım ve söylediğim şeylerden dolayı Allah'tan af ve mağfiret diliyorum. Allah'tan beni bir daha böyle bir hataya düşmekten muhafaza etmesini istiyorum. Bu konuları uzun bir zaman tefekkür ve tedebbür ettikten sonra şu kanaata vardım: Hz Peygamber'in dünyevi işlerle alakalı söylemiş olduğu sözleri ve üzerine icma' edilmemiş kavli sünnetleri haricinde selefın amel ettiği bütün hadisler İslam'ın temel esaslarındandır. İslam dini, selefın ve

³⁰⁴ Reşîd Rızâ, "Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele", *el-Menâr*, C. 9, s. 929.

³⁰⁵ Tevfik Sıdkî, "Usûlu'l-İslâm Kelimetu İnsâf ve İ'tirâf", *el-Menâr*, Matba'atu mektebeti'l-menâr, Mısır 1325, C. 10, s. 140. Ayrıca bkz. M. Suat Mertoğlu, "Doğrudan Doğruya Kur'an'dan Alıp İlhamı Kur'an'a Dönüş'ten Kur'an İslam'ına", *Divan Dergisi*, İstanbul 2010, C. 15, S. 28, s. 77. (dipnot: 13).

Müslümanların amel ve itikadî yönden icma' ettikleri Kur'an ve sünnettir. İslam dininin temel kaynakları Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetidir.

2. İtiraf Sonrasında Değişen Söylemin Somut Örnekleri

Muhammed Tefvik Sıdkî'nin Reşid Rıza'nın söz konusu cevap ve değerlendirmelerinden sonra yapmış olduğu dönüş, şu ya da bu şekilde söylem ve yorumlarına da yansımıştır. Bu başlık altında, sözü edilen dönüşten kaynaklanan söylem değişikliğinin somut göstergesi olarak bazı örneklendirmeler yapacağız.

2. 1. Zina Edenlerin Recmedilmesi

Kur'ân-ı Kerim'de zinanın had cezası celdedir. Mutezile alimlerinin bir kısmı ve Hariciler recmi kabul etmezler. Mutezile ve harici âlimler *"Sizden kimin, hür mü'min kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mü'min genç kızlarınızdan (câriyelerinizden) alsın. Allah, sizin imanınızı daha iyi bilir. Hepiniz birbirinizdensiniz. Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları hâlinde, sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır. Bu (câriye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*³⁰⁶ âyetini kendilerine delil getirerek şöyle bir açıklama yapmışlardır:

Bir câriye evlendikten sonra zina ederse, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır; yani elli sopa vurulur. Şayet evlenmiş ve boşanmış kadınların cezası recm olsaydı, o zaman câriyenin de cezası recmin yarısı olacaktı. Recmin de yarısı olmayacağına göre demek ki böyle bir şey yoktur. Şayet İslam'da recm olsaydı, Allah Teâlâ bu cezayı Kur'an'da zikrederdi. Bunlar, Mutezile ve Haricilerin ileri sürdüğü delillerdendir.³⁰⁷

Tefvik Sıdkî Mutezile ve Haricilerin delillerini sunduktan sonra kendi görüşünü de şöyle belirtir:³⁰⁸

Zina eden câriyede günah işlemeye meyletme yaygınlaşmışsa ve kalbinin katılaşması sebebiyle verilen cezalar da onu vazgeçirmiyorsa, câriyenin yeryüzüne

³⁰⁶ Nisa 4/25.

³⁰⁷ Tefvik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun", *el-Menâr*, C. 9, s. 524; Tefvik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun", s. 84.

³⁰⁸ Tefvik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun", *el-Menâr*, C. 9, s. 524; Tefvik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun", s. 84.

vereceği fesat ve zararlar sebebiyle devlet başkanının böyle bir hali göz önünde bulundurarak recm cezasını uygulaması mümkündür. Aynı şekilde, evlenmiş ve boşanmış kadınların yeryüzünde fesat çıkarmalarından dolayı “Allah'a ve dinine isyan etmiş” hükmünü taşıdıkları için bu hüküm aynı şekilde onlar için de geçerlidir. Hatta evlenmemiş bir kimse zina fiilini durmadan tekrarlıyor ve verilen cezalar da yeterli olmuyorsa, devlet başkanı isterse had cezasını uygulayabilir. Devlet başkanının istişaresi neticesinde çıkacak duruma göre hükümleri uygulamasına izin verilmiştir. Şayet insanlar arasında zina yaygın değilse, zina eden kimselere celde cezası vermek yeterli olacaktır. Fakat zina olayı insanlar arasında yaygınlaşmışsa ve celde cezası da bunlardan vazgeçirmiyorsa, zina eden kimselerin öldürülmeleri gerekir. Bu ve benzeri birçok ceza konusu Kur'an'da tafsilatlı olarak zikredilmemiştir. Örneğin; Kur'an hırsızın elinin kesilmesini mutlak bırakmıştır. Bunda anlaşılan ise hırsızın ilk hırsızlık yaptığında elinin kesilmemesi, önce tövbe etmesi ve halini düzeltmesi beklenir. Eğer bunları yapmaz ve tekrarlırsa, işte o zaman eli kesilir.³⁰⁹

Evli bir kimsenin zinadan dolayı recm edilmesinin sebebi, yeryüzünde fitne çıkmasının ve nesillerin karışmasının engellenmesidir. Keza miras hususunda, insanların haklarının zâyi edilmesi ve benzeri sebeplerden dolayı insanlar arasında buğziyet, kavga, öldürme gibi meydana gelecek hallerin oluşmasını engellemektir. Böylece İslâm ümmetinin dağılması ve zayıflaması engellenmiş olacaktır.³¹⁰

Zina bütün semavî dinlerde haram kılınmış ve çok kötü bir fiil olarak kabul edilmiştir. Zinadan dolayı gerçekleşecek olan recm cezası ise tadrîcdir. İlk defa zina edene recm uygulanmaz. Hz. Peygamber zina ayetini uygularken evli olanları bundan ayırmıştır. Zina eden evli kimselere recm cezasının uygulanması tevâtüre ulaşan hadislerle sabittir.³¹¹

Tevfik Sıdkî recmin Kur'an'da açık olarak zikredilmemesinin sebebini ise İslam dininde evli bir kimsenin nikah yoluyla zinadan korunmasının çok kolay olacağı noktasına bağlamıştır. Çünkü müminler arasında evli kimselerin zina etmesi yaygın ve bilinen bir şey değildir. Böyle bir şeyin vâki olması, garip ve çok nadir bir durumdur. Zina, mutlak kullanıldığında evli kimsenin dışındakileri kapsamaktadır. Neticede

³⁰⁹ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 524.

³¹⁰ Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 214.

³¹¹ Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fi kütüb-i enbiyâihi*, s. 214; Tevfik Sıdkî, “ed-Dînu küllühu mine'l-Kur'ân”, *el-Menâr*, C. 15, s. 117.

Kur'an'da zikredilmemesinin sebebi, müminler arasında bu tür fahiş olayların yaygın olmamasıdır.³¹²

Bu konuya dair pek çok rivâyet vardır. Örneğin:

*"İhtiyar erkek ve ihtiyar kadın zina ederlerse onları recmedin. Recm, Allah'ın kitabında farzlardan bir farzdır. İnsanlar 'Ömer Allah'ın kitabına ekleme yaptı' demeselerdi onu da farz kılardım."*³¹³; *"Allah Teâlâ Muhammed (s.a.v)'i hak (din ile) gönderdi ve O'na Kitab'ı indirdi. Bu indirilenler arasında recm âyeti de vardı. Biz bu âyeti okuduk ve ezberledik. Ayrıca Resûlullah (a.s) zinâ yapana recm cezasını tatbik etti; ondan sonra da biz tatbik ettik. Ben şu endişeyi taşıyorum: Aradan uzun zaman geçince bazıları çıkıp: 'Biz Kitabullah'da recm cezasını görmüyoruz' deyip inkâra sapabilecek ve Allah'ın kitabında indirdiği bir farzı terkederek dalâlete düşebilecektir. Bilesiniz ki recm, kadın ve erkekten evli olanların zinâları delil, hamilelik veya itiraf yoluyla sübut bulunduğu takdirde onlara tatbik edilmesi gereken Kitabullah'da mevcut olan bir haktır. Allah'a yemin ederim ki eğer insanlar 'Ömer Allah Teâlâ'nın kitabına ilâvede bulundu' demeyecek olsalar, recm âyetini Kitabullah'a yazardım."*³¹⁴; *"Celde Allah'ın kitabında var; ben uyguladım. Recm peygamber'in sünnetinde var onu da uyguladım."*³¹⁵

Tevfik Sıdkî zina ile alakalı zikredilen bu ve benzeri rivâyetleri şöyle yorumlamaktadır:

Yukarıda geçen rivâyetlerden anlaşıldığına göre Hz. Ömer mübalağa ederek, recm hükmünün Kur'an'dan istinbat edilen bir farz olduğunu söylemek istemiştir. Zira insanlar arasında Kur'an'da recmin olduğu bilinseydi, Hz. Ömer bunu farz kılardı. Ancak insanların "ekleme yaptı" demesinden çekindiği için bunu yapmadı. Burada şu anlaşılıyor ki "Kur'an'da recm zikredilmediği için böyle bir hüküm yoktur" denilemez. Hz. Peygamber anlaşılması zor ve gizli olan bazı hükümleri Kur'an'dan istinbat etmiştir. Bu hükümler Müslümanlar tarafından da biliniyordu; ancak bu hükümlerin bir elin parmakları kadar az olduğu da bir gerçektir.³¹⁶

³¹² Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 215.

³¹³ Malik b. Enes Ebû Abdullah el-Esbahî, *Muvatta' el-İmam Malik*, thk. Takiyuddîn en-Nedvî, I-III, Dâru'l-Kalem, Şam 1991, Bâbu'r-recm 691.

³¹⁴ Buhârî, *Sahih*, Muhâribîn 15.

³¹⁵ Buhârî, *Sahih*, Muhâribîn 6.

³¹⁶ Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 211, 215.

Bu rivâyetler, recmin Müslümanlar arasında Kur'an'da açıkça bildirilen bir hüküm olmayıp Kur'an'dan istinbat edildiğine işaret etmektedir. Ne yazık ki hadisçiler recm ile alakalı bu tür rivâyetleri işittiklerinde veya okuduklarında, recmin Kur'an'da zikredilen bir farz olduğunu söyleyerek hata yapmışlardır. Hâlbuki Kur'an'ın lafızları ve yüce terkibi ile bu hadisler arasında ne kadar çok fark olduğu apaçıktır.³¹⁷

Muhammed Tefvik Sıdkî'ye göre bu husustaki tartışmalar üç sebepten kaynaklanmaktadır:³¹⁸

- Rivâyetlerden ne kastedildiği anlaşılmamıştır.
- Münafıklar yalan, iftira ve Müslümanları dinlerinde şüpheye düşürmek için bu tür rivâyetlere başvurmuşlardır.
- Sapık fırkalar, bunu, kendi mezheplerini ve davalarını desteklemek için yapmışlardır.

Hıristiyanlar da zina eden evli kimseler hakkında recm cezasının Kur'an'da geçmediği gerekçesiyle hadisçiler gibi Allah'a, resulüne ve sahabeye iftira atıyorlar. Çünkü Kur'an, Müslümanların icma yoluyla naklettikleri Hz. Peygamberden lafzen ve manen tevâtür olarak yazılmış evrensel bir kitaptır. Ümmetin çoğunun ezberlemesi ile muhafaza edilmiştir. Müslümanlar arasında şüphe yoktur ki mütevâtir olmayan hiçbir şey Kur'an olamaz.³¹⁹

2. 2. Mürtedin Öldürülmesi

Kur'an'da dinden dönenlere ne yapılacağı konusu hakkında hiçbir hüküm yoktur. Bir kimsenin sırf dinden döndüğü için öldürülmesi câiz değildir. Bilakis insan istediği şeye inanma hususunda hürdür. Muhammed Tefvik Sıdkî bu bağlamda şu âyeti delil olarak ileri sürmektedir:³²⁰

"De ki: 'Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin'. Biz zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. Susuzluktan feryat edip yardım dilediklerinde, maden eriyiği gibi yüzleri

³¹⁷ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 215.

³¹⁸ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 216; Tefvik Sıdkî, "ed-Dînu küllühu mine'l-Kur'ân", *el-Menâr*, C. 15, s. 118.

³¹⁹ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 216.

³²⁰ Tefvik Sıdkî, "el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun", s. 80.

yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir! Cehennem ne korkunç bir yaslanacak yerdir."³²¹

İslam dininin ilk başlarında dinden dönen kimsenin öldürülmesinin sebebi, Müslümanların zayıf ve sayılarının düşmanlarına nispeten daha az olmasıdır. İslâm düşmanlarının mürted olan kimseye yardım etmesi ve onları desteklemesi sebebiyle Müslümanların sırlarını ifşa etmesinden çekinildiği için “zayıf müslümanların kalplerine şüphe gelir ve mürted olurlar” düşüncesiyle mürtedin öldürülmesi islâmî dönemin ilk başlarında vardı. İslam'ın ilk dönemlerindeki sebepler bu zamanda da meydana gelmiş olsa, dinden dönen kimseyi öldürmek câiz olurdu. Çünkü bu kimse Allah ve Resulüne savaş açmakta ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışmaktadır. Muhammed Tevfik ilgili konu bağlamında “*Allah ve resulüne harp edenlerin cezası, yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanların cezası ancak öldürülmelidir.*”³²² ayetini de zikretmektedir.³²³

Sırf inancını terk etmesinden dolayı mürtedin öldürülmesi meselesine gelince:

*“Dinde zorlama yoktur. Çünkü hak ve batıl birbirinden tamamen ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*³²⁴ “*Benden size bir hadis rivâyet edilirse, bunu Allah'ın kitabına arz edin eğer Allah'ın kitabına uygunsaydı, kabul edin eğer Allah'ın kitabına muhalif bir söz ise bunu terk edin.*”³²⁵

Muhammed Tevfik Sıdkî'ye göre bu ayet ve hadis gösteriyor ki sırf inancını terk etmesinden dolayı mürtedin öldürülmesi ile alakalı rivâyetler, Allah'ın kitabına zıt olması hasebiyle uydurmadır. Fakat mürted kimsenin öldürülmesi, Kuran'da geçmemekle beraber belli bir zamanda yapılmıştır. Bu uygulamanın bütün zamanlara şâmil olması ise söz konusu değildir.³²⁶

³²¹ Kehf 18/29.

³²² Maide 5/33.

³²³ Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, C. 9, s. 520; Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve'l-Kur'ân vahdeh ârâun ve efkârun”, s. 80.

³²⁴ Bakara 2/256.

³²⁵ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayr el-lahmî eş-Şâmî Ebu'l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî, I-XXV, Mektebetu ibni Teymiyye, Mısır 1994, XII, 316.

³²⁶ Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 211.

2. 3. Evcil Eşeklerin Etlerinin Yenilmemesi

Muhammed Tefvik Sıdkî, evcil eşek eti yenilmesinin yasaklanmasını evcil eşeğe ihtiyaç duyulduğu için veya onda bir hastalığın bulunup da bu hastalığın Müslümanlara geçmesi ihtimalinden dolayı olabileceğini belirtmektedir. Belki bu durum, yaratılış amacı “yenilmek” için olmadığından dolayı da mekruh olmuş olabilir. Neticede evcil eşeğin etinin yenilmesinin haramlığı, domuz etinin haram olması gibi olamaz; ya tahrimen mekruh ya da tenzihen mekruh olur. Bundan dolayıdır ki Kur'an'da yenilmesi haram olanların içinde zikredilmemiştir.³²⁷

Muhammed Tefvik sözü edilen bu konu kapsamında “*Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz. Hem binesiniz diye hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı. Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır.*”³²⁸ ayetine de yer vermiştir.³²⁹

2. 4. Erkeklerin İpekli Giyimlerinin Yasaklanması

Muhammed Tefvik Sıdkî'ye göre ipek kullanılmasının erkekler için haram olmasının sebebi, bu giysi türünün beyefendiliğe ve mürüete zıt olmasındandır. İpekli giyinme, insanı kendini beğenmeye, böbürlenmeye ve kadın gibi davranmaya sevk edebilir; ayrıca israfa da yol açabilecektir. Kendini beğenme ve gururlanma gibi davranışlar Kur'an'da “*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.*”³³⁰ gibi ayetlerle kınanmıştır. Ziyet aslında mubahtır; ancak israfa, mal biriktirmeye ve kendini beğenmeye götürürse, işte o zaman haram olur.³³¹

2. 5. Bir Kadının Teyze ve Halasıyla Aynı Nikah Altında Olması

Muhammed Tefvik Sıdkî'ye göre bir kadının teyze ve halasıyla aynı nikah altında olması haramdır. Çünkü Kur'an'da dayı ve amcaya nasıl “baba” deniliyorsa, aynı şekilde teyze ve hala da “anne” hükmündedir.³³²

³²⁷ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 217.

³²⁸ en-Nahl 16/ 5, 8.

³²⁹ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 217.

³³⁰ İsrâ 17/ 37.

³³¹ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 217.

³³² Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 213-214; Tefvik Sıdkî, “ed-Dînu küllühu mine'l-Kur'ân”, *el-Menâr*, C. 15, s. 115.

*“Ana babasını tahtın üzerine çıkardı. Hepsi ona (Yûsuf’a), saygı ile eğildiler. Yûsuf dedi ki: “Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra; Rabbim beni zindandan çıkararak ve sizi çölden getirerek bana çok iyilikte bulundu. Şüphesiz Rabbim, dilediği şeyde nice incelikler sergileyendir. Şüphesiz O, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*³³³

Bu ayette Hz. Yusuf ‘un (a.s) teyzesi annesi olarak tanıtılmıştır. Zira annesi bu olaydan önce vefat etmiştir. Dolayısıyla burada ifade edilen anne ile Hz. Yusuf’un teyzesi kastedilmiştir.

*“Yoksa siz Yakub’un, ölüm döşeğinde iken çocuklarına, “Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?” dediği, onların da, “Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak’ın ilâhı olan tek bir ilâha ibadet edeceğiz; bizler O’na boyun eğmiş müslümanlarız.” dedikleri zaman orada hazır mı bulunuyordunuz?”*³³⁴ ayetinde ise Hz. Yakub’un (a.s) çocukları Hz.İsmail’e (a.s) Hz. Yakub’un amcası olmasına rağmen babası olarak hitap etmişlerdir.

2. 6. Ümmü Veleidin Satılmasının Yasak Olması

Câriye, efendisinden çocuk doğurmuşsa satılması yasaklanmıştır. Ümmü veledin satılması, akarabalık bağının koparılmasına sebep olacağı için peygamber tarafından yasaklanmıştır. Allah Teâlâ da akarabalık bağını koparılmasını zemmetmiştir:³³⁵

*“Demek, yüz çevirdiğinizde yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi?”*³³⁶

*“Onlar, Allah’a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah’ın korunmasını emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşerî ve ahlâkî bütün ilişkileri) koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir”.*³³⁷

Nasıl ki ümmü veledin satılması akrabalık bağının kopmasına sebep ise aynı şekilde, evli olan kimselerin de geçerli mazeretleri olmaksızın boşanmaları da akrabalık bağını koparma hükmüne girer. Çünkü Allah Teâlâ evlilik bağını kat’î bir sözleşme

³³³ Yusuf 12/100.

³³⁴ Bakara 2/133.

³³⁵ Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 218.

³³⁶ Muhammed 47/22.

³³⁷ Bakara 2/27.

olarak isimlendirmiştir: Bu bağlamda Sıdkî, “*hem, siz eşlerinle birleşmiş ve onlar da sizden sağlam bir söz almış iken, onu nasıl (geri) alırsınız?*”³³⁸ ayeti ile Hz. Peygamber’in “*Allah’ın helal kıldıkları arasında en sevmediği şey boşanmadır.*”³³⁹ hadisine de işaret etmiştir.

Dr. Muhammed Tefvik Sıdkî yukarıda zikredilen konuların Kur'an'da geçmediğini, ancak Hz. Peygamberin bu hükümleri Kur'an'dan istinbat ettiğini söylemiştir.³⁴⁰

³³⁸ Nisa, 4/21.

³³⁹ Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Süneni Ebî Dâvud*, I-IV, Dâru’l-kitâbi’l-arabî, Beyrut ts, Talak 3.

³⁴⁰ Tefvik Sıdkî, *Dînullâh fî kütüb-i enbiyâihi*, s. 211.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin zayıflaması sebebiyle Fransız ve İngiliz işgali sonrasında XIX. yüzyıldan itibaren Mısır'da önemli derecede siyasî ve içtimâî hâdiseler etkisini göstermeye başlamış; bu bağlamda işgalden önce siyaset, sanat, edebiyat ve hukuk gibi birçok alanı gözetimi altında bulunduran âlimler de Batılı fikirlerin yaygın hâle gelmesiyle çeşitli sahalarda kontrolü kaybetmişlerdir. Özellikle de İngiliz hâkimiyetinin hızlı bir merhale kat ettiği ve ülkenin tam olarak onların eline geçtiği 1857 sonrasında, buralara görevli olarak gelen İngilizler, bir yandan Hıristiyanlık propagandası yaparken diğer yandan da İslam hakkında (aleyhinde) kitaplar neşretmeye başlamışlardır. Bu kişilerin temel düşüncesi; Kur'ân, Hadis, İslam tarihi ve İslam fihkî hakkında ihtilafli konuları bulup bunları tartışmaya açarak, hem tepkileri öğrenmek hem de Müslümanlar arasında ikilik çıkarmaktır. Neticede İslam âlimleri tarafından bunlara verilen cevaplar, kapasite ve düşünce yapılarına göre hep farklı farklı olmuştur. Böylece onlar bölge âlimlerinin zaaflarından ve kişisel farklılıklarından istifade etmeyi fırsat bilmişlerdir.

Sünnet karşıtlarının başında zikredebileceğimiz oryantalistler, sünnete yönelik kasıtlı bir tavır takınmışlar ve bunun neticesinde hadislerin tamamına yakınının uydurma olduğunu dahi iddia edebilecek kadar ilmî çizgiden ve hakikatten sapmışlardır. Hıristiyan propagandacılarının ve müsteşriklerin ortaya atmış olduğu asılsız iddialardan etkilenen kişiler arasında sayabileceğimiz Tefik Sıdkî, İslâm'ın temel kaynakları hakkında şüphe içerisine düşmüş ve bu konu hakkındaki görüşlerini makale ve eserlerinde dile getirmiştir. Makale ve eserleri yayımlandığı andan itibaren, özellikle Ezher âlimleri ve diğer İslam beldelerindeki âlimler tarafından tepki ile karşılanmış ve kendisine reddiyeler yazılmıştır. Bir grup âlim de onu hadis inkarcısı olarak görmüştür.

Muhammed Tefik Sıdkî'nin hadis ve sünnet anlayışını araştırmak amacıyla çıktığımız bu yolda ulaştığımız neticeler kısaca şunlardan ibarettir:

Tefik Sıdkî'ye göre İslam'ın temel kaynağını, Kuran ve amelî mütevâtir sünnet oluşturmaktadır. Ancak sünnetin çok az bir kısmının tevatür derecesine ulaştığını belirtmiştir. Sünnetin az bir kısmından kastı ise, Hz. Peygamber'in sadece namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetlerin uygulanmasına yönelik fiili sünnetleridir. Kavli mütevâtir

sünnetlerin ise dinin önemli konuları hakkında gelmediğini ileri sürmüştür. Böylece Tevfik Sıdkî kavli ve fiili sünnet ayrımı getirmiş olmaktadır.

Muhammed Tevfik Sıdkî'ye göre sünnet, Hz. Peygamber'in her sözüne körü körüne tabi olmak ve her sözünü kabul etmek değildir. Çünkü peygamberimizin sünneti, doğruyu araştırmak, zarardan uzak durmak ve maslahata riayet etmektir. Peygamberin sünnetine tabi olmak demek; onun yöntemine yönelmek, usulüne, kaynaklarına ve yoluna uymak demektir. Yoksa Peygamberin her kelamına (hadislerine) tabi olmak ve bunları kabul etmek demek değildir.

Tevfik Sıdkî, özellikle âhâd haberlerin güvenilirliği konusunda hayli şüpheli bir yaklaşım sergilemiştir. Hadislerin sübutuna yönelik itirazlarının başında, sünnetin Kur'an gibi yazıyla tespit edilmemiş olması ve zamanla Hz. Peygambere ait olmayan ifade ve uygulamaların O'na nispet edilmesi gelmektedir. Görüşlerini şu cümleleri ile desteklemiştir:

"Müslümanlar ihtilafsız olarak Kur'an metinlerinin kesin hükümlere sahip olduğunu kabul ederler. Çünkü Kur'an Hz. Peygamber'den lafızları ile noksanlık ve ziyadelik olmaksızın nakledilmiş, Hz. Peygamber'in emriyle kendi zamanında yazılmıştır. Fakat bunu hadisler için söyleyemeyiz; zira Hz. Peygamber'in zamanında ve vefatından sonra uzun bir süre hadislerden hiçbir şey yazılmamıştır. Fitne, fesat ve birtakım işlerle meşguliyetten dolayı ancak birkaç asır sonra yazılmaya başlanmıştır. Buradan kesin olarak anlaşılıyor ki ne Allah Teâlâ tarafından ne de Hz. Peygamber tarafından Kur'an dışında başka bir şeyin ezberlenmesi veya muhafaza edilmesi İslam âlemi için zorunlu kılınmıştır."

Bu cümlelerden anlaşıldığı üzere, ona göre Kur'an ile amel eden kimse Müslüman'dır ve sünneti dinin aslî kaynaklarından biri olarak görmesine de gerek yoktur; çünkü sünnet belli bir zamanla kayıtlı bir şeriattır.

Hz. Peygamber'e itaatin gerekli olduğunu belirten Tevfik Sıdkî, peygamberin ayetleri tefsir, takyid, tahsis, helal ve haramı açıklama, akaid ve ahkâmı beyan etme gibi peygamberlik vasfıyla ortaya koyduğu tasarrufların sahabeyi ve kendi zamanında yaşayan insanları bağlayıcı olduğunu, ancak bütün ümmeti bağlayıcı olmadığını kabul etmektedir. Ona göre Hz. Peygamber devlet başkanı olması hasebiyle, kendi asrında yaşayan kimselerin dinî ve dünyevi menfaatleri için uygun gördüğü şeylerden dolayı onlara emredebilir. Binaenaleyh Peygamber zamanında yaşayan kişilerin peygambere

itaat etmesi gereklidir. Tevfik Sıdkî, Hz. Peygamberin sünnetinin belli bir zaman ve topluluğa has olduğunu da şu sözlerle belirtir:

“Hadisler, Hz. Peygamber'in hitabıdır ve hastır. Yani Sünnet, Hz. Peygamber'in Araplara getirmiş olduğu şeydir ve bizim için geçerli değildir. Kur'ân ise Allah'ın hitabıdır ve umumdur. Resulullah'ın (a.s) yapmış olduğu tüm ameller veya tüm sözleri vahiy ve ilham olarak değerlendirmek mümkün değildir. Peygamberin davranışları ve bazı sözleri kendi içtihadı ile olmuştur; kesinlikle vahiy veya ilham değildir. Bazı söz ve fiillerinden dolayı Hz. Peygamber bizzat Allah tarafından uyarılmış ve kınanmıştır.”

Neticede Tevfik Sıdkî'ye göre Hz. Peygamber, hangi topluluğu neye davet ettiyse o topluluğun bu emre ittiba' etmesi gereklidir. Hz. Peygamber Arapları Kur'an ve sünnete davet etmiştir. Diğer toplumları da sadece Kur'an'a davet etmiştir. Binaenaleyh Arapların Kur'an ve sünnete tâbi olması gereklidir. Tevfik Sıdkî, Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı emirlerin veya dini hükümlerle alakası bulunmayan konuların dışında hata edebileceğini belirtmektedir.

Ehl-i sünnete göre sahabenin, dinî konularda derin bir sorumluluk duygusu ve ilmî titizlik içerisinde olmaları hasebiyle hadis rivâyetinde udûl (dürüst) kabul edilerek tenkit dışı tutulmaları gerekir. Ancak Tevfik Sıdkî'nin sahabe anlayışı ehl-i sünnetten çok farklıdır. Sahabenin peygamberden duydukları hadis ve haberleri insanlara bildirdiklerinde, insanların bunlara inanması ve itaat etmesinin şart olmadığını şöyle ifade etmiştir; “Sahabe insandır; yalan söylemeleri, hata etmeleri veya eksik bilgi vermeleri mümkündür.” Hz. Peygamberden ve sahabeden nakledilen, Kur'an'ı tefsir mahiyetinde olan hadislerin çoğunun senedinin sahih olmadığını, zira ayetlerin tefsiri için sahabeden gelen hadislerin çoğunun mevzu olduğunu iddia etmiş ve sahabenin tefsir anlayışının Müslümanlar için bağlayıcı olmadığını söylemiştir.

Anlaşıldığı üzere Tevfik Sıdkî'nin gayreti tamamen Kur'an merkezli idi. Onun nazarında hadislerin Buhâri ve Müslim'in sahihlerinde veya diğer muteber hadis mecmualarında oluşu bir kıymet ifade etmemekte idi. Çünkü âhâd hadisler zanni olduklarından dolayı dinî meselelerde hüccet olamazlardı. Kendisini Kur'âniyyûn olarak tanımlayan Tevfik Sıdkî'yi bu aşırı rasyonalist görüşlerinden çıkarıp kurtaran, hocası Muhammed Reşid Rızâ olmuştur. Dr. Muhammed Tevfik Sıdkî, hocası Reşid Rızâ'nın tenkit ve değerlendirmelerinden sonra recm, mürtedin öldürülmesi, ehlî eşeklerin etlerinin yenilmemesi, erkeklerin ipekli kıyafet giymemeleri gibi Kur'an'da

zikredilmeyen bazı meselelerde, Hz. Peygamber'in Kur'an'ın genel ilke ve prensiplerinden hareket ederek birtakım hükümler çıkardığını belirtmiştir. Böylelikle Tevfik Sıdkî, “sadece Kur'an'la yetinme” düşüncesinden dönüş yoluna girmiştir.

“Sünnet karşıtlığı” diyebileceğimiz, sünnetin hücciyetini ya da dini değerini inkar hareketi İslam tarihi boyunca oldukça kısıtlı kalmıştır. Müslümanların geneline muhâlif olan bu şâz görüş, günümüze gelinceye dek ciddi bir oluşum gerçekleştirilememiştir. Kur'âniyyûn ekolü, yalnızca Kur'an'la yetinme düşüncesine sahip olan “aykırı” bir topluluktur. Sünnetin sıhhatine yönelik tartışmaları merkez edinerek vardıkları bu noktada, ortaya ne yaşanabilir bir İslam modeli sunabilmişlerdir ne de dayandıkları deliller eleştirdikleri hadisler kadar tutarlı olabilmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz, Hişâm, “*Hivâr havle el-İslâmi hüve'l- Kur'ân-u vahde*”, Cedâvil, Beyrut 2011.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut, I-XXXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1999.
- Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman en-Nesâî, “*Sünenü Nesâî*”, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, I-VIII, Mektebu'l- matbûâtî'l- İslâmiyye, Halep 1986.
- Akcaoğlu, Faik, *Hız.Peygamber'in Kur'an Vahyi Dışında Bilgilendirilmesi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- Ali b. Ömer Ebu'l-Hasen ed-Dârekutnî el-Bağdâdî, “*Sünenü Dârekutnî*”, thk. es-Seyyid Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî, I-IV, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1966.
- Ayyıldız, Erol, “Mısır'da İngiliz İşgalinin Arap Dili Üzerine Tesirleri”, *Uludağ üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi*, Bursa 1986.
- Bağcı, Hacı Musa, “Modern Dünyada Peygamber Algısı”, *Eskiye Dergisi*, Diyarbakır 2010.
- Bozbaş, Gökhan, "Ortadoğu'da Bölgesel Milliyetçilikler: Mısır Örneği", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* Konya 2016.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-Sahîhi'l-Muhtasar*, thk. Mustafa dîb el-Buğâ, I-IV, Dâru ibni kesîr, Beyrut 1987.
- Büşra, Tâhâ, “Usûlu'l-İslâm”, *el-Menâr*, Matba'atu mektebeti'l-Menâr, Mısır 1324.
-, “Bâbu'l-münâzara ve'l-mürâsele”, *el-Menâr*, Matba'atu mektebeti'l-menâr, Mısır 1324.
-, “ed-Dînu ve'l-akl”, *Hıvar havle el-İslâmi hüve-l Kur'ânu vahdeh*, thk. Hişâm Abdülaziz, Cedâvil, Beyrut 2011.

....., “Usûlu’l-İslâm”, *Hıvar havle el-İslâmi hüve-l Kur’ânu vahdeh*, thk. Hişâm Abdülaziz, Cedâvil, Beyrut 2011.

Çakan, İsmail Lütfî, “*Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*”, İfav yayınları, İstanbul 2015.

ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behrâm b. Abdussamed et-Teymîmî es- Semerkandî, *Sünenü’ d-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, I-IV, Dâru’l-muğnî, Suud 2000.

Dönmez, Mustafa, “İslâm Dünyasında Hadis İnkarcıları ve Görüşleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı Semineri*, Bursa 1999-2000.

Düzenli, Muhittin, “Hadise Yönelik Rasyonalist Yaklaşımlar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, Samsun 2012.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Süneni Ebî Dâvud*, I-IV, Dâru’l-kitâbi’l-arabî, Beyrut ts.

Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Mizânu’l-amel*, thk. Doktor Süleyman Dünya, Dâru’l-maâ’rif, Mısır 1964.

Fahri, Macit, *İslâm Felsefesi Tarihi*, İklim Yayınları, İstanbul 1987.

Güngör, Hilal, “Mısır”, *DİA*, İstanbul 2004.

Hatiboğlu, İbrahim, *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları*, Hadisevi yayınları, İstanbul 2004.

....., *İslâm Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni*, Hadisevi, İstanbul 2004.

Ira M. Lapidus, *İslâm Toplamları Tarihi*, çev. Aktay Yasin, Ayyıldızoğlu-Aktay, Mevlüde, İletişim yayınları, İstanbul 2013.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid Ebû Abdullah el-Kazvîni, *Sünenü ibn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, I-II, Dâru’l-fıkr, Beyrut ts.

İbnu’s-Salâh, Osman b. Abdurrahman Ebû Amr Takiyu’ d-dîn, *Mukaddemetu ibn Salah*, thk. Nûre’ddin Itr, Dâru’l-fıkr, Beyrut 1406.

İşcan, Mehmet Zeki, “Muhammed Abduh’un Nübüvvet Görüşü ve Çağdaş İslam Düşüncesine Etkileri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2006.

Karaman, Hayrettin, *Gerçek İslâm’da Birlik*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.

Keskioğlu, Osman, “Muhammed Abduh”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1970.

el-Kevserî, Muhammed Zâhid, *el-Akâdetu ve i’lmu’l-keîâm*, thk. el-İmâm Muhammed Zâhid el-Kevserî, Dâru’l-kütübi’l-i’lmiyye, Beyrut 2009.

Malik b. Enes Ebû Abdullah el-Esbahî, *Muvatta’ el-İmam Malik*, thk. Takiyuddîn en-Nedvî, I-III, Dâru’l-Kalem, Şam 1991.

el-Mavsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Hanefî, *Kitâbu’l-ihîyar li ta’lî’l-muhtâr*, thk. Hâlid b. Abdurrahman el-ak, I-V, Dâru’l-ma’rife, Beyrut 2002.

Mertoğlu, M. Suat, “Doğrudan Doğruya Kur'an'dan Alıp İlhamı Kur'an'a Dönüş'ten Kur'an İslamı'na”, *Divan Dergisi*, İstanbul 2010.

Müslim b. Haccâc Ebu’l- Hüseyin el- Kuşeyrî en-Nisâbûrî, “*Sahih Müslim*”, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, I-IV, Dâru ihyâi’t-turâsi’l-arabî, Beyrut ts.

Özerverli, M. Sait, “Reşid Rızâ”, *DİA*, İstanbul 2008.

....., “Muhammed Abduh”, *DİA*, İstanbul 2005.

Öztürk, Mustafa, “Neo-Selefilik- Reşid Rızâ’nın Kur'an ve Yorum Anlayışı üzerine ”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana 2004.

Rızâ, Reşid, “Bâbu’l-münâzara ve’l-mürâsele”, *el-Menâr*, Matba’atu mektebeti’l-menâr, Mısır 1327.

....., “Ruz’ü İslâmî azîm vefatü’-d- Doktor Sıdkî”, el-Menâr, Matba’atu mektebeti’l-menâr, Mısır 1338.

....., “Tercümetü’t-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî”, *el-Menâr*, Matba’atu mektebeti’l-menâr, Mısır 1338.

....., “Tercümetü’t-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî”, *Hıvâr havle’l - İslâmi huve’l-Kur’ân vahdeh*, thk. Hişâm Abdülaziz, Cedâvil, Beyrut2011.

Sancaklı, Saffet, *Hadis İnkarcılığı*, Rağbet, İstanbul 2017.

Sıdkî, Muhammed Tevfik, “el-İslâm huve’l-Kur’ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *el-Menâr*, Matba’atu mektebeti’l-menâr, Mısır 1324.

....., “el-İslâm huve’l-Kur’ân vahdeh ârâun ve efkârun”, *Hıvâr havle el-İslâmi huve’l-Kur’ân vahdeh*, thk. Hişâm Abdülaziz, Cedâvil, Beyrut 2011.

....., “Bâbu’l-münâzara ve’l-mürâsele”, *el-Menâr*, Matba’atu mektebeti’l-menâr, Mısır 1326.

....., “*Dinullâh fi kütüb-i enbiyâihi*”, Matba’atu mektebeti’l-menâr, Mısır 1912.

....., “en-Nâsîh ve’l-mensûh”, *el-Menâr*, Matba’atu mektebeti’l-Menâr, Mısır 1324.

....., “en-Nesh’u fi’ş-şerâi’i’l-ilâhiyyeti ”, *el-Menâr*, Matba’atu mektebeti’l-el-Menâr, Mısır 1325.

....., “Usûlu’l-İslâm Kelimetu İnsâf ve İ’tirâf”, *el-Menâr*, Matba’atu mektebeti’l-menâr, Mısır 1325.

....., *Nazratun fi kütübi’l-ahdi’l-cedîd ve akâidi’n-nasrâniyye*, thk. Halid Muhammed Abduh, Mektebetu’n-Nâfize, Mısır ts.

es-Sibâ’î, Mustafa b. Hüsni, *es-Sünnetü ve mekânetuhâ fi’t-teşrî’i’l-İslâmî*, el-Mektebetu’l-İslâmî, Dimeşk 1402.

Sönmez, Mustafa, “İslâm Modernizminin Doğuşu ve İki Önemli Temsilcisi (Afgânî ve Abduh'un Modernist Yönlerine Kısa Bir Bakış)”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2002.

es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru ibni kesîr, Dimeşk 2000.

et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayr el-Lahmî eş-Şâmî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b.Abdulmecîd es-Selefi, I-XXV, Mektebetu ibni Teymiyye, Mısır 1994, XII, 316.

Taşpınar, Halil, “Muhammed Abduh Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2003.

et- Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebû İsa, *el-Câmiu's-sahîh sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, I-V, Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrut ts.

Tuğut, Karaduman Fatma, *Peygamberi Dışlayan Bir İslâm Anlayışının Yaşanabilirliği*, (Yüksek Lisans tezi),Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2011.

Tutcu, Sümeyra, *Muhammed Abduh'un Hadisçiliği*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2010.

el-Yâfî, Salih, “Babu'l-münazara ve'l-mürase”, *el-Menâr*, Matba'atu mektebeti'l-menâr, Mısır 1326.

Yıldırım, Enbiya, “Sünnet veya Rivâyet Karşıtı Söylemlerin Tarihi”, *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu*, TDV, Ankara 2003.

Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, İfav Yayınları, İstanbul 2014.

